

תש"ג-תשפ"ג

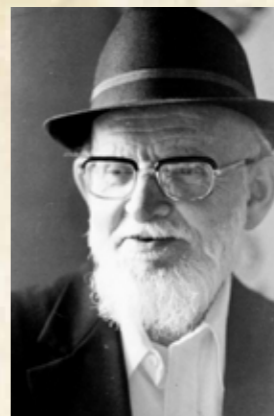
שמונים לגבורה

גבורה יהודית בגטו ורשה

פה לגבורת הרוח בגטו ורשה

מבואות

הרב משה פראגר, מייסד 'גנוז קידוש השם'

זה היה חזונו של ר' משה פראגר בייסוד 'גנוז קידוש השם'; להנציח את גבורתם של 'אלה שלא נכנעו בוורשה ובכל רחבי אירופה

” איש נמוך קומה נקש על דלת דירת הוריי בתל אביב הקטנה של סוף שנות ה-50... 'שמי משה פראגר', אמר כשפתחתי את הדלת, 'אני מחפש את גברת בלה בר לבית שרפהרץ'.”

במילים אלו מתארת גב' ש' שנקר בספרה 'את נשארתי שם', את פגישתה הראשונה עם ר' משה פראגר.

בהמשך היא מספרת כיצד הוציא ר' משה מתיקו ערמת צילומים בשחור-לבן וסיפר לאמה שאת התמונות האלה גילה בארכיון בגרמניה והן לקוחות מאוסף של הגנרל יורגן שטרופ שר", מפקד גטו ורשה.

בניסיונותיו להתחקות אחר האנשים שבתמונות נמסר לו שמה של האם כמי שאולי תדע לזהות את האנשים. שעות ארוכות ישב ר' משה פראגר והאזין לפחותיה של האם, שלוו בזעקות שהשמיעה שוב ושוב: 'מיין מאן! (בעלי!) 'מיין קינד!' (ילדתי!).

תיאורה הנוגע ללב של גברת שנקר חושף בפנינו מעט מן המעט ממאמציו הבלתי נלאים ומעבודתו המייגעת והמתמשכת של ר' משה פראגר ז"ל, מייסד 'גנוז קידוש השם', המכון בבני ברק לתיעוד, למחקר ולהנצחת הרוח היהודית.

ר' משה פראגר, עיתונאי מוכשר וסופר נודע עוד בהיותו בוורשה, שנחלץ ממנה ברגע האחרון, היה מחלוצי המתעדים, בזמן אמת כמעט, והראשון שתיעד וחקר את השואה בקרב יהודים שומרי תורה ומצוות. הוא שהביא את קולה של יהדות פולין האותנטית והאמיתית בדברי ימיה של השואה, ובמרכזה, כמובן, את קולה של יהדות ורשה.

כיום מודים כל חוקרי השואה, שהגבורה הנעלה ביותר אינה הגבורה הפיזית, כי אם הגבורה הנפשית, אולם במשך שנים ארוכות היה ר' משה פראגר הקול היחיד כמעט שהגדיר את המוות על קידוש השם 'גבורה יהודית', במקום האמירה שהייתה לקלישאה - 'הליכה כצאן לטבח'.

שנים ארוכות נבר ר' משה במאות ספריות, צלל למעמקי ספרות ענפה, טבע בים של מאמרים ועדויות שנכתבו על אודות ורשה העיר, כולל חיי מסחר ותרבות מפכים, ועיסוקי פנאי שהתקיימו אפילו בגטו.

פראגר היה גם מהיחידים שהעלה את זיכרונה של ורשה של מעלה! ורשה הלוהטת באש של קדושה, ורשה החסידית, הלמדנית, המלאה בצורבים ובלומדי

ש"ס. ורשה העסקנית, הדואגת לנצרכים. ורשה הנאבקת על קיומה הרוחני ולא נכנעת למאיימים עליה מבית ומחוץ. ורשה של חברות ה'מתיסובצים' מייסודו של ר' מתתיהו גלמן הי"ד, שעל אודותיהם שח הרבי מבעלז ז"ע ובפוגשו את האדמו"ר מגור ה'אמרי אמת' ז"ע לאחר המלחמה: "הבחורים שלכם קידשו שם שמיים".

זה היה חזונו של ר' משה פראגר בייסוד 'גנוז קידוש השם'; להנציח את גבורתם של 'אלה שלא נכנעו בוורשה ובכל רחבי אירופה.

חזון זה עומד לנגד עינינו ומנחה את צעדינו בניהול המפעל הכביר שכווננו ידיו בדמע וביזע. מפעל חייו של ר' משה פראגר ז"ל קורם עור וגידים ואגפי 'גנוז קידוש השם' חווים רוח של חידוש והתעצמות

בתחום החינוך, באמצעות צוותי חינוך והדרכה, צוותי כתיבה ועריכה וצוותים ליצירת אמצעי הנצחה משוכללים על טהרת הקודש. ידיהם של פעילי ואנשי המקצוע של 'גנוז קידוש השם' מלאות עבודה, דבר יום ביומו. את עבודתם זו הם רואים כשליחות ואינם מוותרים על שום ילד וילדה, נער ונערה, מדין ועד באר שבע. בני הנוער המתוודעים לחומרים המופלאים ש'גנוז קידוש השם' מפיק ביד אומן זוכים בחוויה שונה לחלוטין מאלו שהם רגילים אליהן.

הם מפנימים 'גבורה' מהי, 'מסירות נפש' מהי. בארכיוני 'גנוז קידוש השם' מצויים מאות אלפי צילומים ומסמכים המספרים את הסיפור של העולם היהודי במאות השנים האחרונות. מסמכים אלו הם מקור מרשים למחקר יהודי שורשי על כל תפוצות ישראל בכל אתר ואתר, והם מוגשים באדיבות לעיני כל דורש.

במלאות שמונים שנה לחורבנה של קהילת ורשה, 'גנוז קידוש השם' חפץ לספר לדור החדש, ולו במעט, על העולם המופלא הזה, העולם שהיה ואיננו.

מקרב לב מודה אני לרבש"ע על שזיכני לעמוד במשך עשרות שנים בראש מפעל קדוש וחינוכי זה. שלמי תודה אביע בפני השותפים היקרים בפרויקט זה: הכותבים, העורכים, אנשי ההוצאה וההפקה, ואחרונים חביבים, אנשי ההנהלה, המתמסרים בכל ליבם למען 'גנוז קידוש השם' ומפעליו.

לרב צבי סקולסקי, על היוזמה, ההפקה וההוצאה לאור. לרבנית א' פרבשטיין, על כתיבת החוברת ועריכתה. לגב' ר' יוד, על כתיבת המאמר והסיוע בארגון החומרים.

לגב' ט' יוסקוביץ, על הסיוע בתחקיר ועל הריכוז וההפקה.

לגב' ר' פרבשטיין, על הסיוע בכתיבה ובעריכה.

לגב' ח' דרייפוס, על העידוד ועל המקורות שהציעה. לעורכי התחקירים ולכותבי המאמרים, הרב יעקב רוזנפלד, הרב אברהם פרישמן, הרב יהודה אריה מרקסון והגב' ש' שנקר.

תודה מיוחדת לידידינו מפולין שהעניקו לחוברת מאמרים, מידע ותצלומים: הרב מיכאל שודריך, רבה הראשי של פולין; גב' מ' קרביץ, מנהלת הז'יך, מר

אלברט סטנקובסקי (אהרן שטרנבך) ור' דוד ברמן ממוזיאון גטו ורשה. לצוות ארכיון 'גנוז קידוש השם' ולצוות הספרייה, השותפים באיתור החומרים.

תודה מיוחדת לרב יעקב רוזנפלד על ההצעה להפקת החוברת.

לגב' ש' יעקובסון, על עריכת הלשון.

לגב' ח' סין שלום על העריכה הגרפית.

עיצוב והפקה: פרסום 'חן'.

בברכת חג פסח כשר ושמה, הרב דוד סקולסקי נשיא 'גנוז קידוש השם'

דברי פתיחה, הרב דוד סקולסקי גבורה יהודית מהי? על החוברת ועדה ורשה של מעלה בטרם השואה פרדה מוורשה, ר' משה פראגר גטו ורשה: המלחמה על החיים

פה-סח לגיבורי הגטו

פה לנאבקים על חייהם

פה לגומלי חסדים

פה למשפחה

פה למצילי חיים

פה לתלמידים ומורים

פה ללומדי תורה

פה למנהיגים

פה לפרחי חסידים

פה לנשות החיל

פה לערכים יהודיים וגאווה יהודית

פה לדבקים במצוות

פה לרופאים ולצוותי הרפואה

פה לעם הספר

פה למנציחים ומתעדים

פה למקדשי השם במותם

פה לחפצים

פה להגות

פרקי העשרה

ורשה של מעלה, הרב יעקב רוזנפלד

הרבי מגראדזיסק

מאחורי התמונה ההיסטורית, גב' ש' שנקר

סוד בלב ורשה, גב' מ' קרביץ

פה-סח תש"ג-תש"ו

ליל הסדר האחרון בוורשה

השחרור - שלבי הגאולה

בתוך המכאובים הללו, בתוך שפל המדרגה ובתוך חשכת החיים, היינו מבקשים רעיון ותכלית בכל היסורים והפורענויות, ולכן מן החיים הללו ה' בוקע ועולה זיק של תקווה וניצוץ של בטחון, מעיין לא אכזב של גבורה, לא למען הראות גבורה גשמית וחומרית, אלא לעמוד בכל הנסיונות למען קיומם של קנינים מוסריים נצחיים. (הרב יעקב אביגדור, חלק יעקב)

במשפטים אלו תיאר ניצול השואה הרב יעקב אביגדור, רב בדרוהוביץ' שבגליציה, את הערכתו לגיבורי הגטו: גיבורי המוסר הנאחזים בערכי המורשת היהודית.

המונח 'גבורה' (לחלופין: 'עמידה', 'התנגדות'), שלאחר השואה ניתן בחברה הישראלית למורדי הגטאות, קיבל במשך השנים ובפרספקטיבה של הזמן משמעויות מגוונות ורחבות יותר.

בפרקי אבות מצינו הגדרה מפורשת לגבורה: "איזהו גבור? הכובש את יצרו". גבורה היא ביטוי של התנגדות ל'רע' כדי להתקרב ל'טוב'. זוהי גבורה שמקורה בכוחות הנפש, והיא גבורת הרוח היהודית.

הנאצים נלחם ביהדות ובשורשיה, והיהודים השיבו מלחמה בהחזיקים בה ובערכיה. אומנם באופן רשמי כוונה המלחמה נגד הגזע היהודי, והתכלית הייתה להשמיד את היהודים מעל פני האדמה (אף שלמעשה לא ביקשו להכחיד עמים אחרים מאותו גזע), אולם מאחורי הצהרות אלו עמדה תחושה כי האויב הראשי של האידיאולוגיה הנאצית הוא היהדות.

הרב יהושע משה אהרונסון, מרבני פולין, שניצל מן השואה, הרחיב את הגדרת המושג 'גבורה' לכל תחום של התנגדות מודעת לגזרות הנאצים ולמטרותיהם:

"טעות ומשגה הוא לחשוב כי אנשי האמונה לא בחרו בדרך ההתנגדות. חטא לאמת ההיסטורית הוא, לומר כי היו פאסיביים. הם בחרו וחיו בדרך הגבורה הנפלאה, הם התעלו לפסגות עלומות בהתנגדותם הנפשית. במלחמתם העיקשת רבת ההוד, לא היה סיפוק של 'נקמת דם', אבל היתה בהם התבונה הברוכה והנאצלת שחישלה וחזיקה את רוחם.

"כנגד החייתיות הנאצית, הזדקרה הגבורה הרוחנית הנאצלת של עם הנצח... האדם שבאדם עם כל שגב עליונותו... כנגד הנקודה המרכזית במלחמתו של היטלר, השיבו אישי האמונה מלחמה עיקשת רבת הוד, סבל וגבורה. סימלה היה: 'חיזוק המצפון והגברת המוסר'..."

"אכן, מלחמה מתמדת, קשה ורבת סבל לחיי הקרבה ומסירות. גבורי המרד בגיטאות - נקמו דם ישראל השפוך, גבורי הרוח - היוו מופת לחוסן העם ושגב נצחון. "הצד השווה שבכולם היא המרדנות. עמינו סמל נצחי של מרדנות נגד כפירה... ועצם קיומנו בעולם מהווה התקוממות נגד פשעי עמים רבים שהסתתרו או שעמדו מרחוק ושתקו בשעה שאויבנו עמדו עלינו לכלותינו, יהודי הגטאות והמחנות לא נכנעו לעולם לגזירות הגרמנים".

(עלי מרורות)

הגדרה דומה אומצה ביוזעין ובלא יודעין בתהליך של עשרות שנים בקרב חוקרים רבים: "התנגדות יהודית היא כל פעולה שנגקטה בהכרה כנגד חוקים, פעולות או כוונת ידועות או משוערות של גרמנים ועוזריהם שמגמתם לפגוע ביהודים" (יהודה באואר).

חוברת זו הולכת בעקבות הגדרה זו ומבקשת לתת לה ביטוי היסטורי:

כנגד המלחמה בקיום היהודי, להשמיד ולהרוג ולאבד - העמידו היהודים פעולות שנועדו לשמור על החיים, 'קידוש החיים', השגת מזון, עזרה הדדית, סעד והצלה; רופאים ועוזריהם שעשו כל שהיה לאל ידם לעשות כדי לעצור את המגפות בגטו.

כנגד המלחמה ברוח האדם, בצלם אנוש - רבו הגילויים של עמידה על הערכים, מוסר וגאווה יהודית.

כנגד המאבק בתורת ישראל ובמצוותיה, באורח החיים היהודי - התעוררו תגובות מרי של לימוד תורה וקיום מצוות בסתר, ומאמץ לשמור על אורח החיים על פי ההלכה.

כך אמר הרבי מפיאסצנה באחת מדרשותיו בגטו:

"אילו היה כל אחד נותן אל ליבו שלא על שגזלנו ולא על שעשינו רע לשום אדם אנו נרדפים, רק על שאנו ישראלים, דבוקים באלוקינו ובתורתנו יתברך, ולא די להם לשונאינו לכבות ניצוץ האלוקות לבד אשר בתוכנו, רק את שניהם יחד רוצים לכלות, את גוף ונפש איש הישראלי, כי אז אדרכה הייתה אמונתנו ואדיקתנו בו ובתורתו מתחזקת".

(אש קודש, חנוכה תש"ב)

כנגד המטרה לנתק את שושלת העם היהודי, במאבק נגד המשפחה היהודית, בפגיעה הנוראה בילדי ישראל ובחינוך היהודי,

באכזריות שלא הייתה כמותה מימי אנוש - התגלתה מסירות נפש למשפחה בכלל ולחינוך ילדי ישראל בפרט - ככל שהנסיבות אפשרו. כנגד פעולות שנועדו לטשטש את מעשי הזוועה - פעלו יהודים להנצחת היהדות שהייתה ואיננה, לחשיפת האכזריות הנאצית, וכנגדה - לתיעוד העמידה היהודית לדורות.

כנגד מעשים שנועדו להשפיל את היהודי עד עפר - התגלו תגובות של גאווה יהודית, דווקא משום שהיהדות נתפסה כאויב הגדול של הנאצים. גילויי העמידה והמאבק על הכבוד היהודי התבטאו בין היתר בשמירה על החזות היהודית ובמרי בגרמנים.

במלאת שמונים שנה לחורבן הגטו בחרנו להתמקד בגבורה היהודית בוורשה לגוניה, מבעד לעדשה של אלו שחיו בה.

קרוב ל-370,000 יהודים חיו בוורשה לפני השואה. רובם הגדול נרצחו. רק כמה מאות מיהודי ורשה שרדו אחרי המרד הפולני, ופחות מ-2,000 חזרו מן המחנות. רק מעטים מהניצולים היו שומרי מצוות, מכיוון שיכולתם של אלו להסתתר בין פולנים הייתה מוגבלת מאוד, וכן מפני שיחסם של הגרמנים אליהם היה מן האכזריים ביותר.

מתוך כך, ומתוך השיח הרחב שנטלה הגבורה הפיזית, לא זכתה הגבורה היהודית למקום ראוי בקורות השואה, על אף היותה משמעותית ורחבה מאוד.

ביוזמתו של 'גנוך קידוש השם' קיבלנו עלינו להיות פה (פ - כמניין 80) לגבורתם של יהודי הגטו בכלל ושל שומרי המצוות בפרט, שהיו רוב מניינה ובניינה של היהדות במשך שנים רבות. ראויה גבורת יהודי ורשה לספר בפני עצמו, אך במסגרת זו נציג רק תשתית ראשונית בנושא זה, לקט קטן מתוך עדויות, רובן מכלי ראשון, כדי שלא ישלוט בהן שר השכחה.

החוברת מחולקת ליחידות שכל אחת מהן משמשת פה לתחום מסוים של גבורה יהודית בגטו ורשה ומביאה את קולם של הקדושים ושל הניצולים מוורשה, מתוך כתביהם ועדויותיהם. האיורים והתצלומים - מהם מוורשה ומהם החורגים ממסגרת המקום והזמן, מבטאים את ערכי הגבורה הרוחנית בהיסטוריה היהודית ובכל ארצות הכיבוש הנאצי. מאמרים אחדים משלימים את היריעה.

הרבנית א' פרבשטיין, יועצת מחקר ב'גנוך קידוש השם'

אין להעלות על הדעת שרק מי שהולך עם מכונת יריה והורג - זאת היא גבורה. אילו זה היה כך לא הייתי רואה את עצמי שייך לעם היהודי. הגבורה, היא גם הגבורה הנפשית.

(יצחק-אנטק צוקרמן, מראשי מרד גטו ורשה, בתוך ט תשמ"ט)

הגדת ברצלונה

הסיפור 'פסח בגטו' שפרסם ר' משה פראגר כשנה לאחר המלחמה (כ"ט באדר ב' תש"ו) עוסק בדילמה ההלכתית המבקשת לברר אם יש לקיים את מצוות חג החירות במציאות של שיעבוד:

"אוי ואבוי, מה לנו ולחג החירות במצבנו זה' - נאנח אחד מבין היהודים הנכנעים והמיואשים - 'הרי משועבדים אנו כעבדים לאויב האכזר'. מנגד נשמעו קולות אחרים: 'אנחנו איננו עבדים' - התפרצו קולות של יהודים קשי עורף שמרדו במציאות הנוראה - 'לא כל ראש שאחרים אסרוהו בכבלים נקרא 'עבד', כל מי שלא משלים עם חיי השיעבוד, כל מי ששואף ומאמין, לוחם קצת במידת יכולתו בעד שחרור, הרי הוא בן חורין ברוחו!"

הסוגיה ההלכתית היא: האם יש לקיים מצווה בלא הכוונה והמהות הגלומות בה? ואילו התשובה שר' משה פראגר מספק היא תשובה ערכית וחינוכית: אין האדם משועבד אלא אם הוא משלים עם חיי השיעבוד. קידוש השם ומסירות הנפש בתקופת השואה הם ביטוי נשגב של 'גבורה'. היום, שמונים שנה אחרי, כשאנו אוחזים בידיהם של אחרוני הניצולים שעוד איתנו, עלינו להאיר פרק זה של תעצומות הנפש היהודית בשואה, כחלק ממורשתם.

ר' יוד יו"ר הנהלה 'גנוך קידוש השם'

בתוך המכאובים הללו, בתוך שפל המדרגה ובתוך חשכת החיים, היינו מבקשים רעיון ותכלית בכל היסורים והפורענויות, ולכן מן החיים הללו הי בוקע ועולה זיק של תקווה וניצוץ של בטחון, מעיין לא אכזב של גבורה, לא למען הראות גבורה גשמית וחומרית, אלא לעמוד בכל הנסיונות למען קיומם של קנינים מוסריים נצחיים.

(הרב יעקב אביגדור, חלק יעקב)

ורשה של מעלה בטרם שואה

תרע"ח-תרצ"ט (1918-1939)

הרב יעקב רוזנפלד

לא אשכחך וורשה

פרידה מוורשה, ת"ש, 1940

עוד דומעות עיני מדי זכרי את שעת-פרידתי מורשה - עיר-מולדתי הנצורה, מורשה - מבצרה של יהדות פולין, שנלפתה בצבת המצור הנאצי האכזרי - - עיני דומעות, כי המראה הזה חקוק בזכרוני. אוקיינוס יהודי סוער וזועף. אוקיינוס, הנדחק ונלחץ בתחומי הגטו. אוקיינוס רותח של רצון חיים ולהט הישרדות. אוקיינוס רותח של יגון יהודי. אוקיינוס רועם של אימה ופחד מפני הבאות. אוקיינוס הנחנק בין הרחובות הצפופים של נאלבקי, פראנצ'ישקאנר, זאמנהוף, סמוצ'ה, כיכר "שער הברזל", וסביבותיהם. אוקיינוס של חצי מיליון נפשות, המסומנות ב"סרט יהודי", על פי צו הצוררים, ומתרוצצות בתוך מלכודת הגטו. הזדים הארורים הללו, איזו מהתלה שטנית נלעגת המציאו: לסמן את היהודי מנאלבקי כ"יהודי"? להצמיד לשרוולו של היהודי הוורשאי הגאה את אות-ההיכר של "מגן דוד"? לצוות על היהודי מפולין, אשר אלף שנים שמר על ייחודו ולא התקרב אל הגוים, שייסוג אל "תחום-המחיה היהודי", תחום אשר מתוכו אף פעם לא רצה לצאת!?

(ר' משה פראגר, בית יעקב, גיליון 47, ניסן תשכ"ג)

"מכל הקיבוצים היהודים בעולם, הגדול ביותר הוא בפולין. ובפולין גדול הקיבוצים הוא בוורשה, ובוורשה - פינת נלבקי-גנשה. נמצא שכאן דוקא מרכז המרכזים של העולם היהודי."

(הלל זיידמן, יומן גטו ורשה)

הרוחניים של יהדות פולין. נסיעתם הייתה לשם הבראה רוחנית, לשם התרעננות, לשם התחדשות ולשם התחזקות, וכל אלו חיכו להם במרכזי החסידות.

אחד המוסדות שפרח ושגשג בתקופה שבין שתי המלחמות הוא 'המתיבתא דוורשה'. גדולי תורה וחסידות הרביצו בו תורה ויראה ומיטב צעירי פולין החסידי נמנו עם תלמידיו.

בית הקברות הענק של ורשה, שברחוב אוקופובה, שהיה באחריותו של איש החסד הרב משולם קמינר, משקף את קורותיה של קהילת ורשה המעטירה, שהייתה ואיננה עוד.

(המאמר המלא מובא להלן בפרקי ההעשרה)

גדולות ברחבי ורשה, ומיטב הבחורים נהרו אליהן, אך חלק הארי של צעירי חסידי פולין, מכל החצרות והחוגים, למדו ב'שטיבלאך', שהיו בתי יוצר לגאונות מדהימה מהזן הפולני והגליצאי, גאונות חריפה מהולה בעבודת השם חסידי יקדת.

אין מספר לתלמידי השטיבלאך ברחבי ורשה, שכן הם לא היו ממוסדים, אך הם היו אלפים רבים. היו בהם חסידי גור, אוסטרובצה, סוכאטשוב, ראדזין, אלכסנדר, אמשינוב ועוד. היו שטיבלאך שבצל קורתם הסתופפו כמאתיים ואף שלוש מאות בחורים.

צעירי החסידים וזקניהם, היו נוסעים מזמן לזמן, בקבוצות או ביחידים, לשאוב ניצתם מאדמו"רי החסידות ומהמנהיגים והמשפיעים

שמונים שנה חלפו מחורבנה של ורשה, שנחשבה לבעלת האוכלוסייה היהודית הגדולה בעולם אחרי ניו יורק רבתי.

כמעט שלוש מאות אלף איש מנתה הקהילה היהודית בוורשה בערב פרוץ המלחמה. על אלו נוספו יהודי פראגה, הפרבר הגדול, כעשרים ושניים אלף איש במספר, ויהודי שאר הפרברים שגבלו בוורשה ומספרם היה קרוב לשבעה-עשר אלף.

קהילת ורשה הייתה מלאה רוח חיים של קהילתיות ופעלתנות. מוסדות תורה וחסד פרחו בה בימים שהמצב הכלכלי הידרדר בה, ורבים מהיהודים שעד אז נמנו עם השכבה הבינונית ומטה מבחינה כלכלית, הגיעו עד פת לחם. מצב זה הורע אף יותר משנת תרצ"ה, שבה הכריז ראש הממשלה האנטישמי פילסודסקי על חקיקה כלכלית שנועדה לפגוע אנושות בפרנסת היהודים.

מוסדות סעד וסיוע שבאותו פרק זמן החלו לפעול רשמית, הצילו רבבות מחרפת רעב. ארגון הג'וינט עמד לימין אגודות העזרה והחסד שפעלו בפולין, וכן לימין בנקים פרטיים יהודיים שהעניקו הלוואות בלי ריבית לארגונים וליחידים.

שש מאות בתי כנסת ושטיבלאך היו בוורשה לפני השואה, ובכל אחד מהם פעלו קופת צדקה או גמ"ח.

לבד מארגוני החסד שפעלו גדולות ונצורות בוורשה, שררה בעיר אווירה כללית של 'גמילות חסדים פשוטה' שבה היו שותפים כולם בלי יוצא מהכלל.

בין המלחמות התפרסמו בוורשה 27 עיתונים יומיים יהודיים, 100 שבועונים, 24 דו-שבועונים ו-58 ירחונים. תפוצתם הכוללת של עיתוני האידיש עמדה על 180,000 עותקים ביום.

בוורשה הופיעו גם ביטאונים תורניים איכותיים שעורכיהם, רבנים מוכשרים ונודעים, לא נמנעו משימוש באמצעים יקרים כדי להוציא מתחת ידיהם חומרים משובחים מבחינת התוכן ואיכות ההדפסה.

בין מלחמות העולם כבר השתרשו ישיבות

המאבק על החיים

אין זה ענייני כאן לתאר מה שנעשה בתוך חומות הגיטו הוורשאי. רוצה אני רק להגיד כי הספרים הרבים שנכתבו על המאורעות האיומים בגיטו לא מיצו אף במקצת מן המקצת מכל מה שאירע שם במציאות. כאן נתגלתה החיה הגרמנית הרעה בכל עיזו נוראותה, נוולותה ושיפלותה. מעשי אכזריות ותעלולי חרפה כאותם של כנופיית המרצחים בגיטו הוורשאי לא ראו השמים והארץ מיום הבראם. רעבון, צמאון וקפאון מקור, נחשבו מקלות שבצרות... ראינו בעין את ירידתו ושיפלותו של בן אדם כשהוא ריק ממוסר אלוקים ונטול מצפון אנושי. אכזריותו של זה עולה פי מונים על זו של חיתו טרף.

(הרב יחיאל יעקב וינברג, יד שאול, מבוא)

"השמלית ליהודים בלבד"

יהודי בגטו מציג עיתונים למכירה

סביב היוזנרט התרבו למטרה זו. בבתי מלאכה חשאיים בגטו ייצרו סחורות, ואלו נמכרו באופן בלתי לגלי, לצורך קיום החיים. במשך הזמן הוקמו בגטו מפעלים ביוזמת אנשי עסקים גרמניים, מעין סדנאות עבודה שכונו 'שאפים'. יהודים שזכו לעבוד בהם קיבלו תלוש מזון יומי. כך נכנס הגטו לשגרת חיים של רעב מתמיד, חולשה ותמותה רבה. כרבע מיושבי הגטו מתו ברעב, ומחזה המתים ברחובות נעשה יום-יומי.

כל זה עד לשנת תש"ב, שבה החל הרצח ההמוני של יהודי ורשה. קדמו לכך הרצח ההמוני של יהודי ליטא ופולין המזרחית בקיץ תש"א, והקמת מחנות הריכוז וההשמדה בגו, בסוף שנת תש"א.

סמוך לוורשה הוקם מחנה המוות טרבלינקה. הגל הראשון של הגירוש החל באדר תש"ב, מלווה באלימות וברצח של יהודים. מאחר שהראשונים שנשלחו היו יהודים שלא היה בידיהם כרטיס עובד, נאחזו רבים במקומות העבודה כבקרש הצלה מפני גירוש, ותורים ארוכים השתרעו לפתחם. כרטיס העבודה ב'שאפים' נתפס ככרטיס לחיים.

הגירוש ההמוני לטרבלינקה, 'האקציה הגדולה', התרחש מחודש תמוז תש"ב, בשני שלבים. הנורא מכולם התחולל מתשעה באב ועד יום כיפור תש"ג. יום לאחר שהחל הגירוש התאבד ראש היוזנרט, כפי הנראה מתוך הכרה שנדרש ממנו להיות שותף בשילוחים לטרבלינקה. הגירוש, כמו הגטו, הוסו בהטחות של "יישוב מחדש", והידיעות על יעד השילוחים היו עמומות והגיעו רק חודשים אחדים לאחר שהחלו הגירוש. בקיץ הוא גורשו רוב רובם של יהודי הגטו, ומתוך מאות אלפים נותרו בחיים רק כחמישים אלף. בחודשים שלאחר הגירוש התארגנה בוורשה המחתרת הלוחמת, ובגירוש הבא, שהחל בערב פסח תש"ג (אפריל 1943) נתקלו הגרמנים

הגשר בין שני חלקי הגטו, תחתיו - ורשה הארית

אך עם הזמן הם נעשו קשים יותר ויותר וגזרו על היהודים מוות איטי. שאלות קשות התעוררו והעסיקו את הפרט, את המועצה היהודית שהוקמה בצו הנאצים בראשות אדם צ'רניאקוב, ואת הקבוצות שפעלו בסודיות בגטו. הייתה מצוקת הפליטים, הייתה מצוקת המחלות שהתפרצו בשל תנאי החיים והיעדר סניטציה, ובעיקר - מצוקת הרעב. הרעב היה נוכח בגטו בכל מקום, בכל זמן, בכל גיל. המזון שסיפק היוזנרט לא היה בו כדי לקיים חיים, והמאבק על פת לחם היה המאפיין הראשי של חיי היום-יום בגטו ורשה. כדי לשרוד היה צורך לתור אחר מזון נוסף. הדרכים לכך היו הברחת מזון, שסכנה רבה בצידה, שוחד או תשלום, שגזלו את שארית הממון. גם קבלת חבילות מחו"ל נעשתה בלתי אפשרית כמעט בחורף תש"א (1941).

בגטו ומחוצה לו פעלו מפעלים גרמניים, בעיקר לצורך הצבא הגרמני. רובם נלקחו מידיים פולניות או יהודיות. העבודה הבטיחה תלוש מזון - מקור חיים. גם מקומות העבודה

יהודים בונים את חומות הגטו

לא שיערו שתוך זמן קצר יסגרו עליהם שערי הגטו וינתקו אותם מהעולם שמחוצה לו וממקורות פרנסתם. בכ"ו במרחשוון תש"א ניחתה המכה במלוא עוצמתה: חומות נבנו, בשערי הגטו הוצבו שוטרים פולנים וגרמנים, היוצאים מן הגטו הוזהרו בעונש מוות והגטו הסגור היה לעובדה. תנאי החיים בגטו היו קשים מלכתחילה,

די להבין את מהות הגבורה היהודית בגטו, יש להכיר את תנאי החיים ששררו בו, תנאים שבאופן טבעי היו עשויים לשחוק כל ביטוי של אנושיות ורוחניות.

בי"ט בתשרי ת"ש (2 באוקטובר 1939) נכנס הצבא הגרמני לוורשה במצעד ניצחון.

שנה חלפה מאז הכיבוש הנאצי של ורשה. חודשים רבים של התעללות ביהודים, גזל רכוש, חטיפות לעבודות כפייה והשפלה. שנה שבה גורשו רבבות יהודים מעיירות הסביבה לוורשה, והפכו לפליטים חסרי קורת גג. שנה של פרדה ממציאיות של חיים נורמליים ומעבר לחיים של מצוקה ופחד. באוויר ריחפו חששות קשים: האם יוקם גטו, כפי שקרה בקהילות אחרות, או שמא תידחה הגזרה? ואם יוקם גטו, מה דמות תהיה לו? מה יהיו גבולותיו?

החודשים שחלפו עד הקמת הגטו אופיינו בגזרות שרדפו זו את זו: הקמת היוזנרט (מועצת היהודים) בראשות אדם צ'רניאקוב, סימון היהודים בסרט שרוול שעליו מגן דוד, סגירת בתי ספר יהודיים, עוצר, סגירת בתי הכנסת, חובת רישום הרכוש, איסור נסיעה ברכבת בלא אישור מיוחד, ריכוז היהודים ברחובות מסוימים בלא חומות שיחצצו בינם ובין תושבי העיר ובידוד הולך ומחמיר.

בסיומה של אותה שנה נראו הסימנים הראשונים לכליאתם של יהודי ורשה. חומות הוקמו בצומתי הדרכים בעיר, וכעבור חודשים אחדים הוצבו שלטים המזהירים מפני 'אזור הנגוע במגפה' - תואנה ששימשה את התעמולה הנאצית. בעיצומו של יום הכיפורים תש"א (אוקטובר 1940) השמיעו רמקולים ברחובות ורשה הודעה רשמית על הקמת הגטו. בשטח שגודלו 2.4% משטחה של העיר נדחסו קרוב לחצי מיליון יהודים - למעלה משליש מתושבי העיר. יושבי הגטו

**הגבורה
הגדולה -
רצון החיים,
המאבק
על החיים,
האיבערלעבען;
והגדולה
ממנה -
הזכות לתת
חיים גם
לזולת.**

פה לנאבקים על חייהם

'וחי בהם'

"זוהי שעה של קידוש החיים, ולא של קידוש השם במוות. הצורך דורש את הגוף היהודי, וחובה על היהודי להגן עליו - לשמור חייו" (בשם הרב יצחק ניסנבוים).

תור לתלשי מזון בגטו

באשרנו שלא עמד הכובש על טיבה של יהדות פולניה וכוחה החיוני. על פי השכל - אנחנו מחויבים לגווע. על פי חוקי הטבע - סופנו לאבדון ולכליה גמורה. כיצד יכול קיבוץ שלם להיזון כשאין לו שום אחיזה בחיים...? אבל גם הפעם איננו שווה בשווה עם חוקי הטבע...

יהודי פולניה, המדוכאים והרצוצים, הבזויים והשפלים: הם אוהבים את החיים ואינם רוצים להסתלק מן העולם לפני זמנם... השאיפה לחיים במצוקה נוראה כזו שלנו, היא פועל יוצא של איזה כח טמיר ונעלם שעוד טרם עמדנו על מהותו. זהו כח מעמיד נפלא שרק הקיבוצים היותר איתנים והיותר מחושלים שבעמנו נתברכו בו.

העובדה שכמעט אין לנו מאבדי עצמם לדעת ראויה להדגשה מיוחדת.

מרוקנים נותרנו. אבל כל זמן שכח טמיר זה מסתתר בנו לא אמרנו נואש. וכוחו של כח זה צפון בהווייתה המקורית של יהדות פולניה, המעורת שורשים במסורתנו הנצחית, שציוותה לנו את החיים.

(חיים אהרן קפלן, מגילת יסורי - יומן גטו ורשה)

בית מלאכה לייצור דוודים בגטו ורשה

דאגה ליתומים בגטו

האם תנאי החיים והמציאות האכזרית השוררים בוורשה פוגדרים בהלכה 'פיקוח נפש', או שמא הם 'שעת השפד'?

שאלה זו הטרידה יהודים רבים. אם שעת השמד היא, חייבים להתעקש ולשמור הלכות ואפילו מנהגים - "יהרג ואל יעבור... אפילו לשנויי ערקתא דמסאנא" (סנהדרין עד א), אך אם שעת פיקוח נפש היא, מחויבים לשמור על החיים ולוותר על קיום המצוות, "יעבור ואל יהרג".

רבי יחיאל מאנס ז"טניצקי סבר שמדובר בפיקוח נפש, וכתב על כך:

היו לי ימי התלבטות נפשית עמוקה. אני הייתי מן המסתגלים. כל כמה שחשבתי והרהרתי בדרך התנהגותי, באתי לידי מסקנה ברורה שעל פי דין תורה יש להתנהג כך. [לדבריו, כך שמע מפי תלמידי חכמים בגטו]. אמנם המאבק על החזות היהודית הוא בבחינת מסירות נפש, אבל הרי יש שולחן ערוך ובו הלכות קבועות!

(אפרים לונדנר, גשר לעולם מופלא)

קידוש החיים: כל עבירות שבתורה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים, אם אומרים לאדם 'עבור ואל תיהרג', יעבור ואל ייהרג, מאי טעמא 'וחי בהם' ולא שימות בהם (ראה סנהדרין עד א).

"פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון". לא אחת קצה נפשו של אדם בחייו, ואיזהו הכוח המושכו אז להיות בחיים - חיי צער ומצוק המאוסים עליו עד מאוד, אם לא כוח הנעלם והנסתר משכלנו, דעת עליון הנבדלת מדעתנו וגבוהה מהשגתנו, להשלים כוונת הבריאה: "המשביע" - למטרה זאת - לכל חי - "רצון" של חיים. לחיות בחיים, אך כי אם יתעמק האדם בשאלתו, למה לי חיים, לא ימצא מענה מספק.

(ע"פ הרב יהושע משה אהרונסון, עלי מרורות)

במחתרת החסידית היה מקובל כי פנהיגם, פתתיהו גלפן, פסק כי זו שעת השפד

כ"ק האדמו"ר מגור, בעל 'אמרי אמת' 'צוק' ל, בעיירת המרפא אוטבובצק. לידו מנהיג המתיסובצ'ים ר' מתתיהו גלמן

וכה אמר לי פינטשע [שטייער, קומנדנט מבנדין]:

אנו יודעים, שבלבוש כזה שלנו אי אפשר לצאת החוצה... ואנו מבינים היטב, שעם הפיאות והזקן לא נוכל להירשם לעבודה ולא נשיג מנת הלחם מן היודנרט... ברור לנו בהחלט שבאם יתפסו אותנו הזונדרס, אין בידנו שום כרטיס ושום תעודה ושום סגולה והם ישלחו אותנו ישר לאן שישלחו... אבל כאלה אנחנו. עכשיו הזמן של גזירת השמד, כי האשמדאי הנאצי רוצה חלילה לעקור כל זיק של אמונה מלבבות בני ישראל וכל אלה הן גזירות של שמד, ועל שעה כזאת מצוים: "יהרג ואל יעבור!"

(אפרים לונדנר, גשר לעולם מופלא)

מחשבותי נתונה ברגע זה לנמלטי הגטו, שהצליחו להתחמק מבין החומות ולהסתתר אצל הגויים "בעבר הארי"... אני משתאה ומשתומם על מעינות בלתי נדלים אלה של כח אמונה ורוח גבורה, שהיו דרושים לכל יהודי מוסתר ומוסווה, כל יהודי, איש או אשה, נער או זקן, אשר חירף את נפשו להיכנס לתוך לועו הפעור של העולם הגוי הטורף, גלמוד ובודד. והרי מערכה זו נמשכה ללא הרף יומם ולילה, חדשים ואפילו שנים.

(ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו)

כל עוד שלא
נתחבר האיש אל
הכלל ישראל,
ולא עלה מן
פרטיות עצמותו
אל נשמת ישראל,
אינו יכול לעלות
עוד אל הקב"ה...
גם האיש כערכו,
במידה שעובד
עם עצמותו
למעט תאוותיו...
ומשתדל להיטיב
עם אנשים
מישראל ולדאג
דאגתם... אז
שרש ישראל בו
ונשמת הכלל
עולה בו יותר...
(אש קודש, פסח תש"א)

משפחת פליטים בבית תמחוי בגטו ורשה

סיוע לפליטים שגורשו מהעיירות לוורשה

הרב יהושע משה אהרונסון יצא עם רבנים נוספים, בהם בנו של הרבי מראדזין, לאסוף צדקה לאלפי הפליטים שהגיעו לוורשה, מהם אנשים מכובדים ואמידים לשעבר. איסוף נדבות מבית לבית בתקופת הרעב בגטו היה משימה קשה, אך הרכבים הצליחו לעורר את הלבבות. באחת מדרשותיו סיפר הרב אהרונסון:
"לא תעמוד על דם רעך!" אמרתי כי על כל יהודי לתרום לבנה, על מנת שלא נצטרך חס וחלילה למסור ילד כקרובן. עלינו להסתכל על היהודים מן הפרובינציה, אך אתמול היו סוחרים, בעלי בתים, גבירים, ובן יום הפכו לחסרי כל.
הארכת ברעיונות דומים. הלבבות היהודים נפתחו ובעקבותיהם גם הכיסים, ובכך הוכיחו כי על אף הכל, נשארו הם בני אברהם יצחק ויעקב.
(עלי מרורות)

"עניי ביתך ועניי בתים אחרים"

בראשית קיץ 1940... הוטל עלי התפקיד לארגן בקצב מהיר, תוך שבועות מועטים ועדי דיירים יהודיים בכל בתי ורשה... הכוונה היתה לארגן במסגרת ועדי הבתים את כל הציבור היהודי בוורשה לשם עזרה עצמית... לגייס את ההמונים עצמם לעזרה עצמית ולהעלות מקרבם כוחות וכשרונות למילוי משימות ציבוריות שהזמן דרשן. המשימות שהוטלו על ועדי הבתים היו חינוכיות [בתי הספר לא פעלו], סאניטאריות, תרבותיות, ועל הכל - כספיות...
היו בוורשה בתים, בפרט אחר הקמת הגטו הצפוף, שלפי מספר נפשותיהם אפשר היה לדמות לעיירות שלמות. בתים אחדים היו למעשה גושים של כמה בניינים ובהם למעלה מ-1000 נפשות. בבתים היו מספר רב של עסקנים ישרי לב ונבונים שעסקו בצורכי ציבור באמונה, אלא שלמענם היה "הציבור" רק זה שבגבול ביתם. רובם סבורים היו שאין מחובתן לדאוג לגטו כולו, לציבור הרחב - דיים בצורכי שכניהם. העניים והרעבים שבשכניהם היו דופקים על פתחי דירותיהם או מחכים להם בשער ועל המדרגות. לפיכך אותם עסקנים שהבינו יפה שאסור לאיש להסתגר בגבולות ביתו, היו נוהגים לפי הכלל "עניי עירך ועניי בתים אחרים" - עניי ביתך קודמים". אף על פי כן לא התייחסו, אלא החלטנו ל"חנך" את ועדי הבתים ואת עסקניהם, להדריכם ולרתום אותם בעל הציבור כולו.
(נתן עק, התועים בדרכי המוות)

פה לגומלי חסדים

"לעורר בקרבנו רחמים על ישראל" (אש קודש)

"הלבבות היהודיים נפתחו, ובעקבותיהם גם הכיסים, ובכך הוכיחו כי על אף הכל, נשארו הם בני אברהם יצחק ויעקב". (הרב יהושע משה אהרונסון)

**דמותו של נדיב
בחודשיו האחרונים של הגטו**

מכתב מניצול ורשה לחברו בארץ, תש"ז
...בכל פעם שאני כותב על עניינים כאלו אני חי עוד הפעם אותם המאורעות, ובנשמת מופעפים ועולים אותם הדמויות הנעלות, ואני חולה מצער ומכאב, בזכרי איך נשמדו לעיני. אבל הפעם אצא מגדר, ואודיעהו מה שאני יודע על משפחתו:
שלמה אחיו הי' פעיל מאוד באופן יוצא מן הכלל. הי' נפש יקרה ובעת המלחמה נתעלה למדרגה גבוהה מאוד, בעסקנותו ובנדבנותו. למרות שחי מהלוואות, עזר ביד רחבה לכל מר נפש, וביחוד לרבנים וללומדי תורה. כל פרנסתם של הרב אברהם ווייענברג, של הרב יהודה ארי' פרומר מקוזגלוב למשל, ושל רבנים וגדולים אחרים היתה מוטלת עליו. הוא דאג לכל צרכיהם. הוא השתדל בקהילה להגן עליהם מכל פורעניות וצרות, מעבודה, מגירוש. הי' אחד מראשי הדואינט [הג'וינט], והי' נערץ ע"י כל החוגים... הוא תמך ג"כ בהאדמו"ר מסוכטשוב זצ"ל, בכל ימי הזעם. אשתו מינה לבית אנגלמן, עזרה לו בעבודתו זו; ביתם הי' פתוח לרוחה, התארחו אצלם הרבה אנשים פליטים, ביחוד מלודז'... הי' משכיל אל דל, ותמך בהרבה אנשים גבירים ואמידים לשעבר - בדעת ובהשכל, בצורת הלוואות, אף שכאמור הי' בעצמו לוזה.
הארכתי אולי יותר מדי, וכבודו טרוד בודאי, אבל בכתבי, חשבתי לחוב אולי לספר על חייהם של קדושים, להנציח את זכרונם. וטרם אנגמר - רוצה אני רק לאמור לכב' שרשאי לו להתגאה במשפחתו בגטו ורשה; הם חיו כולם ברוח אביהם.

(הלל זידמן, לונדון, תש"ז, לאליהו מזור.
ארכיון 'גנזך קידוש השם', בני ברק; פרבשטיין, טל של תחיה)

נערים בבית יתומים בגטו ורשה

כדי לעורר במרום רחמים על ישראל, ולהמתיק את הדינין, צריכים לעורר בקרבנו רחמנות על ישראל זולתו. הרחמנות עצמה שמעוררין בקרבנו על ישראל פועלת במרום, צריכים שלא להתרגל בצרות ישראל... (אש קודש, חוקת תש"א)

חסד של אמת בבית הקברות בלודז'

חסד של אמת

תזכיר אל אדם צ'רניאקוב, ראש היודנרט בוורשה:
אחת הבעיות הנשגבות והכאובות של תקופתנו הנוכחית, בחיי האוכלוסיה היהודית בוורשה, היא בעיית חילול כבוד המת, אשר זה זמן רב קיבלה צורה מזעזעת. במשך זמן קצר מאוד נשברו כללי היסוד של ערכי המוסר והמסורת ביחס ליהודי המת, שהיו קיימים במסורת ישראל במשך אלפי שנה...
המוני עם יהודים, אשר בכאב לב מסתכלים ורואים באיזה חוסר בוששה מתגוללות גוויות, מחכים בחוסר סבלנות גדול ליוזמה של עסקנים ציבוריים שיהיו מוכנים באמצעים מתאימים להקל ולתקן את בעיית ביזיון המתים...
למטרה זו פועלת קבוצת עסקנים חברתית-דתית מהפטרונאט, ושמה 'הלויית המת'. בראשה עומדים אישים מצוינים ותפקידה להעניק לאזרח העני עזרה מיידית בסידור העניינים הפורמליים של הקבורה, ובינתיים להוציא במהירות המרבית את גוויות הנפטר אל בית העלמין, אל הקברים הקבוצתיים...
גם אם נתעלם מבעיית חילול כבוד המת, המראה של גוויות מונחות ברחוב, ולפעמים זמן רב, מקהה בכן אדם את רגשותיו האנושיים, את עדינותו ואת הרצון להשתתף בעזרה הדדית.
עניין זה נעשה גרוע יותר, וכן המצב הסניטרי. עצם הדבר גורם להרחבת האפידמיה בקרב האוכלוסיה היהודית הענייה, במיוחד כאשר מתקרבת עתה עונת הקיץ.

בעומדים בראש מבצע זה היו האדמו"רים הרב י"ד לנדאו מסטריקוב, הרב דוד בורנשטיין מסוכצ'וב, הרב יצחק מנדל דנציגר מאלכסנדר והרב אלכסנדר זושא פרידמן, וכן נציגים מהקהילה, מהג'וינט ומהפליטים.

(ארכיון רינגלבלום, M-10 AR2/119, מכתב לאדם צ'רניאקוב, בפולנית)

חברה (פטרונאט) לעזרת לומדי תורה יתרו תש"ב

יתרו תש"ב
אדון היו"ר הנכבד מאד, גיטרמן [נציג הג'וינט בוורשה]

כפי שכבר ידוע ה"פטרונאט" ללומדי תורה נוסד על ידי הבלתי נשכח והבלתי נלאה, העסקן המנוח ר' משולם קמינר [עורך העיתון האגודאי 'דער יוד'], אשר מקיף כ-3000 חברים של תלמידי חכמים צעירים ולומדי תורה, ביניהם למעלה מ-1000 ילדים - המנהיגים הרוחניים של עם ישראל בעתיד.

ה"פטרונאט" הציב לעצמו את התפקיד לספק לנ"ל את המצרכים החיוניים וקודם כל תבשיל חם. לצורך זה הוקם מטבח, המחלק כיום למעלה מ-700 ארוחות צהרים ובשבת כ-1200 ארוחות "טשולנט" [חמין] לרבנים ולעוסקים בהוראה. וכתוספת כ-2500 כוסות תה עם סוכריות, בפרט בשבתות.

לאחרונה, לאחר פטירתו ללא עת של נשיאנו החשוב ז"ל, הוטלה האחריות של המוסד, לפי משאלתו האחרונה, על הרב מקאליש [הרב מ' מנדל אלתר מפביאניץ-קאליש], אשר מונה לנשיא של ה"פטרונאט" ומגיש את כל הכה והמאמץ לטובת המוסד.
ברם, לדאבונו בגלל המצב הקשה השורר בקרב האוכלוסיה היהודית בכלל ובקרב היהדות האורתודוקסית בפרט, עובר על ה"פטרונאט" תקופה קשה מאד ואנו משתדלים להפעיל את מיטב כוחותינו כדי שנוכל לקיים את המוסד.

לכן אנו מבקשים ממך, יו"ר הנכבד, שתעזור לנו להגדיל את ההקצבה בכדי שנוכל לקיים את המוסד...
הועד, מרדכי אלטר א. קאטשינסקי י.ח. גראבסקי

(ארכיון רינגלבלום, יד ושם, M10 AR2/104)

מטבח ציבורי לילדי הגטו

ואהבת לרעך... עד פת לחם

ביוני 1941... זה הפך כבר למוכן, שבבוקר אוכלים סך הכל פרוסת לחם דקה בריבה ותחליף קפה שחור בסכרין, בצהריים כף גריסים המבושלים בכמות גדולה של מים, ובערב - אותה דיאטה כמו בבוקר. זה היה טבעי וכבר לא חשבתי על כך...

המפלט והאושר השני (מלבד הלימודים) היתה החבורה שלנו. בתחילה היינו ארבע בנות... במשך הזמן הצטרפו עוד כמה בנות טובות, אחת מהן היתה הניה. להניה צריך היה לעזור כלכלית. המשפחה התגוררה ברחוב פנסקה, בחדר אחד שנכנסו לתוכו הישר מהרחוב, כמו לחנות... גם לפני המלחמה היו עניים, אבל איכשהו "משכו את העגלה". כעת אחד האחים הפך סבל, כמה אחים עסקו במכירת עתונים. הניה טיפלה בפעוט כמה שעות ביום. אך יותר מכך שכבה במיטה תשושה וחלשה וראו ממש שהיא דועכת מיום ליום... מה יכולנו אנו קבוצה קטנה של ילדות לעשות?! בכל זאת התארגנו ועשינו משהו: היינו מביאות לה יומיום ארוחה מבושלת ודאגנו לכך שאמנם היא תאכל אותה. אך היה זה קשה מאד, כי הילדים האחרים נותרו רעבים. המשפחה מנתה כ-13-14 נפשות.

ארוחות אלה שהבאנו לה, היו סיפור בפני עצמו. כל אחת מאיתנו תרמה ארוחה ביום שהגיע תורה... לא אחת נשארו רעבים לאחר הארוחה, לבסוף הודיעה לי אמא שלא תוכל עוד לתת לי ארוחה בשביל הניה. לא הוספתי לבקש ממנה. מה אפשר לעשות? אך מצאתי עצה אחרת. כשהגיע תורי לתרום ארוחה, הייתי בחפזון מעבירה את מנת המרק שלי מהצלחת לסיר קטן, יוצאת בזהירות את הבית וחוזרת כעבור דקות מספר כאילו לא קרה דבר. לא יכולתי לעשות זאת בלי שותפים לסודי. כך נהיו שותפי שלמה ואסתר - אחי ואחותי הצעירים. היקרים שלי, הקטנים שלי, ובאתו יום שמרו חלק מפתם שקבלו בארוחת בוקר בשבילי, כדי שיהיה לי מה לאכול בצהריים. ילדים יקרים, מי יכול למדוד את גדול כוחם ואת הקושי לחסוך מפתם בהיותם רעבים?! רק ד' יכול לשלם על הקרבה כזאת.

(פוריה רוטשילד-סוקל, כתמים כהים בשלג)

ילד מוכר סרטי זרוע בגטו

ילדים בגטו קובנה

משחקי רחוב בגטו ורשה

את מי אפשר להציג כדמות למופת, כסמל שכנגד ממש אל מול פרצופו של השטן המשחית הנאצי? ...הנה, זהו זה!... היה זה הילד המורעב בגטאות! זה המבריח הקטן, אשר סיכן את חייו יום יום, לילה לילה לטפס ולקפוץ מעל החומות או להתחפש ולזחול מתחתן, במטרה להשיג אוכל כלשהו עבור הגטו הגווע... אלו ילדי הגטו הנועזים, הם אשר הציצו בעיניהם הכשרות ישר לתוך פרצופו של השטן ולא נכנעו...

(רימ פראגר, אלה שלא נכנעו)

בארה ואמרה, 'הוא מחכה בבית, ועלי להביא לו מעט אוכל'.

(מרי ברג, יומן)

מצפה לנו עתיד מזהיר

ברגעים קשים נהגנו אמא ואני לנחם זו את זו ולשאוף כוח ועידוד אישה מרעותה. האמת היא שאמי היתה זאת שהשרתה על שתינו את רוח התקווה והרצון להמשיך ולהילחם למען הקיום. "רק לא להיכנע לרגעי אין אונים", נהגה אמי לומר. "האנשים החלשים נופלים ומתים, ואנו חייבות להתגבר. חייבות! אולי כעבור שנה, אולי כעבור כמה חודשים, אולי כעבור מספר שבועות, תסתיים הטראגדיה הזאת, ואז שוב נהיה מאושרות. מצפה לנו עתיד מזהיר. האנשים יצאו במחול ברחובות... ישתוללו מרוב שמחה. זה יהיה היום היפה ביותר בחיינו..."

המחשבה על אודות העתיד המזהיר המצפה לנו הוסיפה לנו תקווה ויחד עמה כוחות חיים נוספים. (הלנה אשכנזי-אנגלרד, רציית לחיות)

כוח טמיר שלא הבנתי את טיבו, כוח שקרא לי לשוב ולהיות בין יהודים... הרמתי את התרמיל שלי והלכתי עם הרב אביגדור.

ר' מיכאל הגיע לארץ ישראל ולמד ב'בתי אבות'. הוא היה מקורב לרב כהנמן, התעטר בכתר רבנות, הקים משפחה תורנית חמה והמשיך למלא את צוואת האב בחייו הפרטיים והציבוריים: הוא התמחה בזכויות המגיעות לניצולי השואה והקים בבני ברק ובירושלים מרכזי סיוע. מרכזים אלו הקלו על מאות ניצולים ומשפחותיהם לשקם את חייהם. כשנשאל כיצד גדל כך, בריא בנפשו, השיב כי הכול בזכות הוריו: ההרגשה של ילד אהוב מלווה אותו, והיא הבסיס לקיומו, וכמובן: הצוואה של אבא, שליוותה אותו כל חייו, והסייעתא דשמיא שבה זכה בהצלחתו הפיזית והרוחנית. רגשות אלו הובילו את בחירותיו ועשאוהו לאדם המפורסם בהיותו רואה תמיד את "חצי הכוס המלאה" (כשם ספר זיכרונותיו).

(מתוך: מיכאל אוריך, חצי הכוס המלאה)

והדל לא יפעיט מפחצית

בסנדת הגרפיקה שבה למדה נתקלה מרי ברג בנערים ובנערות ששימשו מודלים לציור דיוקנאות בנושא הסבל. הם עמדו שעות בתור כדי להתקבל לתפקיד זה, כדי לקבל פרוטה דלה. כך נראתה אחת מהן, ילדה בת אחת-עשרה: "בהיותה על הבימה עמדה ורטטה רטט קדחת נורא כל כך, עד כי לא יכולנו לציירה. מישהו הציע להגיש לה אוכל. ומשניתנה לה עיסת לחם בלעה ברעדה את מחציתה האחת ואילו את מחציתה השנייה עטפה בזהירות בפיסת עיתון. 'זה בשביל אחי הקטן',

המבריחים הקטנים

יום אחד ביקש אחי יולק לשתף אותי בסוד גדול. חברו הטוב נתי המבוגר ממנו בשנתיים, שכנו לבניין ברחוב נובוליפייה, גילה פתח קטן בחומת הגטו. מייד צצה בו המחשבה לנצל את הפרצה כדי להשיג אוכל מעבר לחומה, בצד הפולני של ורשה. הוא סיפר על תגליתו ליולק, ואמר לו "שמע יולק, זו הדרך האחת והיחידה להשיג מזון. בוא נתגנב דרך פרצה לצד האסור, ונכניס לגטו משהו לאכול, לפני שכולנו נמות ברעב".

יולק וחבריו נעשו "חולית מבריחים". כשספר לי יולק על כך, כבר היו השניים בעלי נסיון של שבועות אחדים בהברחת מזונות לגטו. הם היו יוצאים דרך החומה, מוצאים או "סוחבים" מזון בצד הפולני ומצילים בדרך זו רבים ממשפחותיהם בתוך הגטו.

"מסעות רכש" אלה בצד הפולני לא היה בבחינת טיולי תענוגות, אלא מבצעים הרי סכנות, שילדים יהודים רבים שלמו בגללם מחיר כבד.

קטע הפרצה בחומה "אוכטח" בצד הפולני על ידי נתי, ובצד היהודי על ידי יולק. כדי ליעל את הפעולה החליט נתי, שצריך לתפור עבורי שק צר ברוחב של עשרים סנטימטר מצויד בשתי ידידות, שאפשר יהיה לשאתו על הכתפיים. את השק הזה היה עלי לקשור בחבל ולמלא מזון. אמא של נתי תפרה את השק הצר הזה. יולק ונתי שקלו אותו כדי לבדוק כמה מזון אפשר להכניס לתוכו, ואחר כך הודיעו לי שאפשר להכניס עשרים ק"ג לפחות. "אל תחזרי עם כמות קטנה מזו", אמרו.

(חנה אברוצקי, כוכב בין צלבים)

פה למשפחה

"זה בשביל אחי הקטן"

ילד חולק ממזונו לאחיו בגטו ורשה

"התמונה שאיני יכול להסיר מעיני היא ילדים. ילדי הגטו. ילדים משוטטים, ילדים מחזיקים ביד אחיהם הקטנים, ילדים קוראים ספרים, ילדים לומדים". (הלל זיידמן)

מבצע 'הארון המגנן'

בגדים להחלפה ואמא השתדלה לכבס אותם יום יום. אך הרגש הקשה מכולם היה הפחד! פחד מהבלתי נודע, פחד מפגיעה מרעב. בעיקר זכור לי פחד משתק שאחז בי כשהוריי יצאו לעבודתם, שמא יעלמו וישאירו אותי לבד. בכיתי הרבה, הרי הייתי רק בן שש. אמא לא זנחה לעודד את הצד היצירתי שבי, היא השיגה לי חתיכות עץ ובעזרת אצל מיוחד שהבאנו מהבית חרטתי בו צורות שונות. בערב, אחרי יום עבודה מפרך, עם כל עייפותה היא לא ויתרה על סיפור בשבילי. ישבנו בחדר לאור המנורה כשעדיין היה חשמל, והיא למדה אותי חשבון וקריאה וכתיבה בפולנית, עד שנרדמתי. הורי השתדלו להקל עלי ולהנעים את זמני ככל שישלחו, למרות התנאים הקשים. התנהגותם מצביעה על תעצומות הנפש שלהם. הם השפיעו עלי חום ואהבה.

"תעשה טוב לעולם ולעם ישראל"

בחורף ובאביב תש"ב (1942) החלו המצודים בגטו, ואנשים רוכזו באומשלאלאגפלאץ ונשלחו ל'מזרח'. בלילות שמע מיכאל את הוריו משוחחים על בריחה. בהדרגה הכינו אותו לעובדה שעליהם להסתירו אצל ידידתם הלנה סטחוביץ', ואילו הם יברחו אל הפרטיזנים שביער, עד יעבור זעם. באחד הימים נעלמה האם בלא שהילד ידע כיצד ולאן. בקיץ אמר לו אביו כי עליהם לברוח, והכין אותו ליישום התוכנית.

הפרדה נחרתה בזיכרוננו:

אבא עזב עוד באותו הלילה. הוא שוחח עם

סיפורו של מיכאל אוריך

'ילד אהוב'

מיכאל ('מיכש') אוריך גדל בפרבר הוורשאי מוקגוטובה, והיה ילד תפנוקים להוריו וילד שעשועים לסבותיו. בהיותו בן חמש נקטעה ילדותו באחת עם הכיבוש הנאצי. משפחתו גורשה לגטו, ושם עבר עם הוריו את חיי היום-יום הקשים, ובעיקר סבל מהרעב המציק.

רעב מצוקה פחד מוות. המעבר הפתאומי מחיי רווחה לחיי דוחק בגטו גרמו לי הלם. בגדינו התבלו במהירות, כי הבאנו רק מספר

עובדי כפייה יהודים במפעל התפירה של 'שולץ' בגטו ורשה

ב"אוטבוצק" עיירה הסמוכה לוורשה, עם כניסתם של הגרמנים לאוטבוצק בשנת 1939, הוקם בה גטו. באפריל 1942 נתנו הגרמנים פקודה למשטרה היהודית לשלוח 400 עובדים למחנה "קרטשב" שע"י אוטבוצק ואני הייתי בין הנשלחים. לפני ניואר 1943 חוסל המחנה בקרטשב, וכל מי

גם מפעלים אחרים, מחוץ לגטו ובתוכו, ניסו לתת הגנה מפני השילוחים למזרח. לדאבון לב, זו הייתה אשליה. רוב היהודים שניסו למצוא מפלט בדרך זו נשלחו למחנות באזור לובלין ושם נרצחו.

ניסיונות הצלה באמצעות דרכונים זרים

בקיץ 1942 נראה כי מחזיקי דרכונים זרים לא גורשו בגירוש הגדול. הידיעה הועברה לשוויץ, ועסקי הצלה עשו מאמצים גדולים להשיג דרכונים זרים או אישורים (פרומסות) על אזרחות זרה, ולהעבירם לוורשה. נראה כי הראשון שהחל בכך הוא ר' חיים ישראל אייז מציריך, ובעקבותיו פעלו באופן זה פעילי הצלה בשוויץ, משפחת שטרנבוך ומשפחת בוצ'קו ווינגוט, ועוד. משערים כי עסקנים אלו שלחו כמה אלפי תעודות הצלה, אך הן התעכבו בדרך והגיעו לוורשה מאוחר מדי. עם זאת, עשרות רבות מתושבי הגטו השיגו דרכונים דרום-אמריקניים וניצלו מהגירושים ההמוניים לטרבלינקה. ועד ההצלה של הרבנים באמריקה היה מן המממנים של תעודות אלו, באופן ישיר או באמצעות ארגון ה"אפ"ס ונציגיו, משפחת שטרנבוך.

מסתור בבונקר בגטו

ה'יקיר' שניצל בנס אני יקיר יוד, יליד ורשה, יליד-1921, חבר במחתרת במרד גטו ורשה. נולדתי בוורשה והתגוררתי בה עד שנת 1937 ברחוב מילה 5. בשנת 1937 עברתי עם משפחתי להתגורר

מכתב מהרבנית אסתר היינה, בת האדמו"ר מגור האמרי אמת', לבנה הרב לייב היינה בירושלים. נכתב בגטו ורשה לפי כללי הצלב האדום (5 שורות) ותחת צנזורה של הנאצים

פה למצילי חיים

"כאילו קיים עולם מלא"

קריאות הצלה מוורשה לעולם הגדול

הידיעות שהגיעו לעולם הגדול על החיים בגטו ורשה היו מעוממות, ויהודי ורשה נחצצו להפיץ קריאות הצלה. מכיוון שהמכתבים עברו דרך הצנזורה הגרמנית, רובם נכתבו בשפת צופן. חבילות מזון כונו 'מתנות', דרכונים נקראו 'חבילות', ועוד. לדוגמה, הרב שאול ויינגורט ממונטרי קיבל מכתבים רבים שבהם בקשות "לשלוח תשורות... בדיוק כאלה כפי שידידים אחרים קיבלו בשעתם ממך". הכוונה הייתה לדרכונים. בעת הגירושים הגדולים הפכו הקריאות לזעקות. "נא לזכור את הפיקוח נפש", כתב ר' הלל זיידמן בעניין הצלת רבנים מוורשה. יוזמות אלו אכן הגבירו את ניסיונות ההצלה שיזמו יהודים בעולם החופשי למען הנצורים בגטו ורשה.

(על פי חיים שלם, קריאות הצלה מגטו ורשה)

ניסיונות הצלה בזהות זרה

בטרם ידעו יהודי ורשה על יעדן של האקציות, יעץ הרבי לשואליו לנסות למצוא מסתור ומפלט: "אבא חוזר מבית האדמו"ר מפסיצנה, הרב שפירא, לאחר תפילת ערבית ופניו כבדות... מכנס אותנו הבנות סביבו ואומר: ימים קשים באים על יהודי ורשה. לפי עצת הרב אתן חייבות לברוח מן הגטו מוקדם ככל האפשר. כל חייכן הייתן בנות נאמנות לתורה ולמצוות... בשם שמים אתן מצוות רק לדבר אחד: להציל את חייכן... כאשר יעבור הזעם, תשובו הביתה".

(ברכה קרוסר, לחיות על קו הקץ)

"אם קנה המידה להעזת נפש מהווה כח עמידה תוך פגישה ישירה וגלוית עין עם השטן, הרי כל יהודי מוסווה, אשר חיפש מחסה ומגן בסביבה העוינת כל כך, כשגיונות של צידי

אדם ארכו על כל צעד ושעל... בקראי את יומני הניצולים מן הסוג הזה של 'הצד הארי', אני משתאה ומשתומם על מעינות בלתי נדלים אלה של כח אמונה ורוח גבורה, שהיו דרושים לכל יהודי מוסתר".

(ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו, מבוא)

ניסיונות הצלה באמצעות כרטיסי עובד

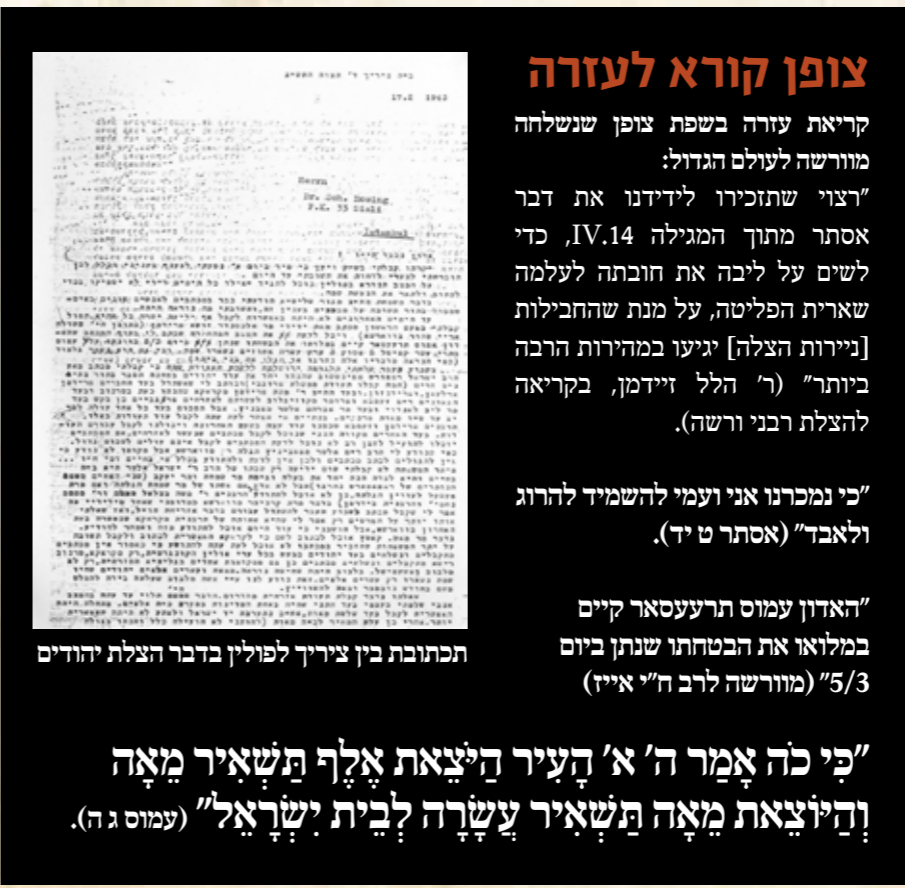
ר' אברהם הנדל, חסיד סוקולוב ומקורב לאדמו"ר גור, היה תלמיד חכם חריף ותעשיין אמיד, בעל בית חרושת לעיבוד עורות ולייצור נעליים. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה השתלטו הגרמנים על בית החרושת של הנדל ומינו את הגרמני שולץ למנהלו. בפועל

צופן קורא לעזרה

קריאת עזרה בשפת צופן שנשלחה מוורשה לעולם הגדול: "רצוי שתזכירו לידידנו את דבר אסתר מתוך המגילה IV.14, כדי לשים על ליבה את חובתה לעלמה שארית הפליטה, על מנת שהחבילות [ניירות הצלה] יגיעו במהירות הרבה ביותר" (ר' הלל זיידמן, בקריאה להצלת רבני ורשה).

"כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד" (אסתר ט יד).

"האדון עמוס תרעסאר קיים במלואו את הבטחתו שנתן ביום 5/3" (מוורשה לרב ח"י אייז)

תכתובת בין ציריך לפולין בדבר הצלת יהודים

"כי כה אמר ה' א' העיר היצאת אלה תשאיר מאה והיצאת מאה תשאיר עשרה לבית ישראל" (עמוס ג ה).

מכתב מאגו"י באמריקה בדבר תמיכה כספית להצלת רבנים מוורשה

שנותר בו הועבר לגטו וורשה. בהגיעו לגטו, התברר לנו שחלק גדול מהיהודים כבר לא נמצאים לאחר שנשלחו ב"טרנספורטרים" לטרבלינקה.

מאחר והגענו קבוצה של בחורים צעירים, התקשרו אלינו מהמחנת א"ל (ארגון יהודי לוחם) והטילו עלינו תפקידים רבים. התפקיד העיקרי היה לארגן את הבונקרים. עלי הטילו להכין בונקר ברחוב סטבקי. בנין פינתי על יד הגדר שהפרידה בין הגטו לצד הארי. עבדנו

קשה מאד בלילות בהוצאת העפר מהאדמה כדי לחפור את הבורות. אח"כ היה עלינו לפזר את העפר רחוק מן המקום, כדי שהגרמנים לא ירגישו בנעשה.

הבונקר שאני הייתי אחראי עליו הכיל 35 איש, גברים נשים וילדים. נשארנו בו עד 3 שבועות לאחר חג הפסח. יום אחד הקיפו הגרמנים את הבונקר שלנו ואיימו עלינו, שאם לא נצא מיד הם יכניסו פנימה גז. התחלנו לצאת. העמידו אותנו עם הידיים למעלה כשפינו אל הקיר ומאחורינו עמדה מכונת ירייה. היינו בטוחים שיחסלו אותנו במקום. לידי עמד ילד קטן עם אביו ובכה, האבא הרגיע אותו ואמר לו "אל תפחד, זה לא כואב".

באורח נס נתקבלה פקודה לא לירות בנו, והעבירו אותנו ל"אומשלגפלאץ" ומשם נשלחנו למיידנ. שם הייתי שלושה חודשים ונשלחתי בטרנספורט לאשוויץ - בירקנאו. (מכתב בעקבות כתבה על מרד גטו ורשה, 9.4.2022)

ר' הלל זיידמן מספר ביומנו:

"בינואר 1943 כבר הוברר, שהמציק בחמתו מתכוון להשחית ולכלות את כל היהודים. התחלנו אפוא, יחד עם ר' זישה פרידמן ושמהה רפפורט להפציר בעסקנים השווייצים שישגו דרכיות דרום-אמריקאיות. כתבנו לר' חיים ישראל אייז, אל הרב ד"ר שאול ויינגורט ואחרים... לאחר ציפיה ממושכת בתוך אימי-מות התחילו להגיע לאט לאט תעודות שכאלה."

כמאתיים ושישים יהודים בעלי דרכונים זרים נשלחו לבית הסוהר פאוויאק שבוורשה, ושם שהו חודשים אחדים. מחלון בית הסוהר הם ראו את המוני היהודים הצועדים לאומשלגפלאץ - כיכר שבה רוכזו המגורשים, ומשם נלקחו כולם לטרבלינקה. בשלהי ינואר 1943 נשלחו בעלי הדרכונים הזרים למחנות שנועדו לחילופי אזרחים זרים בשביים גרמנים. רובם נשלחו לוויטל שבצרפת, ואחרים למחנה בגרמניה. השמועה על אפשרות הצלה בעזרת דרכונים עשתה לה כנפיים ברחבי גטו ורשה, וזרם המכתבים הקוראים להצלה הלך וגבר. גם מוויטל הגיעו לרחבי העולם קריאות לשליחת דרכונים לקרובים שנותרו בוורשה. כתבי הבקשות השתמשו בלשון צופן, הן לתיאור מצבם, הן להבעת בקשתם, כגון: "רצוי שתזכיר לידידנו את דבר אסתר מתוך המגילה 14/4 כדי שיש על ליבה את חובתה לעלמה שארית הפליטה". רמז ל"כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד". פרומסה או דרכון כונן 'תשורה', 'חבילה' או 'דריקות'.

כעבור חודשים אחדים טענו הגרמנים כי הדרכונים מזויפים ורוב היהודים שהגיעו מפולין נשלחו מזרחה, לאשוויץ. הלל זיידמן היה מהיחידים שחמקו מהגירוש, והוא המשיך להזעיק במכתביו את העולם לפעול למען המגורשים מוויטל מזרחה, ש"חטפו" בעודם עושים את הצעד האחרון בדרכם אל החופש. מכתביו, שנכתבו כזעקה להצלה ונשלחו לאישים ברחבי העולם היהודי, מעידים כי הוא לא נח ולא שקט למען הצלת הקבוצה מוויטל.

(על פי חיים שלם, עת לעשות להצלת ישראל)

פאפצים להצלת רבי מנחם זמבה

הגאון רבי מנחם זמבה הי"ד

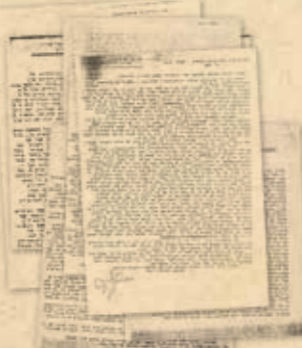
אמנם בפסח... שלחנו שליח לשם ומקוים לשמוע דבר ברור."

בריטניה: הרב הראשי של בריטניה, הרב ד"ר יוסף צבי הרץ, פעל להצלת רבנים הנמצאים תחת המשטר הנאצי. בשנת תש"א התכנסו רבנים מלונדון עם איגנצי שוורצברד, ראש הוועד למען יהודי פולין, שייצג את יהודי פולין בפני ממשלת פולין הגולה ובעלות הברית, במטרה למצוא לרבנים דרכי מילוט דרך מדינות ניטרליות. ברשימה שהועברה לשוורצברד הפגיעו שמותיהם של הרה"ק מבעלזא ואחיו

הרב זמבה ארגון צעירי אגודת ישראל בראשות עסקן ההצלה הנודע ר' אלימלך טרס. דוחות פעולותיהם מראשית המלחמה מתעדות כי "כבר שלחו כמאתיים ויזות עבור אנשים ובתוכם הגאון ר' מנחם זמבה מווארשה, האדמו"רים מאלכסנדר וסאכטשוב, אשר כבר נמצא עבורם הויזות". ואולם מכיוון שלא התאפשר להם להגיע אל הקונסוליה האמריקאית בפולין, התעכבה יציאתם.

גם אגודת ישראל העולמית, שנוסדה באמריקה עם בואו של מורנו יעקב רוזנהיים, פעלה רבות להצלת רבנים ותלמידי ישיבות, וכן להצלת ראשי אגודת ישראל בפולין. עם המזכירים ברשימותיהם נמצאים רבי מנחם זמבה לצד הרה"ק ר' משה'ניו מבאיאן.

שוויץ: את ר' חיים ישראל אייז מציריך, מגדולי פעילי ההצלה, הכיר הרב זמבה מעת השתתפותם בכנסייה הגדולה של אגודת ישראל במרינבד בשנת תרצ"ז, והערצתו של מר אייז כלפי הרב זמבה לא ידעה גבולות. בטרם שמע על מצבו של הגאון

צירור מכתבים העוסק בהצלת רבי מנחם זמבה

התמלא דאגה, ובמכתב ששלח כתב: "כל השאלות ששאלתי את ידידנו רא"ז פרידמן להודיעני את כתובת הגאון, לא קיבלתי תשובה, כפי הנראה לא הי' זה ברצון הגאון... שכל עוד שיקל לסבול לא רצה להנות ממישהו". ואולם בהמשך שלח רבי מנחם בעצמו בקשת עזרה למר אייז.

מר אייז לא שקט למען הצלתו של רבי מנחם. הוא פנה לבעלי הון ולבעלי קשרים והעיד כי הוא משקיע בעבורו מאמצים מיוחדים "מפאת כי הגאון הזה קרוב אל לבי יותר". חרף מאמציו הרבים לא עלה בידו לארגן לרבי מנחם ויזה דרך שוויץ, ופתח זה נסתם גם הוא.

סלובקיה: הג"ר מיכאל בער ווייסמנדל מנייטרא, שהצליח להגיע להסכמים זמניים להפסקת השילוחים, עסק במשלוח חבילות לפולין ובניסיונות הצלה של שארית הפליטה. הוא היה מראשי המסייעים בכריחה מפולין להונגריה ורתם לכך את תלמידיו ואת ידידיו מעיירות הגבול. באחת מאיגרותיו משנת תש"ג, שבה הוא מעורר להצלתם של כמה מגדולי הרבנים, מזכיר חיפושו של רבי מנחם זמבה: "ר' מנחם זמבה אם עדיין בחיים, בערב פסח הי' עדיין בווארשא

מעובד מתוך מיום ב'גנוז קידוש השם' להנצחת חייו ופועליו של הגאון רבי מנחם זמבה

הגאון רבי מנחם זמבה היה מוכר בכל עולם התורה כגאון, והיה נערץ מאוד בעיני כל יהודי הגולה. הדבר בא לידי ביטוי במיוחד בפרוץ המלחמה, כשנכלא בגטו ורשה ויהודים מכל רחבי העולם החופשי נרתמו לפעולות הצלתו. הרב זמבה ידע רעב וסבל בשנים הראשונות בגטו, אך הבקשה היחידה שביקש הייתה להתאמץ לשלוח לו ארבעה מינים. רק כאשר כלתה הרעה וחרפת הרעב הגיעה לכדי סכנת נפשות לו ולמשפחתו, החל לשלוח בקשות לחבילות מזון.

כשהוקם 'ועד העזרה היהודי' בבניין שליד בית הכנסת הגדול ברחוב טלומצקה, ופורסמו בקשות דחופות לסיוע לרעבים בגטו, נרשם כי חלוקת המזון והבגדים שיתקבלו תיעשה על פי של הגאון ר' מנחם זמבה ושלושה רבנים נוספים בעלי שם, בהם הרב יחיאל יעקב וינברג, בידיעה ששםם של רבנים אלו יעורר את אמונם של התורמים.

דירתו הייתה כמגדלור ליהודי ורשה, לפרט ולכלל. יהודים רבים פנו אליו בצרתם ובמצוקתם, לקבל עידוד והדרכה במצבים הקשים שצצו חדשים לבקרים מחמת המציק.

בעודו ממשיך בתלמודו ובחיזוק שפלים ונידחים, נרתמו יהודים ברחבי העולם לפעול למען הצלתו. עשרות ואולי מאות מכתבים שנשתמרו מעידים על התכתבות בהולה בין רבנים ועסקנים, לבקש נתיב מילוט בעבורו. דוגמאות אחדות שנביא כאן נותרות ביטוי קצר למאמצי הצלה אלו.

ארץ ישראל: שנים מספר טרם פרוץ המלחמה החל רבי מנחם בהכנות לעלייה לארץ הקודש, אך לא איסתיעא מילתא. אחרי שנכלא בוורשה הבצורה, הוגברו המאמצים של מעריציו ובראשם הג"ר מנחם מנדל כשר, שהתגורר אז בארה"ב. הוא אשר סידר את אישורי היציאה לכ"ק האדמו"ר האמרי אמת' מגור ומשפחתו, והיה ידיד ותיק של הרב זמבה.

מלבד משלוח חבילות מזון פתח הרב כשר במסע נרחב ופנה לבעלי קשרים לסדר את האישורים הנדרשים. לדוגמה, בידינו מכתב שנשלח לרב יצחק אייזיק הרצוג, שהיה פעיל ידוע בהצלה, בבקשה שיפעל למען הצלת רבי מנחם וזוגתו הרבנית מינדל, בנו אהרן נפתלי ובתו ח'י רחל.

ארצות הברית: בארצות הברית נחלץ להצלת

קריאה בתורה בבית הכנסת בגטו לודז'

מיזל סמכו ומינהו לעוזרו. בשנת תרע"ה צורף לוועד הרבנים ונעשה לבריה התיכון בו. חי המסחר בעיר זימנו דיני תורה ובוררות לרוב, ורבים שיחרו לפתחו. הכרעותיו היו מקובלות גם על הערכאות, שהוקירוהו והעריכוהו. בעל לב טוב היה ועם זאת שפל ברכך וענוותן. בשטיבל גור ברחוב קמינינה 6 היה ידיד לכול, קטנים כגדולים. בתקופת השואה נלקח לעבודות כפייה בגטו, ולמרות סבלו לא פסק מלשקוד על תלמודו מתוך רעב וייסורים. נאבק ברומקובסקי וסירב לקבל את מרותו ולהצטרף לוועדת הרבנים שהקים, וכשהתחדדו יחסיהם נאלץ לברוח מלודז'. הוא עבר לוורשה, ושם צורף לוועד רבני הגטו. בגירוש הגדול, בשלהי תש"ב, נשלח לטרבלינקה ונהרג על קידוש השם.

הרב אריה לייב (לייבל) רוטנברג הי"ד

נולד בוורשה בשנת תרנ"ו להוריו ר' מנחם מנדל ומרת דינה דבורה ע"ה. חתן החסיד הנגיד ר' חיים אליעזר ברנהולץ מוולאדובה. מחסידי גור. תחילה שימש רב ברודא פביאניצקה, משם עבר ללודז' ושם כיהן בתפקיד מו"צ ור"מ במתיבתא 'דרכי נועם'. עם פרוץ השואה עבר לוורשה, ומשם נשלח לטרבלינקה עם אשתו הרבנית חיה שרה ושבעת צאצאיהם.

(מקור: אלבום קהילת לודז', העומד להתפרסם בהפקת 'גנזך קידוש השם'. מסמכים, תמונות וכו' יתקבלו בברכה ובתודה.)

נודע כנואם מזהיר. לאחר הכיבוש הנאצי נעשה יוצא ונכנס אצל ד"ר שיפר, נציב העיר שהכירו עוד מברלין. הצליח לסייע לרבים ולהציל יהודים ממוות. לאחר שרומקובסקי, שראה בו מתחרה, מונה לתפקיד 'זקן היהודים', חשש ר' שמחה מנקמתו ועבר מלודז' לוורשה. בקיץ תש"ב נשלח לטרבלינקה.

הרב אליעזר יצחק (לייזר איטשע'ן) פייזל הי"ד

נולד בשנת תרמ"ב בלודז', לר' נתן מיזל, בן רבה המפורסם של לודז', הג"ר אליהו חיים זצ"ל. למד בישיבת וולוז'ין והיה בקי בהוויות העולם, מוכשר ופיקח, עדין ובעל מידות. בהגיעו לפרקו נשא לאישה את שרה רבקה בת הרב אליהו פיינשטיין, אב"ד פרוז'ין. שימש את סבו, ולאחר פטירתו נעשה מו"צ בלודז'. בתפקידו כבורר השכין שלום בין יהודים ונמנע מלקבל דמי פסיקה מעניים. פעל רבות להחזקת הת"ת שייסד סבו. לאחר כיבוש לודז' עבר לוורשה, הצטרף לוועד רבני הפליטים ופעל למען הציבור. בימי המרד נערך בבונקר שבביתו, ברח' קופייצקה 7, הסדר האחרון, בהשתתפות הג"ר מנחם זמבה ואחרים. ההגדה נקראה לקול הפיצוצים, בעוד הבתים הסמוכים עולים בלהבות. בתוך ימי המרד נהרג על קידוש השם עם בתו היחידה.

הרב פרדכי ניסן קרול הי"ד

נולד בשנת תרל"ה בלודז' לאביו הג"ר אהרן, וכמוהו שיקע עצמו באוהלה של תורה. הרב

ניסיונות להצלת רבנים מלודז' בגטו ורשה

הרב יהודה אריה מרקסון

בקיץ ת"ש, במבצע מיוחד שעלה הון רב, הוברחו הרבי והרבנית מלודז' והגיעו בשלום לוורשה, שנחשבה אז למקום בטוח יותר. חסידים רבים השכימו שם לפתחו, לקבל עצה וברכה. משם נשלח בשלהי שנת תש"ב לטרבלינקה, ונהרג על קידוש השם, הוא ושבעת בניו וחתנו, השם ייקום דמם.

הרב חנוך סעדיה זיכלינסקי הי"ד, האדמו"ר מזיכלין - לודז'

נולד בשנת תרמ"ה בסטריקוב, לאביו הרה"ק רבי משה נתנאל מזיכלין זצ"ל. בשנת תרע"ב נפטר האב, ורח"ס הוכתר לממלא מקומו. אלפים הסתופפו בצילו. בימי מלחמת העולם הראשונה עבר ללודז'. יהודי העיר הביטו בו בחרדת קודש. בית מדרשו, ששכן ברחוב קמינינה 18, היה אבן שואבת ליהודי לודז', שנהרו לשולחנו בהמוניהם, בפרט בשבתות ובמועדים. כשנארו בעיר לראשונה חילולי שבת בפרהסייה, ייסד ארגון 'שמירת שבת' ודרש מתעשיינים שלא לפטר שומרי שבת. תמך באגודת ישראל ובעיתונות חרדית. חי בצמצום, אך לענייני צדקה פיזר ממון רב. ביותר קירב בני תורה עניים, בני עלייה. אחרי הכיבוש הנאצי חולץ במאמצים עצומים מהעיר ונדד לוורשה, ובה שימש משענת רוחנית לרבים, עד שנשלח לטרבלינקה, בשלהי שנת תש"ב.

הרב שפחה טרייסטמן הי"ד

נולד בשנת תרנ"ג בז'ליחוב, לאביו רבי אליעזר יהודה, רב העיר, ולימים רבה של לודז'. בשונה מיתר רבני לודז', שהתחנכו בישיבות או בשטיבלאך והוסמכו כנהוג, למד בסמינר לרבנים בברלין, מייסודו של הרב הילדסהיימר ונהג כיהודי גרמניה. בשנת תרפ"ט, לאחר תקופת פעילות בניו יורק, חזר ללודז', הצטרף ל'מזרחי' ופעל במסגרתו.

תפילה בחצר בית כנסת בגטו לודז'

שלט המודיע על תחום הגטו היהודי בגטו לודז'

אביו הנהיג את העדה, שכן האב היה חלש וחולה ושלח אליו את חסידיו. אחרי פטירת אביו עבר לטומשוב. בשנת תרצ"ב עבר לגור בלודז', ורבים נהרו לפתחו. עם פרוץ המלחמה הסתגר בביתו והרעיש עולמות לישועת ישראל. גם אז לא שינה מהנהגותיו, וכן שמר על זקנו ופאותיו במסירות נפש.

עם פרוץ המלחמה או בעיצומה התרחשה בריחה חשאית של יהודים מגטו לודז' לגטו ורשה, ובהם רבנים חשובים. הסיבה העיקרית לבריחה הייתה החשש מהחיים תחת משטרו הריכוזי של חיים רומקובסקי, ראש היודנרט בלודז', או מנקמתו ברבנים. סביר להניח שהאוירה בוורשה, שבה ניתנה אפשרות פעולה יחסית גם לגופים שמחוץ ליודנרט, יצרה תקווה שבוורשה החיים יהיו קלים יותר. היו גם מקרים שבהם הרב חש בטוח יותר בוורשה, שבה היו רבים יותר מתומכיו ומבני קהילתו. נזכיר כמה מרבנים אלו.

הרב שלמה זלמן וועלטפרייד הי"ד, האדמו"ר מטופשוב - לודז'

נולד בשנת תר"ל בסילב, לאביו הרה"ק רבי אברהם משה מרוספשה זצ"ל. חמיו היה הרה"ק ר' פינחס מקיניצק. כבר בחיי

מילדי הפליטים בבית הכנסת

בית יתומים בחסות ארגון הסעד בגטו

עליה עוררין, הבנתי שלא אוכל לקבל בבית כסף למימון. על כן מסרתי שיעורים פרטיים (השיעורים הפרטיים הראשונים שלי...).

(פוריה רוטשילד-סוקל, כתמים כהים בשלג, ובעדותה בארכיון 'גנוך קידוש ושם')

התשוקה ללמוד

הדחף ללימודים לא ידע שובע, בניגוד לכל היגיון ולכל המכשולים הקשים. כיצד ניתן להסביר זאת? ...מה מניע את בני הנוער ללכת לבית הספר, לקורסים וללימודים, ואת הוריהם להילחץ ולתת עד הפרוטה האחרונה על מנת להעניק לילדיהם קצת חינוך, לא לחם לבדו?

קשה לחשב את מספר הילדים בגיל בית ספר שנמצאים בגטו, אך ייתכן שמספרם נע בין שלושים לארבעים אלף... היהודי... ראוי לשבח על תשוקתו ללימוד, תשוקה ששמרה אותו שלא ישכח את עולמו הרוחני אף ברגעים הקודרים ביותר של חייו. התשוקה הזאת, ראשיתית ואיתנה, מתעצמת בגטו מיום ליום, ביחס הפוך לתנאי המציאות.

בניגוד להיגיון, בהתרסה לאירועי היום. מתעלמת מצורכי השעה, משגשגת אף שהמצב והתחזית הולכים ונעשים גרועים. הנוער נכסף ללמוד ברצון, מיוזמתו, בלי לדרוש תועלת עכשווית או מעשית, מוותר על דברים חיוניים רבים...

התופעה הזאת מרגשת ומנחמת על רקע היעדר האנושיות, האכזריות, הדמורליזציה והרכושנות, היא מאפשרת להתגבר על הקשיים ולשרוד.

(‘מערכת הלימוד’ [בפולנית], ארכיון רינגלבלום, יד ושם, AR1/74)

פניין הילדים

סוף יוני 1942. יותר ויותר גברה הדמורליזציה. לעתים קרובות יותר ויותר הגיעונו שמועות על טבח יהודים בהמון בערי השדה. וארשה עצמה נעשתה כמין מגרש משחקים לגרמנים...

באוירת האמים הזו החלטנו לסיים את שנת הלימודים בתפילה חגיגית לילדים. יום התפילה היה שבועיים לפני החיסול הסופי - בשבת בבוקר, בבית הכנסת “מוריה” [אוהל משה] שברחוב דז'לנה... בימי המלחמה מצאו בו מקלט מקצת היהודים שגרשו לגטו מערי השדה. בשבת זו ביקש היודנראטי שיפנו את הבניין ואף שלח משלחת להשתתף בתפילה. התפילה נועדה לשעה תשע, אבל כבר בשמונה היה אפשר לראות ילדים רבים, מוריהם בראשם, נוהרים לבית הכנסת בכמה וכמה רחובות. מאות ילדים וילדות, בני שבע עד שש עשרה, לבושים בגדי שבת. מצב הרוח היה מרומם. מי שהיה מסתכל בהם היה מתקשה להאמין שהייאוש והרעב מקיפים אותנו מעברים, ומגיפות מפילות מאות חללים בכל יום.

הילדים נראו רחוקים כל כך מכל אימה וסכנה. עמדה להם זכות הוריהם, שעשו כל מה שיכלו כדי שלא יאבד להם צלם אדם, שייראו מאושרים. מראה הילדים היה אות להצלחתם... הילדים עצמם ירדו לפני התיבה. לא היה קשה להם הדבר: עברית למדו בבית הספר ובלי קושי ידעו לקרוא ולשיר את התפילות מתוך הבנה גמורה של פירוש המילות. אף בתורה קראו ובעליות כיבדו מורים ונציגי מוסדות. את פרקי החזנות שרו להפליא, לאחר חזרות מרובות. בבהירות יתרה נאמרו שירי ההלל לכבוד שבת בנעימותיהם המפורסמות. לעולם ליווה אותי הד קולותיהם הדקים ששמעתי בפעם האחרונה בבית הכנסת בווארשה.

(מיכאל זילברברג, יומן וארשה 1939-1945)

כאמור: רק לשם חנוך אבל לא לשם למוד. להאכילם ולהדריכם ולחנכם מותר; ללמד - אסור. אבל כיון שהותר חנוך אנו מתיירים לעצמנו גם לימוד. בשעת סכנה הילדים למודים להצניע את ספריהם. וילדי ישראל פקחים הם... כשהם הולכים ללמוד תורה אסורה הם מצניעים את ספריהם ומחברותיהם על גופם ורוכסים את כפתורי מעיליהם ובגדיהם. זהו אמצעי בדוק ומנוסה. מין “שמוגעל” [הברחה] שאינו נוה להתפס.

(חיים אהרן קפלן, מגילת יסורין - יומן גטו ורשה)

פינות הילדים

ב-1 בספטמבר 1941 היו בגטו [ורשה] 164 פינות-ילדים, שנוהלו בידי בני הנוער שבבתים. בפינות הילדים משתתפים ילדי הבתים, המקבלים מעט אוכל מן המטבחים העממיים, ובמקומות שבהם הארגון משופר יותר - גם ארוחות בוקר וארוחות ערב, אם לוועד הנוער יש היוזמה לאסוף את הכספים הדרושים לשם כך.

רעיון פינות הילדים היה רעיון בריא וטוב. את פינות הילדים היה אפשר להפוך לבית של ממש. שם יכלו לקבל לא רק קף של תבשיל, אלא כל מה שדרוש לילד. בני הנוער שבבתים התמסרו לילדים בלב ונפש. בזמן הראשון עוררה המצאה נאה זו ממש התפעלות, בייחוד בסמטאות העוני. צעירים היו עורכים את הילדים במסדר ויוצאים עמם בסך למגרש ברחוב גנשה, ושם עושים אתם תרגילי התעמלות, שרים, משחקים ורוקדים. לגדולים יותר שבין הילדים סיפרו סיפורים ואפילו נתנו מידי פעם שיעור (בתי הספר הרי לא הופעלו עד עצם היום הזה).

לילדי הבית היו “הפינות” מקור לא-אכזב של שמחה, חפץ חיים, מרץ, ובחלקו גם אולפן לפיתוח החוש החברתי, השינופי: כי לעתים קרובות היו הילדים עצמם מנהלים את פעולת האיסוף למענם (ובהן התקיימו גם כיתות לימוד חשאיות). ברחובות היהודיים הדלים היו, למשל, הילדים אוספים קליפות של תפוחי אדמה ובקבוקים משומשים ומוכרים אותם, ואת הכסף היו מוסרים ל“פינות”. ה“פינות” אף היו עורכות מסיבות בבתים, והדבר השכיח מלבם לשעות אחדות את אנתותיהם של ההורים ואת כל סבלות המלחמה.

(פרץ אופוצ'נסקי, רשימות מגטו ורשה)

עוגן בחיים

אני המשכתי ללמוד. קשה לי בעצמי להבין היום, כיצד יכולתי להתמיד בכך, כשמסביבי העולם מתמוטט. כשאמא נראית כמו צל של עצמה בעבודה מעל כוחותיה. אבל אז היה לי ברור כשמש, שאני חייבת ללמוד. וכי אפשר בכלל אחרת?! אך למרות שעצמתי עיניים מפני המציאות וקיבלתי את רעיון המשך לימודי, כהנחה שאין

פה לתלמידים ולמורים ”ילדי ישראל לומדים כאנוסים”

חמש שהיה מעין עילוי, במשך שבועיים ימים למד להתפלל כמו אדם מבוגר ולמד חומש ורש"י, איני יודע, אמר לי, מה לעשות עם שלמה'לה זה, הריהו מסוגל להגיע לגאונותו של הרוגצ'ובי, והנה יש לך מלחמה ארוכה כזאת.

אשתו של ר' אלימלך - שרה בוכנר, מורה “בבית יעקב” לפני המלחמה, סיפרה לי עליו שבגלל ילדים אחדים בעלי כשרונות, הוא עושה ב“נקודה” יום שלם כדי ללמוד עמם יותר. אחר כך הוא מוליך את כל אחד מהם לבית הוריו, ומגיע הביתה... ממש ברגע האחרון לפני ה“שפערע”, היינו, לפני הזמן שאסור כבר להימצא מחוץ לבית. עבור לימוד תורה עם ילדים בגיטו היה לו שווה אפילו להסתכן בחיים.

(ר' יוסף פרידנזון, בתוך: אנציקלופדיה מקדשי השם)

פחתרת התלמידים

15.11.41

כל מקום שיש בו כנוס של צבור יהודי, בין יהודים גדולים ובין יהודים קטנים, סגור ומסוגר; אין יוצא ואין בא... וילדי ישראלים בטלים מלמוד, [על פי] הוראה רשמית. הכובש הפראי נהנה מזה, ובטוח הוא שהולך וגדל דור פרא, ללא תורה וללא חנוך. אבל אין זו אלא שמחת שוא.

ילדינו לומדים - אבל בצנעה. דורות שלמים בישראל הורגלו לתורה בצנעה ואין לכלוא את הרוח של עם שלם. במקום בתי ספר לגללים נוצרו קומפלטים [קבוצות לומדים] ביתיים, שמספר תלמידיהם מגיע עד עשרה, ובאיזה חדר צדדי, על ספסלים ארוכים, על יד שולחנות כמנהג מלמדינו משכבר הימים, יושבים תינוקות של בית רבן ובהבל פיהם מוריהם מתקיימים ומתפרנסים. ככה אנו חיים ולומדים ומתפרנסים ואין בכך כלום: התורה היא תורה אף שאיננה רשמית... מורי ישראל עסוקים בהוראתם מתוך ביטחון פנימי שהם ותלמידיהם כמעט מחוץ לכל סכנה. שוטרי ישראל בחזקת כשרותם: ואפילו אם יגלו “תורה אסורה” לא ימסרו אותנו לידי עכו"ם. ועוד. במדה ידועה יש אפילו בידינו מסווה של היתר, “העזרה עצמית” היהודית רשאית לפתוח ולכלכל “נקודת חנוך” לילדי ישראל.

הרב אלימלך שטייאר ותלמידיו

“המורים משקיעים את מלוא לבם ונפשם בהוראתם, והתלמידים כולם שונים ולומדים בחריצות מופתית. אי החוקיות הנועזת שבלימודים והסכנה התדירה המאיימת על חיינו מרוויים אותנו רחשי לב רציניים ועמוקים. גושרה אותה תהום שהפרידה בדרך כלל בין תלמיד למורה, וכולנו חשים עצמנו כאחים לנשק, שכל אחד אחראי לזולתו.” (מרי ברג, יומן)

האם אותם בני הנוער שמוכרחים להתבטל מתורה... ישובו במהרה להכניס את ראשם ורובם לתורה כמאז? אין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה גם זרעו של עמלק, הזרעים שזרע בנו... מחה אמחה מהרה כדי שלא ישאר אחריו הרבה זרעים.

(אש קודש, זכור תש"א)

“היה לי ברור כשמש, שאני חייבת ללמוד. וכי אפשר בכלל אחרת?!” (פוריה סוקל)

הגאון הקטן

איני יכול לשכוח את ר' אלימלך שטייאר, סופר מוכשר הי"ד, ולזכותו שנים רבות של עבודה

קרבת הלב

הלימודים התנהלו כל יום במקום אחר. בביתם של המורים או אצל אחת התלמידות. הם התנהלו במחתרת, בקבוצות קטנות, לאור נר בודד, בכל ערב במקום אחר. לא-אחת היו המורים וגם התלמידות חולים וחלשים מרעב, אבל אינני חושבת שאי-פעם למדנו אנו ולימדו המורים בהתלהבות גדולה יותר. לא היתה זו בריחה מהמציאות הנוראה, אלא הבעת התנגדות לרשע ולחילול הערכים היקרים לנו. המורים הדגישו לפנינו לא-פעם שאסור לאבד את צלם האדם אפילו בזמנים כאלה. הם קיוו שרבות מתלמידותיהם תישאנה בחיים והשתדלו לשמור על השלימות הרוחנית שלהן. היחסים שבין התלמידות והמורים גם הם נשתנו. בערבים הקרים, בחדרים החשוכים, בפחד המתמיד נקשרה בינינו קירבה גדולה וחיבה עמוקה. הפכנו למשפחה אחת, זכור לי במיוחד הכינוס האחרון של בית-הספר שהתקיים במוסד לילדים עזובים. שרנו ורקדנו למרות שהמתח בגיטו הגיע כבר לשיאו וידענו שהסוף קרב ובא. בתום המסיבה קם אחד המורים ואמר: “אם נחיה אחרי המלחמה הזאת, נשתדל לחיות כבני-אדם הראויים לשם נעלה זה; ואם נגזר עלינו להיספות - נמות כאנשים גאים. יהיה גורלנו אשר יהיה, אין ספק בלבי שאחרי המלחמה הזאת יקום עולם טוב יותר.”

(נחמה אקהיזר-פאהן, בתוך: אברהם לוי, פנקסו של המורה מיהודיה)

לימוד תורה בבית תפילה חשאי בגטו ורשה

את הלהט הזה נקטנו בידנו: שלימוד התורה מאושש את הנפש. אפילו מי שחטף בחפזון פרק משניות, דף גמרא וכן אמרה חסידית, בו ברגע נדלק אצלו ניצוץ של בטחון. וזה היה סם חיים, פשוטו כמשמעו. יתירה מזו: בעל בטחון כזה השפיע מרוחו המאוששת על הסובב אותו... באם נפגשת בבעל בטחון, היה זה שווה בזריקת חיסון שסיפקה זרם של חיות חדשה. (ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו)

מטים אזנם כאפרכסת: הצעיר מדבר לעניין. מתחילים שוב לנתח, לחקור ולעיין. אח"כ אמר לי הרב מקוויגלוב: 'עתיד צעיר זה להיות גאון, לא ידעתי כלל עד היכן הדבר מגיע... בית המלאכה של שולץ הוא עולם בפני עצמו. כאן מקלט הסולת של האדוקים: אני מוצא שם את הרב סנדר מפוזנא, הרב שמחה טרייסטמן מלודז', הרב ד"ר גליצנשטיין מגרודזינדז, את העילוי הצעיר בנו של ר' מנחם זמבה, אהרן זמבה, העסקן של המזרחי רדומסקי, את האחים רפפורט מביליץ, את אחיו של הרב יצחק מאיר לוי: מוטיל, יוסף, ליבל. שם היה גם ר' משה בצלאל, אחיו של האדמו"ר מגור, ר' מאיר אלטר, בנו הבכור של האדמו"ר מגור, ר' בונם לוי מלודז', ר' צבי גור אריה ובנו, כולם גורשו לטרבלינקה. הנשארים יושבים ולומדים, חיים בדחוקות, ברעב ובפחד, אך שקועים בעולמות רוחניים. הם עולים מן המציאות העגומה למדרגות עילאיות.

(הלל זיידמן, יומן גטו וורשה)

בסך גאונים וגדולים - מה לי אנשי ס"ס? מי לי משגיחים גרמניים? מה אכפת רעב ומצוק ונגישות ואימת מוות? הרי מרחפים בעולמות העליונים, הרי יושבים לא בבית המלאכה ברחוב נובוליפיה 46, אלא - בלשכת הגזית, בסנהדרין. כך יורדים בני אדם במצוקה וכך הם מתרוממים לגובה רוחני לדרגה עליונה. בשבתי ליד השולחן רואה אני את ידידי משה פנחס הרץ, 'העילוי מביאלה', צעיר בעל אש שהוא אש אוכלה. לא יעף ולא ייגע, הוא מפזר על ימין ועל שמאל דברי רמב"ם ודברי תוספות ודברי ר"ן ויש הכרח לרסנו, שהרי יכולים להיכנס הס"ס... הנה הצעיר אברהם שלמה רבינוביץ, בנו של האדמו"ר מניישטאט וחתן ר' אברהם אוסטרובר והרב מפאביאניץ, ר' אברהם אלטר, הרב מסוסנוביץ, דוד האלברשטאם, עסקן המזרחי, הרב בלומנפלד. מזמן לזמן מוסיף הרב רבינוביץ נופך משלו, דרך אגב, בענוותנות, רק לשכניו, ואחד מהם מוסר את הדברים הלאה, והאיריות שבחבורה, הרב מקוויגלוב ואחרים

פה ללומדי תורה "זרם של חיות חדשה"

אריה צבי פרומער, ראש ישיבת לובלין, הגאון רבי נתן שפיגלגלאס, הגר"צ זליגסון, הרג"מ בלומנפלד, הגר"ד מאזורקוב, הגר"ש כהן מזגיערש, הגאב"ד דפינטשוב דודו של ר' שאול ועוד רבנים ששמותיהם נשכחו ממני. גם גדולי האברכים מיישיבת מיר שנקלעו לוורשה הצטרפו אליהם. לצערי שכחתי את שמותיהם ורק זוכר אני כי חידושיהם הצטיינו בעמקות חריפה מאד. ויזכר כאן שמו של הגאון הצעיר ר' מאיר פינקל (בנו של הגאון רא"י פינקל שליט"א) שחידושו בנושא הנ"ל הפליא את לב כולנו (ה' ינקום את דמי הקדושים האלה!). את הספר הזה מסרנו לדפוס חשאי שהסתתר באחת המערות ברחוב פאוויא. ואילו היה הספר יוצא לאור היה מפליא את העולם בריבוי הגוונים של כמה מיני פלפול ודרכי לימוד שונים והיה העולם משתומם לפוריותו ועירנותו של המחשבה התלמודית. אלא שנטרפה השעה על ידי התפרצות המלחמה נגד הרוסים ולא נדפס ממנו אלא גליון אחד, ואף הוא נאבד ויחד עמו הכתב יד ולא נשאר ממנו זכר.

(הרב יחיאל יעקב ויינברג, יד שאול)

על התורה ועל העבודה

הנני בבית המלאכה של שולץ. אני בא בשעה שהקהל דופק במסמרים ואומר הושענות... הנה יושב ליד סדנת תיקון נעליים (העבודה אינה אלא הוצאת המסמרים בצבת) הרב מקוויגלוב, יהודה אריה פרומר, ראש הישיבה לשעבר של 'ישיבת חכמי לובלין'. הוא יושב כאן ורוחו מתנשאת לעולמות אחרים. הוא אינו פוסק מללמוד בע"פ. שפתיו נעות כל הזמן. מזמן לזמן פונה במלה לאדמו"ר מפאסצנה ר' קלונימוס שפירא, מחבר 'חובת התלמידים' היושב ממולו. מתפתחת שיחה חרישית בדברי תורה. מרחפים מאמרי חז"ל ודברי פוסקים. ועוד מעט מופיעים על סדנת הסנדלרים, יותר נכון במוחות ובפיות של הגאונים - הרמב"ם והראב"ד, בעל הטורים ורמ"א, ראשונים ואחרונים. בחלל בית המלאכה עוברים

נערים לומדים בבית הכנסת בגטו

סדנת הנעליים בבית המלאכה של שולץ

"הגזרה מן השמים, רק העצה היחידה - ללמוד תורה בציבור" (רבי מנדלה אלתר מפביאניץ-קאליש).

דברי האיגרת

בחורף תש"ה התקבלה בגטו פיוטרקוב אגרת מאת ר' מנדלי אלתר, אחי הרבי מגור, רבה של פביאניץ וקאליש, מגטו ורשה. באגרתו כתב, כי מזה שנים לא ראה בחזיון לילה את דמות אביו הקדוש בעל השפת אמת. אך כעת נראה אליו ואמר: "עת צרה היא ליעקב. ממשמשים ובאים ימי חשכות ליהודים, לא יהיה במה לחזק את היהודים מלבד בלימוד התורה". הרב הוסיף כי הוא ואחיו רמ"ב החליטו בעצמם לפתוח שעורי תורה בציבור. האיגרת עשתה רושם ואכן התרבו השעורים בגטו.

(ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו). בדומה, העידו ניצולים מצ'נסטווחוב כי בחודשי החיסול הגיע אליהם מכתב סודי מאת ר' מנדלי, שאת מילותיו לא זכרו, אך תכנו נחרת היטב במוחם. הוא כתב באותו להט, "גזרה מן השמים, רק העצה היחידה ללמוד תורה בציבור" ואותו דבר בגטו לודז'.

(שם)

חידושי תורה בגטו ורשה

ביום ל"ג בעומר שנת תש"א הזמיני ר' אברהם וינגורט ז"ל לשמוח עמו בשמחתו לזכר חג נישואי בנו שהוחג ביום זה במונתרה הרחוקה. אני ואתי חברי נשיאות אגודת הרבנים ועוד רבנים רבים נתאספנו כולנו בביתו והשתתפנו בשמחת ההורים הגדולה וגם בצערם הגדול על ריחוק מקום החתונה ועל המסיבות הרעות שגרמו לריחוק טרגי זה...

במסיבה זו של רבנים ובעלי בתים, יחסני החסידות הפולנית, העליתי הצעה, להוציא לאור ספר זכרון לנס גדול אחד שנעשה לי בעברי בחשאי דרך חומות הגטו ולזכר חג הנישואין של ר' שאול וינגורט עם בת הרב

דמותו של אדמו"ר בגטו

הרבי מרדומסק, רבי שלמה חנוך הכהן רבינוביץ הי"ד, בגטו ורשה

האדמו"ר מרדומסק הרב שלמה חנוך רבינוביץ, בלוויית הרב נפתלי בסר

על אף הרדיפות והגזירות ושאר הצרות האישיות שנתכו על ראשיהם, לא שכחו החסידים את רבם היקר והאהוב עליהם, ובידעם את מצבו הגשמי שהיה בכי רע בעת ההיא - כשהיה בגטו ורשה במקום מסתור, קבלו עליהם לספק לו מזון ומצרכים חיוניים אחרים

מתלמידיו הנמצאים בצ'נסטחוב, לעיין במכתביו וללמוד את חידושי ולאספם יחד למשמרת עד שניווע"ש...

מחיי עושר מופלג הפכו חיי הרבי לחיי צער ומחסור, אבל החסידים לא שכחו את רבם. ממקומות רבים נשלחו לכתובתו חבילות מזון וכספים, אף כי אליו הגיע רק מעט מזעיר מהם.

על כך העיד סבי בזיכרונותיו:

"על אף הרדיפות והגזירות ושאר הצרות האישיות שנתכו על ראשיהם, לא שכחו החסידים את רבם היקר והאהוב עליהם, ובידעם את מצבו הגשמי שהיה בכי רע בעת ההיא - כשהיה בגטו ורשה במקום מסתור, קבלו עליהם לספק לו מזון ומצרכים חיוניים אחרים. לשם כך התארגן ועד שפעל במסירות נפש, אליו השתייכו: ר' דוד קוזק, ר' אברהם גוטליב, ר' ראובן רכטמן ור' מאטל לנדוי, זכר כולם לברכה, ויבל"ח ר' ליפמן רייכר וכותב השורות [ר' יצחק זנדר]. הבעיה העיקרית לא הייתה השגת כספים, שכן רבים הלוחו לפי שער הדולר בתקווה לקבל בחזרה אחר המלחמה.

הרב יהודה אריה מרקסון

ורשה הנצורה הייתה לעירם של אדמו"רים, אלו שחיו בה זה מכבר ואלו שגורשו אליה ממקומות אחרים. הניתוק בין החסידים לרבותיהם היה קשה, אך הקשר הרגשי נותר והתעצם.

אחת הדמויות האלה הייתה דמותו של הרבי מרדומסק, רבי שלמה חנוך הכהן רבינוביץ, שצירף את גורלו לגורל עמו בסרבו לצאת מפולין עם פרוץ המלחמה. הרבי נודע כבעל רכוש רב, וחסידיו בלונדון ביקשו לחלצו במטוס פרטי, אך הוא השיב כי רצונו להיות עם כל היהודים. בחנוכה ת"ש הגיע הרבי עם חסידיו מלודז' לוורשה והיה לקרן אור לחסידיו.

לפני המלחמה הייתה חצרו בסוסנוביץ, ומשם פעל להקמת ישיבת 'כתר תורה' על ארבעים סניפיה. גיבוש הבחורים במסגרת ישיבתית היה התוכנית שהעמיד כנגד גיבוש בתנועות הנוער החילוניות.

בגטו, בחיי רעב, אכזריות ועליבות, נהג הרבי כמנהגו. דירתו שברחוב נובוליפקי שקקה חיים בכל שעות היממה, וקול התורה והתפילה לא נדמו בה. בכל עת ובכל שעה באו יהודים להתפלל במחיצתו, לשאול בעצתו ולהתחמם באורו. אף שהיציאה מהבית הייתה כרוכה בסכנת נפשות, נהג הרבי לבקר לעיתים אצל רבנים ואדמו"רים שהשתכנו אף הם בגטו ורשה.

גם כאשר החמיר המצב השתדל הרבי לעודד ולהפיח תקווה בלבבות המשחרים לפתחו. כמו בימים הטובים הוסיף לערוך בדירתו שולחנות (טיש'ן) לקהל חסידים בכל שבת בסעודה שלישית, ויהודים רבים, מכל החוגים, שביקשו להתעודד ולהתחזק, היו עולים ונדחקים לשמוע את דברי קודשו.

הרבי קיים בעצמו "לולי תורתך שעשעי אז אבדתי בעניי". שעות ארוכות למד עם חתנו רבי דוד משה והשתעשע בפלפול דאורייתא עם צורבים צעירים, שבאו לביתו תמידין כסדרן, לשוח בדברי תורה. למרות ההשגחה הקפדנית הצליח לשמור על קשר עם תלמידיו שהיו בגטאות אחרים. סיפר סבי ר' יצחק זנדר, מחשובי חסידיו מרדומסק, שהיה בגטו צ'נסטחוב:

"קשר מכתבים סביר, חסית, התקיים בין האדמו"ר לחסידים בצ'נסטחוב. מכתבי חידושי תורה התקבלו כל הזמן מחתנו הג"ר דוד משה רבינוביץ, שגם בימים טרופים אלה עסק בתורה בהתמדה בהיחבא, ובמכתביו דרש וביקש

פה למנהיגים

"משם שאבנו את אור התורה ושם היה מקור ההשפעה והיניקה הרוחנית".
(הרב אליעזר סילבר, ועד ההצלה של הרבנים בארה"ב)

הרב שמשון שטוקהמר, ממנהיגי אגודת ישראל ורבני גטו ורשה

הרב אלכסנדר זושא פרידמן, הוגה ומחנך, ממנהיגי הציבור בוורשה, מחבר הספר 'מעיינה של תורה'

תפילה זו חיברו בשלהי שנת תש"ב, בתקופת האקציה הגדולה מוורשה, הרבי מפיאסצנה עם הרב שמשון שטוקהמר, מרבני ורשה, והרב אלכסנדר זושא פרידמן, ממנהיגי אגודת ישראל. לפי התקנה נקבע לאומרה מדי יום ביומו לפני התפילה, לאחר אמירת ג' פרקי תהילים: צ"ד, ק"ה, מ"ב.

ריבונו של עולם, האזינה לקול בכיינו ולאנקת לבנו, ראה את צערנו ועניינו - והושיענו ממצוקתנו הגדולה.

אנחנו, בני אברהם יצחק ויעקב, רדופים ולחוצים אנו, ומובלים כצאן לטבח, יהי רצון מלפניך, הא-ל הטוב, להצילנו מכל רע, ולבטל מעלינו כל גזרות רעות.

קרובינו, נשים וטף, אבות ואמהות, אחים ואחיות, וכל שאר אחינו בני ישראל, שנלקחו מאתנו והובלו בשבי, הם לוקחו בשבי ועקבותיהם לא נודעו.

היה אתה, א-ל ש-ד-י - מגינים של כל השבויים. שמוך עליהם מכל צרה וצוקה, תן להם כוח לעמוד בכל העיניים שמענים אותם ונוגשים. המצא להם חיים, למען יזכו לשוב בריאים למשפחותיהם. והילדים והתינוקות הרכים, שנגזלו מוחיק אביהם ואמם, עשה נא שיתגלו ויזכו לשוב אל אבותיהם כבימי צאתנו מארץ מצרים.

הריני מנדב צדקה למען עניים רעבים, ובזכות זאת חוס והושע את פב"פ אשר לוקח(ה) בשבי - והבא אותו (אותה) בשלום חזרה אל בני ביתו (ביתם).

א-ל רחום וחנון, עשה חסד ורחמים לכל הקוראים אליך בכל לבם. חוס נא ורחם על שארית הפליטה של עמך ישראל, אמור לצרותינו די, והגן עלינו, על שארית היהודים הקטנה שנותרה, כשם שהצלת את אברהם אבינו מידי של נמרוד, ואת יעקב אבינו מידיהם של עשיו ולבן, ואת משה רבנו מידי פרעה, ואת דוד המלך מגלית הפלשתית, וכשם שהצלת את חנניה מישאל ועזריה מידי של נבוכדנצר, וכשם שהצלת את דניאל מגוב האריות, וכשם שהצלת את מרדכי ואסתר מידי המן הרשע - כן תושיע ותחלץ את עמך מידי שונאיו, ותשלח לנו גואל צדק שיגאלנו מן הגלות המרה במהרה בימינו, אמן.

(ארכיון יד ושם, M-10 AR2/371, תרגום מאידיש)

"הרי יושבים לא בבית המלאכה ברחוב נובוליפיה 46, אלא - בלשכת הגזית, בסנהדרין. כך יורדים בני אדם במצוקה וכך הם מתרוממים לגובה רוחני לדרגה עליונה" (ר' הלל זיידמן, יומן גטו ורשה)

מאות רבנים חיו בגטו ורשה, מהם בני העיר ומהם מעשרות קהילות יהודיות שגורשו לגטו. חיהם דמו לחיי כל יושבי הגטו, אך בחשאי ובצנעה המשיכו רבים מהם להיות אבן שואבת ומקור נחמה בגטו. הם העניקו עידוד וחיוזק באמונה, ושימשו דוגמה לחיים רוחניים בעולם של מאבק על הקיום הפיזי. הרבי מפיאסצנה, רבי קלונימוס קלמיש שפירא, מחבר הספר 'חובת התלמידים', נשא דרשות בגטו ורשה והיה מעמודי אש הקודש בגטו (ראו עוד בפרק 'פה להגות').

רבי קלונימוס קלמיש שפירא, האדמו"ר מפיאסצנה

פרחי החסידים בגטו ורשה

תמונה: 18. במארס 1941
בחצר יהודית, בדירה נסתרת, לומדים הכניסה לדירה השאית, נפתחת רק ליוצאי הסיסמה המיוחדת [נקישה מיוחדת על הדלת]. יושבת שם חבורה גדולה של בחורי ישיבה וגם אחרי עוסקים בתורה: אחד מעיין ב"עין יעקב", שני אומר פרק תהילים. שלישי מעיין בגמרא.
(עמנואל רינגלבלום, יומן ורשימות מתקופת המלחמה)

לומדים בבונקר בגטו ורשה

ביליתי ליל שבת ברחוב פראנצ'ישקאנסקה, בטבורו של הגיטו הווארשא... בחדר סתום מכל עין, התפללתי לבילי שבת. היה זה מנין של חסידים גור... התבודדו והתנזרו מן החיים וקול תורה לא פסק בחללו של אותו חדר... שמונתיהם אינם מופיעים ברשימת יהודי הגיטו. שוחים הם בים התלמוד ושובחים את ים צרותיו של ישראל... עם כל הגזרות והצרות לא פשטו צורתם... (אליעזר אונגר, זכור)

מוסתרים. מתחת לפני האדמה. הבונקר שנמצאת בו נמצא מתחת לבית מופצץ, מבחוץ רואים רק ערמת לבנים, וחרבות. לא יעלה על דעת איש שכאן בבטן האדמה חיים בני אדם.
(ר' לייבל יוד, בתוך: ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו)

קיבוצי תורה

עד פרוץ המלחמה היו בוורשה 3,500 בחורי ישיבה חסידים, כ-2,000 מהם חסידי גור... כאשר החלה ההפצצה על ווארשה מיד בטלו כל הישיבות והלימודים ב"שטיבלאך". אך נכבשה ווארשה על ידי הגרמנים, החלו החטיפות לעבודה. אנשים צעירים שוב לא יכלו להתוודע בחבורות גדולות או קטנות; אפילו ההליכה מן הבית ל"שטיבל" או לישיבה היתה בחזקת סכנה וקשור במסירות נפש... נוספה לכך פקודת הוידן-ראט מינואר 1940, שגזרה [איסור] על התפילה בבתי-כנסת, בבתי-מדרש וב"שטיבלאך" ובטלה מאליה האפשרות להיוועד. ברם, כעבור זמן קצר נתחדש לימוד התורה. הישיבות לא היו פעילות, אבל נתארגנו "קיבוצי תורה" של לומדים, כמפורט להלן:

קיבוצי-תורה גור:	מורנוסקה	30	בערך 25 בחורים
	מלאווסקה	4	" 20 "
	סטאווקי	49	" 30 "
	"	41	15
	נובוליפיה	31	10
	גזיבובסקה	20	
	טוורדה	40	20
קיבוץ תורה ליוביטש	מילא	46	20
קיבוץ תורה בראצלאב [ברסלב]	נובוליפיה	26	20
קיבוץ נובוהרדוק	פראנצישקנר	3	20
אצל האדמו"ר מפילב [קוצק]: [אלכסנדר, חנטשין, סוכטשוב, פיאטצנה] מוראנובסקה		44	20

(קידוש השם)

פה לפרחי חסידים

”הם מרוכזים בעולם אחר”

ניגון הגפרא

הלל זיידמן, סופר ועיתונאי מניצולי גטו ורשה, קיבל רשות תנועה בגטו וכך יכול להכיר את סמטאותיו הנפתלות ולחוש את דופק החיים הסמוי בהן. באחד מסיוריו קיבל רשות לראות בעיניו את מחתרת החסידים הלמדנים:

בחמישה רגעים לפני חמש אני ניגש לשער נאלבקי 35. בחור צעיר כבוע יהודי כבר עומד ליד השער ומחכה, הוא הולך לפני ואני אחריו. עברנו חצר אחת, חצר שנייה, חצר שלישית, אחר כך נכנסנו למרתף בעומק שתי קומות, אנו הולכים והולכים ואז אנו יוצאים לרחוב קופיצקה 11. אנו עולים במדרגות ובקומה העליונה נמצא חדר קטן, שבו עומד סולם המוליך לעלית הגג, אנו עולים שמה והולכים והולכים דרך מסדרונות, אנו נדחקים דרך חורים עד שאנו יוצאים לרחוב זמנהוף 38. שם אנו יורדים, בית זה סגור ומסוגר, אנו נכנסים לחדר שבו תנור, מורה הדרך שלי נכנס לתוך התנור - ונעלם. אני נשאר עומד בחוץ ושומע קול קורא "בוא". אני זוחל אחריו לתוך התנור ושם יש פרצה המוליכה למרתף. אני יורד בסולם חבלים מעמיק ומעמיק עד אין סוף, לבסוף אני עומד על קרקע מוצק. אני מסתכל מסביבי: חדר מרווח ונקי, מואר בחשמל, ליד הקירות עומדים ספסלים ארוכים, באמצע החדר עומד שולחן בלתי מהוקצע.

מכניסים אותי לחדר קטן ואפל, ובכח אני נמצא בבונקר. לא יעלה על דעת איש שכאן בבטן האדמה חיים בני אדם. אני שומע מרחוק ניגון לימוד הגמרא, אני מקשיב ומתפלא, במקום להסביר לי מכניסים אותי לחדר שני, ומה שראיתי

אינו פוסק מלהגות בתורה, משל הוא שרוי בבית מדרשו שבסוסנובצה בימים שלפני המלחמה. ככל כוחו שמר הרבי על צורתו, ועד הרגע האחרון, למרות הסיכון הרב שבדבר, לא נפלה שורה מזקנו או מפאותיו.

גם בדרכו האחרונה קידש שם שמיים ברבים (ראו בפסק' פה למקדשי השם').

עם הירצחו, לא זו בלבד שכלתה תקופת הנהגה זוהרת ותוססת בת למעלה משלושים שנה, של אחד מגדולי האדמו"רים בפולין בדור האחרון, אלא באה אל קיצה ונכחדה שושלת רדומסק, והדבר היה לאחד מאסונות השואה הגדולים.

למחרת הרצח הצליחו ר' בריש ארליך, בן בעל הבית, היחידי מכל באי הבית שהצליח להימלט וניצל בנס מן הטבח, ור' ברוך קמינר, שאביו ר' משולם ז"ל ניהל אז את בית העלמין בוורשה, להשיג אישור מהשלטונות ולהביא את הרבי למנוחות. בהשתתפות קהל מלווים מצומצם נטמן הרבי בבית העלמין שברחוב גנשה, מול פתח אוהלו של הרבי מנובומוינסק, הרה"ק רבי אלטר ישראל שמעון פרלוב זצ"ל. בשנת תשמ"ז אותר הקבר ושופץ, ואף הוקם אוהל עליו ועל קבר חתנו של הרבי, רבי דוד משה.

דמותו של אדמו"ר בגטו

ברם היתה קיימת בעיה של העברת החבילות לתעודתו, וברור היה לשולחים שלפחות מחצית החבילות אינן מגיעות לידי הרבי זצ"ל. למרות זאת נשלחו חבילות כל הזמן לורשה, עד היום האחרון, עת הגיעה הידיעה המרה שהרבי זצ"ל איננו.

לפני פסח הושג בעבור הרבי תנור שהוכשר כדת וכדין. אל הרבי הצטרפו מחותנו הרבי מקרימילוב, הרבי מסטריקוב והרבי מפיאטצנה, וכן מספר מצומצם של מקורבים, לשאיבת 'מים שלנו' ולאפיית מצות במחותרת, על כל פרטיה ודקדוקיה של המצווה.

לאחר האקציה הגדולה היה הרבי מרדומסק אחד הרבנים שעבדו ב'שאפ' של שולץ, שאותו ניהל התעשיין החסידי ר' אברהם הגדל. הגדל שכנע את הגרמנים להכיר ברבי כ'אומן מומחה' שאין לו תחליף, למרות גילו (הנאצים לא אישרו כרטיסי עבודה לפועלים מעל גיל 50). לאחר זמן הצטרף ל'שאפ' הזה חתנו הרב דוד משה, שלפני המלחמה עמד בראש ישיבות 'כתר תורה'.

יושב היה הרבי ב'שאפ', ידיו אוחזות במנעלים, אך ליבו ומוחו נתונים במחוזות מרוממים והוא

עם פרוץ מגפת הטיפוס בגטו בשנת תש"א נחלצו הרבנים לתקן הוראות ולעצור את המגפה.

כמהניגי ישראל לדורותיהם, הם העניקו עצות מעשיות עם קריאה לתפילה ולאמונה.

- א. לנהוג בקפדנות על פי ההוראות של הוועדות הסניטריות בנוגע לחפיפת הראש ורחיצת כל הגוף מדי יום ביומו, וכן בנוגע לניקיון הבגדים, המצעים והמגורים.
- ב. לשמור בקפדנות על מצוות מנוחת השבת, שלא לסחור ושלא לעבוד בשבת, בבית או ברחוב. השבת היא אבן היסוד של היהדות, היסוד העיקרי של הקיום היהודי הנצחי - מעיין הברכה, ההצלחה והשמחה, ועל ידי כך - סגולה נגד מחלות ואל רחמנא ליצלן.
- ד. ידוע ש"צדקה תציל ממות". משום כך אנו מכריזים על מפעל רבתי של כופר נפש, וכל יהודי, איש ואשה, ללא הבדל גיל, מחויבים לתת צדקה - כסף פדיון. חוב קדוש מוטל על כל יהודי לתמוך במוסדות הצדקה ובפרט בחברה היהודית לעזרה עצמית המקיימת מטבחים כשרים.

ה. יש לבדוק את המזוזות בכל בית, גם בשערים ובכניסות לבתים.

- ו. מחובתם של ההורים לתת לילדיהם חינוך דתי, ולהחזיר בהם, לכל הפחות, עקרונות יסוד אלמנטריים של היהדות.
- ז. בכל מניין, או כאשר האדם מתפלל ביחידות, יש לומר כל יום לפני התפילה חמישה מזמורי תהילים, וכל מי שיש בידו ילמד ארבע משניות לפי סדרן, דבר זה ייחשב כלימוד תורה ברבים.
- ח. בכל חצר יאורגן, ליד ועד הבית, סקטור דתי שידאג לקיום שמירת השבת וכל צרכי דת אחרים.

ט. הרבנים מחויבים להשמייע בכתי התפילה שלהם דברי עידוד ולעודד חיזוק האמונה והביטחון.

י. אצל כל אחד צריך להתחזק רגש אהבה ורחמנות לסבלו של הזולת, ולבוא לעזרתו ככל האפשר.

בביטחון גמור שבמילוי התקנות הנ"ל ניושע ונכתב בכתיבה וחתימה טובה, מאחלים אנו לכל היהודים שנת גאולה וישועה.

האדמו"רים, ועד עזרת הרבנים וועד הרבנים לעדת וארשה מקור החתימות נמצא בלשכת עזרת הרבנים.

פה לנשות החיל

"האשה היהודיה אכן רשמה דף מפואר בהיסטוריה של מלחמה זו".
(עמנואל רינגלבלום, יומן ורשימות)

בית יתומים בהסות ארגון סעד בגטו

ידעתי בשביל פה אני חיה

בהתחלה היינו רק ארבע בנות: אנדז'יה, גוטה, שרה ואני. ומאז התחילה התקופה היפה בחיי, שנמשכה יותר משנה. בתקופה הזאת חייתי באינטנסיביות רבה. ידעתי בשביל מה אני חיה, חשבתי אז פחות על עצמי ויותר על אחרים. כלל יום היה תוכן וערך משלו. כל מפגש, כל שיחה, כל דיון ומעשה טוב שעשינו, הוסיף לחיינו יופי ושמחה. באותו יום שהתייעצנו לא דיברנו הרבה. החלטנו שלמחרת כל אחת מאתנו, תעלה על נייר מה אנחנו מעוניינות לעשות ובמה לעסוק וכו'. המטרה הראשונה הייתה לשמור על הצלם היהודי שלנו. כבני אדם וכנשים... התאספנו כל שבת ועוד פעמיים בשבוע. כל שבת הכינה מישהי אחרת את המפגש: למדנו פרקי-אבות וטקסטים נוספים. פירשנו באופן שיטתי ותרגמנו תפילות... עיקר תפקידנו ומשימתנו הייתה עבודה על מידות. נוסף על פעולות ושיחות בנושאים אלה, עבדנו לפי סדר על מידות שונות. למשל, מידת האמת: את התוצאות קראנו לפני כולן בהתכנסות בשבת. מדי פעם הוספנו מידה חדשה, מבלי להזניח את הקודמות. כעבור תקופה קצרה השתגנו כל כך, שאנשים שלא

ידעו על מעשינו שאלו מה קרה אתנו, איזה קסם פועל עלינו?
(פוריה רוטשילד-סוקל, כתמים כהים בשלג)

הראי להם את אהבתך לאלוקים

יאנוש קורצ'אק היה לסמל במסירותו לילדים בתקופת הגטו ובצאתו עימם לטרבלינקה אף שהיה יכול להישאר בגטו. שנים רבות פעל קורצ'אק כמחנך לשילוב ילדים בתרבות ובחברה הפולנית, אולם בגטו התחזקה זהותו היהודית, והוא ביקש מגוטה איזנצוויג (שטרנבוך), בוגרת סמינר בית יעקב, להצטרף לצוות המחנכים. לעיתים מזומנות ד"ר קורצ'אק ישב והאזין. הוא אמר לי כי הוא מתרשם מן ההשפעה שיש לי על הילדים. הוא שמח שגרמתי להם אושר, כי זאת הייתה שאיפתו. הוא הסכים לקבל כל דבר, כל עוד הדבר גרם להם אושר... זמן קצר לפני ראש השנה, הייתה לי שיחה עמו שאני זוכרת באופן מוחשי עד היום... קורצ'אק שאל אותי על הורי ועל החינוך היהודי שלי. הוא אמר שהוא רוצה כי אגביר את השפעת

כה תאמר לבית יעקב

בשנת 1941 פעלו בגטו ורשה לפחות שישה בתי ספר 'בית יעקב'. את בתי הספר ניהלו בין היתר הרב אליעזר גרשון פרידנזון ומורות בכירות בוגרות קרקוב. קצת אחרי שקמה חומת הגטו, ובעקבות זאת, פתחתי יחד עם בוגרות בית יעקב נוספות, בית יעקב בלתי לגאלי, אשר למדו בו מאות בנות. מסיבות שכבר אינני יכולה לזכור הפכתי למנהלת. לקחנו כמה חדרים בבתי פרטיים ושם לימדנו כיתות של עשרים, שלושים או אפילו ארבעים תלמידות. כשסיפרתי להם סיפורים הן ישבו והקשיבו בלב פתוח. הכיתה שלי הייתה בית שנהרס למחצה בזמן

מדי, הגיעה אמה בכל זאת על מנת לקחת את מנת הלחם עבור בתה. וכמה פעמים קרה שאחת הבנות ביקשה מנה נוספת עבור אחותה שנשארה בבית כי כבר איננה מסוגלת ללכת עוד.

בשעה שבנות אלו היו אתנו השתדלנו להעניק להן תחושה טובה ומעט נחמה. כל עוד רגליהן נשאו אותן, כל עוד נשמה באפן, בנות אלו שיחקו, רקדו ושרו בהתלהבות וגיל אינסופיים. זמרתן הייתה כמו תפילה, מסר של אמונה ותקווה.

לא היו לנו ספרי לימוד וחברות עבודה, וכמוכן שלא היה לנו כסף. הצטופפנו בדירות קטנות ועגומות. כולנו, מורות ותלמידות, היינו רעבות וכחושות, ובגלל שלא היה חימום, היה קר לנו תמיד. בכל זאת, הצלחנו להקים בית ספר של בית יעקב.

מורה בבית יעקב לא הייתה סתם מורה. כל אחת מאתנו הייתה צריכה לעצב נשמות. דיברנו לנשמותיהם של הבנות ולליבן יותר מאשר אל המוח. בבית יעקב יצרנו לבבות יהודיים, רגשות, גישה וערכים.

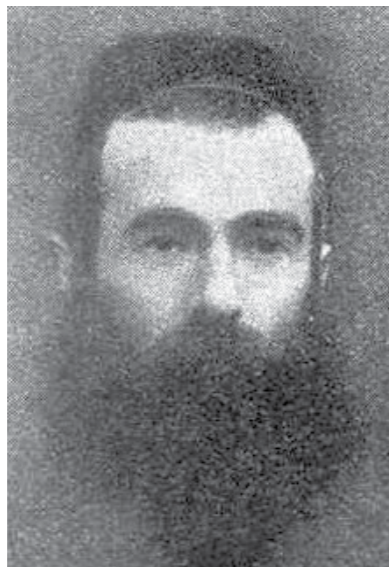
(גוטה שטרנבוך, זכרונות מעולם שחרב)

ההפגזות. טיפסנו על סולם קומה אחת, למרות שהטיפוס היה מפחיד למדי. משהיינו למעלה, משכנו את הסולם אחרינו. הרגשנו מאושרות, בעולם קסום ומוגן, במקום בו אף אחד לא יכול להגיע אלינו. היינו כמו מלכות, חופשיות ורחוקות מן המציאות הנוראה שבגטו. נהגנו לקרוא למחבוא שלנו "המערה", כמו מערתו של רבי שמעון בר יוחאי, חומה בצורה של תורה ניצבת כמגן בפני הרודפים אחרינו.

החום והאהבה שמצאתי בבנות המורעבות הללו היו לדבר העילאי ביותר בחיי, ולמקור ממנו שאבתי את כל הטוב שיש בי היום. בנות אלו הפכו להיות קרובות אלי כמו שאף אחד אחר לא היה. בסבל שחלקנו יחד קיבלנו כוח אחת מן השניה ונבנה בנו קשר מיוחד. למרות שאני מנסה לשכוח את נוראות אותה תקופה, אני תמיד רוצה לזכור את הבנות הללו.

אחד מארגוני החסד סיפק מנה יומית קצובה של לחם ודבש מלאכותי עבור כל אחת מהבנות. לרובן שימשה מנה זו גם כארוחת בוקר וגם כארוחת צהריים. הורשינו לתת את הלחם הזה רק לבנות שהגיעו ללמוד, ואימהות הביאו את הבנות שלהן רק בשביל הלחם. כאשר אחת הבנות לא יכלה להגיע בגלל היותה חלושה

מורה המורות

הרב יהודה לייב אורליאן, מנהל סמינר 'בית יעקב' בקרקוב

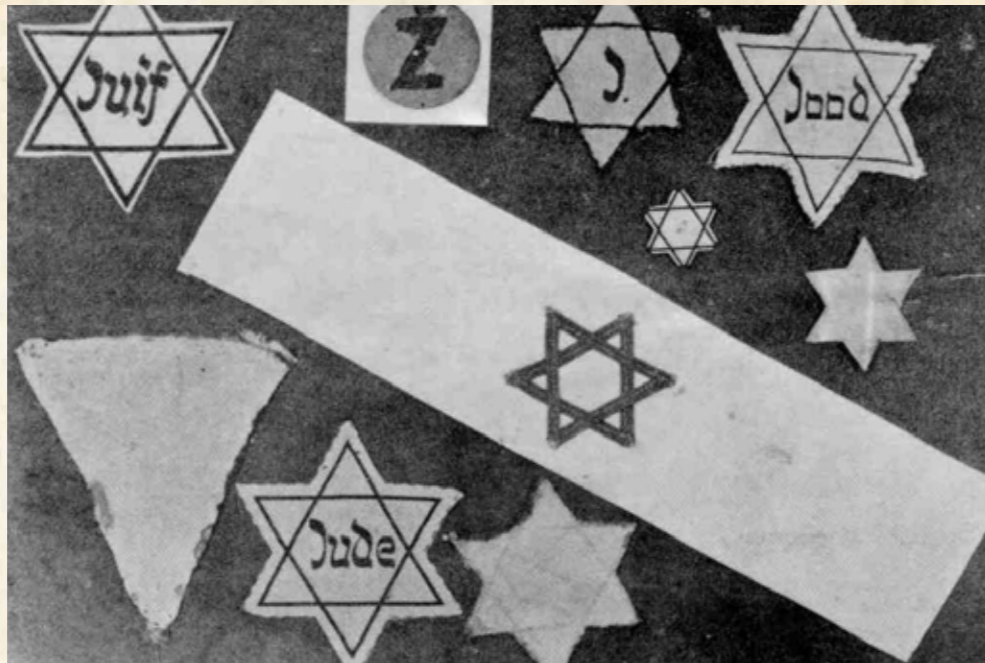
בדומה לר' זי שא פרידמן, פעל ר' יהודה ליב אורליאן בתחום חינוך הבנות ברוח "בית-יעקב". בינואר 1940 ברח לוארשה לאחר שנערך חיפוש בביתו בקראקוב והוכה באכזריות ע"י הגרמנים, שלא מצאו אצלו דבר חשוב. בוארשה התגורר ר' יהודה ליב אורליאן ברחוב קמיטט מס' 4. בבית זה תחת חסותו, התארגנו במחתרת קבוצה של מורות ותלמידות מסמינר "בית-יעקב". ובו נתן שעורים בספר משלי וספרי תנ"ך אחרים, בתורת המוסר ובלמודי היהדות בכלל. בשעורים התלמידות דרשו תשובות ופתרון לשאלות הבערות והכאובות של אותם הימים, לחידת המצב בכלל וביחוד לבעיה הנצחית "צדיק ורע לו רשע וטוב לו". הן ביקשו לשמוע ממנו הסבר על המתרחש ולא חסכו אף שאלות וקושיות נוקבות. דרכו של אורליאן הייתה לחפש, לחקור, להתאמץ ולהגיע עד השורש. הוא לא הסתפק בלימוד סתם, אלא קיים "שתהיו עמלים בתורה" (רש"י לויקרא פרק כ"ו, ג'), הוא ניסה לחקור בבעיה הנ"ל עם תלמידותיו ובעצם החיפוש, החקירה, החתירה אל האמת היה כדי להרגיעו ממבוכתו. אמונתו נתחזקה והבטחון גבר על היאוש. בתקופה מאוחרת הועברו שעוריו לאולם מרווח בבית-הספר לשעבר שברחוב גנשה. מורות "בית-יעקב" וחברות "אגודת-ישראל" השתתפו בלימודיו והאזינו להרצאותיו. מורות אלה תפשו משרות אחראיות ברשת החינוך החשאי בגטו.

(משה גליקסברג, ניב המדרשיה י"ב [תשל"ז-ז])

עיני דומעות עוד ממראהו של היהודי מנאלבקי, הגאה בתוך יגונו והנוקשה בתוך מסכת גזירות ורדיפות, ייסורים והתעללויות. את זקנו המגודל אינו מוריד, הוא מסתירו מתחת למטפחת האופפת את פניו – אך כי בזאת עלול הוא לסכן את חייו; את הסרט היהודי עם "מגן דוד", אשר הצורדים הנריזו עליו בעל "אות הקלון" ליהודים – אותו הוא מקשט ומפאר, נושא אותו בעוז ובאומץ, כיאה לאות-כבוד יהודי.

(ר' משה פראגר, בית יעקב, גיליון 47, ניסן תשכ"ג)

גטאות שונים - טלאים שונים

הסרט עם המגן דוד בגאווה וכסמל מאפיין... פעמים רבות נשפך דם יהודי על הזכות לשים כוכב זוהר על בתי התפילה שלנו, וכך לאורך הדורות ראינו בו את הסמל המוביל אותנו. צו של מטורף לא יגרום לנו להרגיש היום אחרת. כמובן לא אהבנו את הצו כי הוא סימן אותנו כמטרה נוחה לכל חוליגן ובריון. היה מעניין מאוד לשמוע את האיש ברחוב כשדברנו על אות הקלון או "אות הכבוד". (פנינה וייס, זכרונות)

'אות הקלון' או 'אות הכבוד'

בקושי הסתיים סיפור הגטו והנה הגיע צו חדש: על כל יהודי - גבר, אישה או ילד מעל גיל שש - לענוד על זרועו השמאלית סרט לבן עם מגן דוד. זאת הייתה החייאת אות הקלון העתיק, הטלאי הצהוב של ימי הביניים. לצו זה, למרות היותו לא נעים, לא התנגדו. הבה נסתכל על זה. מי יחליט מה הוא "אות קלון"? מגן דוד היה והינו סמלנו זה מאות שנים. הוא האיר לנו בשעות האפלות ביותר. ענדו את

יהודי מסתיר את זקנו בצעיף

הביטה נא וראה את היהודי מנאלבקי. כל כולו הווייה יהודית מוצקת, מקשה אחת. כל כולו הסתגרות מן הגוים ומרידה ב"חוקת הגוים". כל כולו יהדות שלימה ואמיצה, יהדות שבפרהסיה: עטור זקן ופיאות; קפטה ומגבעת שחורה בחול, בגד משי וכובע קטיפה ושטריימל בשבת ומועד; לרגליו נועל הוא נעליים בסגנון מיוחד, וכל בגדיו מכופתרים מצד ימין לצד שמאל, במהופך ממנהגם של הגוים; ועל פתח ביתו מבחוץ בולטת המזוזה, ומעל חנותו מתנוסס שלט עם אותיות יהודיות ושם יהודי שלא השתנה - - איזה לעג שטני הוא זה, לגזור על היהודי להסיר את זקנו ופאותיו, לאלצו לחלל שבת וחג; לאסור עליו בעונש מוות לימוד תורה ותפילה בבית כנסת - ועם זאת לצוות עליו שיסמן את עצמו ב"מגן-דוד" - - כי על כן גועש האוקיינוס היהודי של ורשה. מעקשנות יהודית גועש הוא.

(ר' משה פראגר, לא אשכחך ורשה)

הווייה יהודית פוצקת

ההשפלה הייתה אחת הדרכים של הנאצים לדכא את הרוח ולרוצץ את הזהות האישית. דרכים רבות היו לה: עבודות משפילות, טלאי צהוב, שינוי החזות היהודית. מי שנאבק בכך ונשא את יהדותו ואת חזונו היהודית בגאווה, היה מגיבורי הגטו.

**פה לערכים יהודיים ולגאווה יהודית
"להיות האדם שבאדם,
היהודי שביהודי"**

נאמר בקול רם ובפני כל באי עולם - לא מפני שהננו המעט מכל העמים, החלש והמפוזר שבעמים, קמו עלינו שונאינו מכל צד לבלענו חיים... כי אם מפני שאנו העז שבאומות, מפני שכוח גדול לנו, מפני שעוז תורת אמת לנו: "סיני - שממנו ירדה שנאה לעולם". העם הגרמני ועמו רשעי הגוים לא התנפלו עלינו בשצף קצף וברשעות מפני שאנו חלשים מהם, אלא מפני שאנו טובים מאד... הם הרגו את קדושינו לא מפני שהפיצו חיידקי טיפוס ומגפות, אלא מפני שגם בצפיפותן הפיצו קרני אור וגרעיני קדושה שהטמאים לא יכלו לעמוד בהם.

הם התפרצו לעליות הקיר, מקום שם ישבו תינוקות של בית רבן ועסקו בתורה בקול חנוק, מפני שכל עוד קול זה נשמע בעולם, אין האשמדאי יכול להיות במנוחה... מפני שממבטו של ילד יהודי בן עמו מבריק הצדק ומסנוור עיני רשעים... הם לא הציתו בתי ישראל בעיירות אלא מפני שהרגישו... שבבתים הללו מקננת ירושת דורי דורות של כיסופים לחיים טהורים של יראת חטא ויראת שמים במובן הנעלה ביותר. (הרב שמעון אפרתי, בן ורשה וניצול סיביר, מעמק הבכא, מבוא)

ההשפלה הייתה אחת הדרכים של הנאצים לדכא את הרוח ולרוצץ את הזהות האישית. דרכים רבות היו לה: עבודות משפילות, טלאי צהוב, שינוי החזות היהודית. מי שנאבק בכך ונשא את יהדותו ואת חזונו היהודית בגאווה, היה מגיבורי הגטו.

הם לא השתנו

מעל ומעבר לכל טיפח בנו מתתיהו [גלמן, מנהיג המחתרת החסידית, 'המתיסובצים'] את ההכרה של ביטול-עצמי ושל ההתחברות, וזה בזו תלוי. למדנו בצוותא ואכלנו יחד בשבתות. בכל ערב-שבת יצאה הפקודה מפי מתתיהו, שכל אחד יביא מבית הוריו את המנות, כדי

לסעוד ביחד את סעודת השבת בתוך ה"שטיבל"... בכוונה תחילה טושטש בתוכנו כל סימן היכר בין בני העשירים לבני העניים. כאשר יצאנו החוצה ציווה מתתיהו להחליף במכוון את המעילים שלנו כדי שלא יתבייש זה שיש לו מעיל ישן וטלוא.

(ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו)

בסתר לבי קינאתי בהם בתמימותם, בפשטות המופלאה שהם עכדו את הבורא, באורח החשיבה החסידית שלהם שלא השתנתה גם בימי החורבן כהוא זה. היתה זו תופעה שמימית עילאית ומופלאה לראות אותם מתנהגים ממש כמו בימים שלפני המלחמה בגור. אני לעומת זאת - ורבים שכמותי - עם פרוץ המלחמה נכנעתי ללחץ הזמן, הורדתי את הזקן והפיאות - כי הלא היה בכך סכנת נפשות, ומורי הלכה הורו לנהוג כך - ושיניתי את לבושי החסידי ללבוש מודרני. לא כן חבורה חסידית זו, הם לא השתנו, לא בפנימיותם וגם לא מבחינת חזותם החיצונית.

(אפרים לונדנר, גשר לעולם מופלא)

איך גיליתי את אחי הקדוש

ר' משה פראגר מול תמונת אחיו

חברי המחותרת החסידיית בגטו ורשה שנתפסו בידי הנאצים. מסומן: לייבל פראגר, אחיו של ר' משה פראגר

אחי, הגיבור!
האיך זה הכרתיך?
במבט התמים
והישיר, בדוק
הדבקות העוטה
את פניך; ברטט
של קדושת השם
המקופל בקמטי
מצחך ובזוויות
שפתיך. ואיך זה
לא אכירך? אמנם
פניך מעורבים
ומעונים, גופך צנום
ומצומק, ובעיניך,
שופעות-החדווה
של התלהבות
תמידית, משתקף
עתה ברק פלדה
של אחרי החישול
בכור-הייסורין.

ורואה אני בעיקר את מידת אמונת-הצדיקים שבך, ללא שיור וגבול, ללא תנאי, בחינת התקשרות נפשית שכולה אצילות ורוחניות. והרי מכיוון שאלה היו מקורות היניקה שלך, הרי מהם שאבת את כח העמידה הנפשית שאין מעלה ממנה על פני האדמה.

השברתי, אחי!
כלום אוכל לכבוש את התפרצות הכאב והזעם? הלא הדו"ח הרצחני המתועב, המלווה את "אוסף התצלומים" של הגנרל סטרופ אומר במפורש ואף מדגיש זאת מתוך התעללות שטנית, כי כל אלה המופיעים בצילומים, שנתפסו בתוך הגיטו העולה באש, "חוסלו בו במקום". לכן מתכווץ לבי בקרבי, עת מסתכל אני בפניך.

הרי זה הרגע שלפני האחרון, מאחוריך - שלוש וחצי שנים של סבל בל-יתואר, שנתקדש באהבת השם, בחינת "בכל לבבך ובכל נפשך". שנים של סבל שנתקדשו בחברותא חסידיית, בהרכבת תורה ויראת-שמים בתוך תנאי המצור והמצוק. ועתה ממשימש ובא הרגע הזה, רגע אחד, רגע, ועוד רגע... לבי חלל בקרבי.

...ונתעודדתי, אחי!
דווקא מתוך מעמדך הגא הזה ברגע של בטרם-ככלות-הכל. הרי משמעותו של הרגע הזה ברור היה עד בלי די גם לך וגם לאנשי-החברותא אשר יחד אתך... כי בעיניך ובעיני אחים לגורל אשר אתך, אין פחד ואין בהלה, אין אימה ואין תדהמה, רק עוז והעזה בעינים - צפיה וכוונות בהן, וכן דריכות לקראת הנסיון הגדול.

לקראת הנסיון? בעצם הרי זהו הרגע המכריע של מעמד הנסיון. הרגע הזה של הפגישה עין בעין עם השטן. רגע זה, אשר לאחרי הכל מכבר ברור ושקוף, ידוע ומובן. ואם כן, הרי זהו הרגע של תחושת הנצחון ושל נשימת הנצח.

אחי, הקדוש!
מאחר שמצאתיך ככגון דא, אשא את תפילתי למרומים, שאזכה להיות ראוי לך, למדרגה כזו, להיות אחיך---

(קטעים מתוך ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו)

ה"תוכחה" בהם. והנה, הבט וראה, לפתע פתאום מיפגש מרעיש כזה. מעבר מזה - קבוצה של אברכים חסידיים במלוא מראה מקוריותם, במלוא עמידתם הרוחנית הבלתי-מעורערת, במלוא נכונותם הנפשית למה שצפוי להם עוד מעט. ומעבר מזה - קלגסים מזויינים בכובעי-פלדה. קצינים בפגיונות הרשעה, הרצח, אשר מבע פרצופיהם מלא פליאה והשתוממות: האומנם? האפשרי? היתכן כזאת? ואם כן הדבר, אז מי הוא באמת המנצח, אנו החיילים וחמושים בכל מיני הנשק, או אלה ב"קאפוטות" השחורות שלהם?

אחי---
אודה, אם כי אבוש, שאף אני, לפני שמצאתיך בצורה כזו, לא ראיתיך כלל במעלת גבורה שכזו. כי הרי הלכתי לדרוש אחרך אצל מורדי הגטו עצמם, אצל אלה ממארגני המרד שניצולו. שאלתי: התדעו משהו על אלה חסידי גור, עזי-הרוח שבגיטו? השמעתם משהו על כאלה שלא נרתעו ושלא נכנעו אף כמלוא נימה בפני השטן?

הנזדמנתם עם אלה? - שאלתי שוב ושוב את חוקרי השואה - עם אלה אשר לא נאבקו למען החיים ולא פחדו מן המוות ולא חשו כלל בתוך הגיטו את הרעב ואת המגיפות ואת הזוועות - מכיוון שהם חזו בכל זה אפס את ההתמודדות בין כוחות הקדושה לסיטרא אחרא, ולכן מתוך התעלותם במעלות הטהרה והקדושה, הם ניצחו את כוחות הטומאה!?

שמעו אלה את הדבר, וגם התפעלותם גדלה עד מאוד!
מצאתיך, אחי!

ועתה הנני מסתכל לאחור ורואה אותך אפוף-זוהר מאז צעדיך הראשונים בדרך החסידות, כי הרי סופו מוכיח על תחילתו. רואה אני את התלבטויותיך בבית ובחוץ למען כיבוש נתיב עצמאי משלך, מבלי שזה יהא בחינת "מצוות אנשים מלומדה". רואה אני את מאמציק הבלתי-נלאים לתוספת של קדושה ולהתעמקות שבקדושה, במחיר של ויתורים בלתי-פוסקים על חשבון הנוחיות והאנוכיות.

הניצבים למולך פוקדים עליך להוריד את מגבעת-המשי שעל ראשך. מגבעת המשי - סימן-ההיכר של מי שהוא כולו לשם שמים).

אחי, מגיבורי הרוח---
הרי מצאתיך כל-כך במפתיע. אותו מפקד של מלאכי-החבלה, הגנרל הנאצי סטרופ, שנשלח על-ידי בכור-השטנים שבברלין להטביע בים של דם את הגיטו המתקומם, הוא שהתפאר בתמונתך ובתמונות חבריך, גיבורים כמותך.

הוא שאסף את התמונה וצירף אליה את התו: Judischer Rabbiner.

אחי, מגיבורי התהילה---
הרי גם אנכי עומד ומשתאה לנוכח התמונה האחת וזו האחרת. וכי היכן מקומה של התמונה? דף אחד בתוך אלבום-החיסול, הנאצי, אשר מוכתר הוא בכותרת של התרברבות "הגיטו היהודי בווארשה איננו קיים עוד". והדפים - הרס ואבדון בהם, כל ארבע מיתות בית-דין בהם, כל הקללות והמארות של

ה אפשר להוסיף עוד ולהגיד אל מורדי הגטו הוורשאי, ולא נאמר עד כה? בכל זאת דפדפתי במקורות התיעוד של מרד גטו ורשה ומצאתי דבר אשר לא ציפיתי לו כלל - מצאתי את אחי הצעיר, ועם זאת, מצאתי מפתח לאגדת הגבורה של המחותרת החסידיית בגטאות פולין.
אחי, הגיבור!

האיך זה הכרתיך? במבט התמים והישיר, בדוק הדבקות העוטה את פניך; ברטט של קדושת השם המקופל בקמטי מצחך ובזוויות שפתיך. ואיך זה לא אכירך? אמנם פניך מעורבים ומעונים, גופך צנום ומצומק, ובעיניך, שופעות-החדווה של התלהבות תמידית, משתקף עתה ברק פלדה של אחרי החישול בכור-הייסורין. אבל הלא חותם החסידות שבחזותך לא השתנה אפילו כהוא-זה; זקנך מגודל, פיאותיך מכונסות, ולבושך ארוך וצנוע (אם כי התליינים

פה לדבקים במצוות

גם בכאוס הזה דבר אחד לא פסק, והוא הדבקות בחיים היהודיים" (מ' אוריך).

אנשים המשיכו ללמוד ולהתפלל. אמא הדליקה נרות ועשינו "סעודה" עם כל מה שהצלחנו למצוא, בדרך כלל פרוסת לחם או תפוח אדמה. הפסקנו את כל העבודות, את כל המחשבות, והתיישבנו אל השולחן... כל זמן שעוד פעלו כמה בתי כנסת הלכנו בשבת בבוקר לטטיבל הקרוב ותמיד נמצא מניין... האנשים התפללו בשקט, ללא צעקות או בכי, כל אחד שקע בתחינה הפרטית שלו.

(מיכאל אוריך, חצי הכוס המלאה)

בדמיך חיי

פעם, באמצע החורף של שנת תש"ג, כאשר בגטו השתרר משטר דכאון של "מחנה ריכוז" נאצי מובהק, בא אלי הרבי, מפיאסצנה, שהיה מוהל מומחה, והזמינני ללכת אתו לערוך ברית מילה בחשאי באחד מבתי הגטו העומדים על הגבול...

עד יומי האחרון לא אשכח את החוויה הזאת! על פי פקודת הרבי גייסתי מניין והלכנו כולנו בדרך די מרוחקת ומאד הרפתקנית, למן מושב ה"שופים" שברחוב נובוליפיה עד לגבול הגטו ליד רחובות לשנו וז'לאנו. ערימות שלג מילאו

תפילה לעני

אין לנו תפילה בציבור אפילו בימים הנוראים... אף לימים הנוראים לא נתקבל רשיון לתפילה בציבור, אם כי איני יודע אם הקהילה השתדלה בזה. ואם לא אין זה אלא מפני שידעה מראש כי ההשתדלות תושב ריקם. בימי גלותנו היותר חשכים ואפלים לא נוסינו בניסיון זה...

וראה זה פלא: אף על פי כן אנחנו חיים. אמנם חיי בוז ושפלות כלפי חוץ, אבל כל כך קהו רגשותינו האנושיים עד שחדלנו להרגיש ואין רגש העלבון האנושי המקנן בכל בן אדם מתקומם אף לנגד העלבונות היותר ברבריים ואכזריים. הא למה הדבר דומה? לכלב רע שאינו נוהג בך מנהג של כבוד; האם תעלב? הלא על כן כלב הוא!

ועוד: הכל אסור לנו; והכל אנחנו אשמים! את "פרנסתנו" אנו מוצאים באיסור ולא בהיתר. וכן בנוגע לתפילה בציבור: מניינים נסתרים למאות בכל מלוא ורשה עורכים תפילה בציבור ואינם מדלגים אף על הפיוטים היותר קשים. גם מגידים ונואמים אינם חסרים בהם; הכל כמנהג ישראל מקדמת דנא. במקום שאין מסירה אין אויב יודע בין ימינו לשמאלו. וחזקה היא על אדם מישראל, אף על ישראל יליד פולניה, שלא ילך להלשין על יהודים העומדים לפני קונם.

בוחרים על יד בית התפילה הראשי באיזה חדר צדדי, שחלונותיו נשקפים כלפי החצר ויוצקים צקון לחש לפני אלוקי ישראל. הפעם בלי משוררים ומקהלות רק תפילה בלחש, אבל לעומת זאת תפילה שלב; אף לבכות ולשפוף דמעות אפשר בחשאי, ושערי דמעות אינם ננעלים...

(אהרן חיים קפלן, מגילת יסורין - יומן גטו ורשה)

קריאה בתורה בבית כנסת בגטו ורשה

את הרחובות. כל צעד היה בחזקת סכנה. נכנסנו לבית צפוף ומצאנו את אם הילד, שפרצה בככיות נוראות. בעלה נלקח ממנה

למחנות העיניים באזור לובלין והיא היססה כל הזמן למול את הבן, אולי תוכל להסתירו ולהצילו אצל משפחה גויית. אבל מכיון שהיא מודאגת מאד מגורל בעלה הזקוק לרחמים, איננה רוצה להחזיק יותר ילד ערל, ולכן היא

זו של קידוש השם! לאט לכם, אל תתרגשו! וכי על מה תתרגשו? העזה הזאת שבשירת הרחמן... הריני מעיד עלי שמים וארץ, שכל אחד מן המנין סיכן בפשטות

גמורה את חייו בלכתו אל הברית, כי כל יהודי שנתפס בחוצות הגטו מיועד היה להיהרג בו במקום. ובכן על מה תתמהו ותשתוממו? הרי לא גיליתי לכם אפילו טיפה אחת מאותם מעיינות זוך של קידוש השם, שנפרצו ועלו דוקא מתוך תהומות הדווי שבאפלת הגטו!

(ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו)

אהבתי פעון ביתך

ביום... נסע הרב זילברשטיין לפראגה כדי לסדר את עניין ספרי התורה שנשארו בבית הכנסת. יהודים כבר לא היו כמעט בפראגה, בבית הכנסת שרר אי סדר: ספסלים ועמודים היו שבורים, ספרי התורה קרועים... כשדמעות בעיניו, נפרד הרב מבית הכנסת, בו היה משמיע דרשות במשך שנים רבות וכן חותגו ורבנים אחרים מהשושלת המשפחתית שלו. הוא ביקש את השומר הפולני, שהקהילה

הכניסה לשם במיוחד, שישגיח היטב על תשמישי הקדושה שנשארו ושנסמרו לו לשמירה. הרב ציין בקשר לזה שלא יארכו הימים והיהודים ישובו למקומות מגוריהם הקודמים.

את ספרי התורה העמיסו על עגלה של "חסד של אמת" והעבירו אותם לבית הכנסת של בית העלמין בוורשה. מספרם היה 60. (קידוש השם)

משמרת שבת בגטו

רבני הגטו פעלו ככל שהיה לאל ידם למען שמירת אוירת השבת בגטו. לשם כך הקימו, מתוקף תפקידם במחלקת הדת בגטו, מעין 'משמרת שבת' שתפקידה להזכיר לעובדים את השבת הקרבה ולהדגיש את חשיבותה. הרבנים ביקשו לא רק לתת לשבת בגטו מעמד רשמי, כי אם גם סמכות לציית לשמירת שבת בפומבי. הצעתם משקפת את חשיבות השבת בגטו, אף כי המחלקה המשפטית לא אישרה את ההצעה.

"חובות וזכויות: אנשי משמר השבת מחוייבים ביום ששי לפני השקיעה להכנס למקומות עבודה פרטיים וציבוריים במטרה להסב את תשומת לבם של העובדים לשבת המתקרבת ולקרוא להם להפסיק את העבודה. וכן לוודא שמקומות העבודה יהיו מושבתים בשבת, במקרה של חילול שבת להעביר דו"חות לבית הדין לעניני שבת. בנוסף יוקם בית דין לעניני שבת, שידון ויפסוק בתלונות נגד אנשים המחללים שבת בציבור".

(ארכיון רינגלבלום, יד ושם M10ar1/244, על פי איתמר לוי, רוח בסערה)

מוכרחים לעשות כל מה שפותר!?

ב'קבוץ' נמצאים 19 בחורים. בכל לילה יוצאים שתיים שלוש חברות לחיפוש אוכל. זה האמצעי היחיד שלא לגווע ברעב. אמנם יש בקרבת מקום מטבח עממי ושם יכולים לקבל מרק, אבל האוכל שם איננו כשר. אמנם לחלק מהם, לחלשים ביותר התיר רב בר סמכא לאכול אותו מרק, אבל אומרים הם - האם אנו מוכרחים לעשות כל מה שפותר! אגב, אין זה רק עניין של כשרות, שהרי מאכלים אסורים מטמטמים, לפי הרמב"ם את הלב. נמצא מוצא גם בלי זה - עיניך הרואות, ליל מנוחה - לא, בוקר טוב, שהרי כבר קרוב היום להאיר!

(הלל זיידמן, יומן גטו ורשה)

הריקוד האחרון

גטו ורשה, שמחת תורה תש"ג (1942). רק קומץ קטן נשאר בגטו. כמניין חצי יהודים התאספו במעונו של הרב מנחם זמבה לעריכת "הקפות" ולתפילה. לפני הקריאה הוציאו את ספרי התורה מארון הקודש והקיפו את השולחן. כולם היו אנשים שבורים, רצוצים ושכולים מבני משפחתם. הלב היה מלא יגון. הפסוקים המסורתיים שהיו

"והיה עקב תשמעו את המשפטים האלה"... כל המצוות והתורה נדושות בעקב ונהרסות. ושמרת - לשון "זאביו שמר את הדבר", שתוצו ותצפו שתוכלו לשוב ולקיים אותם. אז "ושמר ה' אלקיך לך את הברית ואת החסד... ואהבך וברכך, שעל ידי זה תמתיק את הדינין ותמשיך ישועות טובות לישראל".

(אש קודש, עקב תשי"א)

נוהגים לשיר, נאמרו בתוגה. בין המתפללים היה יהודה לייב אורליאן, המחנך הגדול, מי שהיה מנהל הסמינר למורות "בית יעקב", אף הוא היה שכול; אשתו ובניו נרצחו בידי הגרמנים. פתאום נכנס לחדר ילד קטן, כבן י"ב. היה בזה משום חידוש גדול, כי כבר לא היו ילדים בגטו. כולם נלקחו. עמד ילד יחיד זה, לקח סידור בידו והצטרף לתפילה. כאשר צעדו המתפללים בכבודות עם ספרי התורה וסבכו בהקפות כביכול, קפץ פתאום הרב אורליאן אל הילד, חיבקו יחד עם ספר התורה שבזרועו, ובלחצו את שניהם אל לבו, החל שואג בקול קורע לבבות: "יהודי צעיר עם התורה הקדושה", ופרץ בריקוד ממושך עם הילד ועם ספר התורה, ריקוד מלא התלהבות חסידית, כשהוא חוזר בקול איום על קריאותיו "יהודי צעיר עם התורה הקדושה". האנשים מסביב נסערו למראה זה, ומאליו נוצר מעגל של רוקדים סביב שלישייה זו: המחנך הגדול עם הילד וספר התורה. זעזוע עמוק עבר את כולם. היה זה הריקוד האחרון בשמחת תורה האחרונה של היהודים האחרונים בוורשה.

שמונים לגבורה

גבורה יהודית בגטו ורשה

ברית מילה בגטו ורשה

נער מניח תפילין בגטו

"אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על השחיטה"

שוחט מן העיירה פרושקוב שעל יד ורשה, שהתגורר בוורשה כגולה עם יהודים נוספים שגלו מעיירה זו, מספר:

קצבי ורשה החליטו להמשיך כאן באומנותם. והואיל ולהכניס בהמות חיות לוורשה היה דבר בלתי אפשרי, עמדו הקצבים על כך, שעלי להתחיל בשחיטה בכפר מאליק הסמוך לוורשה. יחד עם קבוצת פועלים עברתי על פני המשמר, שם הצטרפתי לקצבים ויחד פנינו אל הכפר. הסתתרנו בביקתת האיכר, שם אכלנו גם ישנו.

שחטנו ברפת, לילה לילה הגיעה מכוננית, שהובילה את הבשר לתוך הגטו הוורשאי. מזמן לזמן נסעתי באותה המכוננית לוורשה ומשם חזרתי שוב לכפר עם קבוצת עובדי הקהילה.

פעם בלילה, כאשר חזרתי לוורשה במשאית טעונה בשר והחלף אצלי, נעצרה המכוננית על ידי שוטרים, שעלו עליה, כדי לערוך בה חיפוש.

כאשר ראינו אותם חדלו ליכותינו מלפעום וכל אברינו נשתתקו מאימת מוות. ראינו כי אבדנו.

נמצא בינינו אמיץ לב, שלא נפל לבו בקרבנו, והציע לשוטרים מתת כסף. איני יכול לתאר לכם את השמחה והאושר, כאשר ראינו את חמש מאות הזהובים בידי השוטרים. תמורת סכום כסף זה ניצלנו.

(קידוש השם)

לך הרופא היהודי, כמה מלות תודה צנועות. מה אגיד לך, עמיתי היקר וחברי לצרה? היית חלק מן הכלל. עבודות, רעב, גירוש - כל הצורות הללו של מוות בגטו שלנו, מרחפות גם מעל ראשך. בעבודתך נתת למרצחים תשובה אחת. תשובתך היא: "כל כולי לא אמות!" (ד"ר מליקובסקי)

הכניסה לבית החולים בגטו ורשה

החקירות, נעשו באחד הבניינים של בית הקברות היהודי בוורשה. זה הוא סמל לתנאים בהם אנו חיים ועובדים. עבודות המחקר של הרעב החלו בפברואר 1942. הרעב היה המניע הראשי בחיי יום יום שבתוך חומות הגטו. כביטוי לרעב שימשו המונים פושטי יד ברחובות, הגופות המרובות העטופות נייר, הסטטיסטיקה של התמותה בבתי המקלט לפליטים, בבתי המחסה ליתומים, והחומר המיוחד של בתי החולים לשחפת וטיפול הבהרות. כמה רופאים, שבאו במגע עם סימן בולט זה של חיי הגטו בוורשה, נועדו ואמרו: ימינו העכורים צריכים לשמש נושא עבודתנו המדעית. ובלי להביא בחשבון את כל המעצורים והקשיים שבדבר, נתמסרו הללו לעבודה בכל כוחם, מתוך הקרבה עצמית שאין דומה לו בתולדות האנושות. התנאים הפיסיים לא היו נוחים כל עיקר לעבודה זו. בתי החולים, שסודרו בדירות פרטיות ועראיות לא התאימו למטרה זו. מחמת מחסור באמצעים טכניים ותכשירים נעשה תפקידנו קשה ביותר. רבים מחברינו חשו על עצמם את תוצאות ההשפעה של הרעב. ואף על פי כן, ואולי דווקא משום כך, המשיכו כל החברים, מבוקר ועד ערב, בלי חסר אף יום אחד בעבודה זו, שהתקדמה בשקט ובצנעה, באווירה כבדה, ללא רעש ופרסומת.

אין כאן משום הפרזה אם אגיד, כי החומר, שנאסף במשך חמישה חדשים, היה מצריך בתנאים תקינים למעלה משנת עבודה.

(אוצר הרפואה והבריאות, בעריכת גולדשטיין-שכטר)

אני מבקש את הדיבור הנכון, אני חש בקשיי ביטוי... אבל לא לשווא העבודה המוגשת כאן אינה גמורה. היא הופסקה פתאום ב-22 ביולי 1942, זהו יום של "העברה", נכון יותר של הגירוש, היינו של הרצח ההמוני. אכן! "העברה", או רצח המוני, שמות נרדפים הם בגטו שלנו. ההעברה היא פעולה שאין דוגמתה בדברי ימי העולם, ומידת הרשעות והאכזריות שבה תיוודע לעולם רק בעתיד. נעבור נא בשקט ושתיקה על פעולה זו, בדומייה הדומה לזו השוררת עתה בבתי הריקים של הרחובות השוממים בגטו. בשתיקה עולמית זו כמוסים הגבורה והמעמקים של ייסורים קיבוציים, ושל שואה שיעזעזעו בעתיד את מצפון העולם.

בהיסטוריה של גטו ורשה נוכל להבחין בשתי תקופות: האחת עד 22 ביולי 1942 והתקופה שבאה לאחר תאריך זה. התקופה הראשונה סימנה רעב כללי, השנייה - מוות כללי. אין כל פלא שהחל בתקופה השנייה הופסקה כל עבודה מדעית בדבר הרעב: הרסו את בתי החולים והחריבו את המעבדות והשמידו את החשוב ביותר, את חומר עבודתנו: את האדם. העבודה הופסקה, אולם לא חוסלה כל עיקר, ולאחר ההלם הראשון; לאחר המכה האימה, חודשה גם העבודה. נטלנו שוב את החומר שניצל והתחלנו לערוך ולסדר באופן שיטתי את העובדות והתוצאות של החקירות האלה. כתוצאה מכך בא החיבור הנוכחי.

אם לדון מבחינה היסטורית, הרי זוהי באמת סימפוזיה בלתי גמורה של רופאים יהודיים משנת 1942. היסטוריה זו כולה מלאה תוכן! פרט מעניין שאין להשמיטו: הסידור השיטתי והעריכה של העובדות שנצטברו ותוצאות

פה לרופאים ולצוותי הרפואה "לעמוד בין החיים ובין המתים"

ק בכוח מסירות הנפש ועוז רוח ללא גבול נעמד הרופא בין המתים ובין החיים, ולעתים עצר את המגפות.

אין לשכוח את מעמדו של הרופא היהודי בגטו, אשר התמסר בנפשו ובגופו ממש להילחם בנחשולי המגפות... אם לדבר על התמודדות ישירה עם מלאך המוות שהשתולל בין חומות הגטו, הרי הרופא היהודי... הוא התייצב נכחו בידים ריקות, בלי תרופות ובלי אמצעי חיסון, בלי בתי חולים מתאימים ובלי מכשירי התגוננות כנגד המגיפות... ובכל זאת הצליח הרופא היהודי בתפקידו... וכמה מהם נפלו על משמר בריאות הגטו, מכיוון שהמגיפות דבקו בהם עצמם. כלום אין זו התגלמות של גבורה נפשית?

(ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו, מבוא)

בית חולים בגטו - היש ניגוד גדול מזה!?

בוורשה פעל בית חולים עד חיסול הגטו הקטן, בראשית אוגוסט 1942. רופאי היילדים היו סמל ומופת להתמסרות אין-קץ במאבק הנואש על חיי היילדים החולים.

בבית החולים שבגטו ורשה התגייסה קבוצת רופאים ברמה גבוהה ביותר, בראשותו של ד"ר מליקובסקי, לערוך מחקר על הרעב. אף אחד מרופאים אלו לא נשאר בחיים. כתבי יד שלהם נמצאו אחרי שחרור ורשה, וארגון הג'וינט הוציאם לאור.

ד"ר מליקובסקי כתב:

מעולם לא נתפסתי לרגשות זעם ככרגע זה בבואי לכתוב את הפתיחה לקובץ שלנו. הזמן אינו כתיקוננו, והעבודה שייזמו וביצעו בתנאים אלה, היא יוצאת מן הרגיל. אני נוטל את העט ביד, והמוות צופה אלי מכל עבר בחדרי. הוא נועץ בי את מבטו מבעד לחלונות הריקים של בתים נטושים ואבלים שברחוב הגלמוד, הזרוע שרידים עלובים של רכוש שדוד. קשה לרכז את המחשבה, אולם פי כמה עוד יקשה לתאר את מצבה של הנפש הסוערת בקרבי... מה דלה שפתנו לבטא את הגודל של אסוננו...

הרפואה והילדים

ד"ר אנה בראודה-הלר הייתה ראש מחלקת היילדים בבית החולים בוורשה. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה החלו ההפצצות האוויריות הקשות על ורשה. בימי ההפצצה הראשונים הובאו לבית-החולים לילדים כ-170 פצועים בוגרים והם שוכנו בקומה השלישית. ד"ר בראודה-הלר עברה להתגורר בבית-החולים

טלאי צהוב שענדו הרופאים בגטו טרנוב

ובעת הפצצה עברה ממיטה למיטה והרגיעה את היילדים המבוהלים. בכל תקופת המערכה על ורשה, עמדה אנה בראש הצוות המצומצם שנשאר בבית-החולים, במאמץ המתיש של טיפול שוטף בחולים ובפצועים שמילאו אותו, במילוי שקי חול להגנה על בית-החולים מפני

השרפות שפשטו בכל האזור ובניסיון לתת טיפול הולם למצוקת המזון המחרפה והמחסור בתרופות. ד"ר אנה בראודה-הלר הייתה מופת של עבודה בלתי נלאית ומאבק לשיפור תנאי החולים והסגל הרפואי. בעקבות המחסור בכסף, התקשה בית החולים בסיפוק צרכי המטופלים. הוחלט על הקמת סניף נוסף של בית-החולים לילדים, שאף אותו ניהלה ד"ר אנה בראודה-הלר ומדי יום המשיכה לבקר גם בבית-החולים הקודם.

ד"ר בראודה-הלר יזמה הקמת עמותה של נשים אימהות, להושטת עזרה. היזמה נשאה פרי, ובאביב 1942 כבר עמדו באולמות מיטות ממש עם מזרונים, מצעים לבנים ושמיכות. בבית-החולים נוסד מועדון משחקים. שיחקו שם ב"משחקים דמיוניים"... ד"ר אנה בראודה-הלר עמדה בראש קבוצת המחקר, שבדקה את מחלות הרעב בקרב ילדים. בין אנשי הצוות היה גם מרק אדלמן, לימים רופא בעצמו, שהיה ממנהיגי אי"ל בגטו. כשחוסל הגטו הקטן, הועברו כל שוכני בית-החולים לשלוחת בית החולים בבנין ביה"ס לשעבר בפנינת ז'לזנה-לשנו ומשם גורשו לאומשלגפלץ. ד"ר בראודה-הלר בצאת לצד הארי, ונספתה במאי 1943 בבונקר שהיה מעונו האחרון של בית החולים ברחוב גנשה 6-8. לוח זיכרון לזכרה הוצב על קירו הצפוני של בית החולים בשיינה.

(אוצר הרפואה והבריאות, בעריכת גולדשטיין-שכטר)

אהרה בכניסה לגטו: סכנה, שטח נגוע במגפות

"חנות ספרים" בגטו

מוכרי הספרים הצעירים בקרן רחוב בגטו ורשה

פה לעם הספר

"אני מחפש ספרים ומוצא אנשים"

ישנם כמה רחובות בהם התרכזו מוכרי ספרים, שם לאורך הרחוב תמצא שולחנות, כסאות, מיטות ברזל, גם ארונות, גם מגירות - ועליהם ספרים. לידם מספר קונים רב. אמת שמחיר הספרים אינו גבוה, אבל הקניה רבה מאד.

לא פעם ראיתי כיצד יהודי, שיכול אני להישבע שאין לו מזון כדי סעודה אחת, עומד ומעלעל בספר תוך שהוא נושא ונותן עם המוכר, "גביר" כמוהו, בדבר המחיר. וניכר בו בקונה, שזו שאלת-חיים בשבילו להשיג את הספר הזה.

את כל עיתותי החופשיות אני מבלה ליד שולחנות הספרים הללו, ואיני יכול שלא להתפעל מעושר הספרים ודמות הקונים.

(ראובן פלדשווה-בן שם, יומן)

עגלת תינוק כדוכן למכירת ספרים

דוכני ספרים הועמדו בחוצות הגטו. גם באין מעות למזון יש מעות לאות היהודית. "לא פעם ראיתי יהודי שאין לו פרוטה לפת-לחם מתמקח על מחיר ספר" (ראובן בן שם, יומן)

ארכיון הגטו בוורשה
ארגן מבצע איסוף ספרים והטמנתם. במבצע השתתפו גם רבנים חשובים, בהם הרב יהודה לייב אורליאן והרב אליעזר גרשון פרידנזון.

ארון הספרים הוא לב החיים בבית היהודי. לימוד התורה והעיון בספרים היו חלק מרכזי בחיי היום-יום ובהווי המשפחה, והספרים זכו לשמירה מיוחדת וגם ליחס של כבוד. הגרמנים ניהלו מלחמה מיוחדת נגד הספר היהודי. הם ערכו "אקציות" של ספרים, שרפות ספרים ושווד היקרים שבהם, אולם יהודים נאחזו באות הכתובה. עם הספר לא נטש את הספר.

לא רעב ללחם

אחד הרוכלים סיפר לי כי בעיקר הוא מוכר ספרי ישראל מקדמת דנא. תלמוד בבלי ופוסקים, ספרי קבלה וחסידות. פה תוכל היווכח אילו ספרים נתחבבו על העם, תוכל לראות כי השל"ה, האר"י והבעש"ט, וכן יצירות תלמידיהם, מפרשיהם ומאמיניהם, תופסים מקום בראש הספריות היהודיות בפולין...

עולם הקסמים של הפילה המודפסת

מעולם לא נתנו אנשים ביטוי לספר כמו בתקופת הכיבוש... רעבון זה קצתו מתוך כמיהה לשכוח את הסכנות המתמידות...

וקצתו מתוך כמיהה להפעיל כוחות הנפש... אצל הילדים על אחת כמה וכמה... ילד זה נגזל ממנו העולם - הנהר, האילן הירוק, חופש התנועה - וכל אלה ניתן למצוא לו שוב בעולם הקסמים של המילה המודפסת. (רחל אוירבך, בחוצות ורשה)

הספרנית פוורשה

ברחובות הגטו נראתה תכופות בתיה ברמן [רעיית הכותב], הצועדת עם מזוודות כבדות ובהם ספרים. בתיה, ספרנית ותיקה, יזמה הקמת ספריה יוצאת דופן בגטו. היא אספה ספרים מדוכני מכירה, מוועדי בתים, מספריות, ושמרה אותם תחת מסווה של פינות משחק. היא דאגה בעיקר לילדי רחוב, לילדים נודדים ולילדים במוסדות הילדים של צנטוס. בשלב מסוים גייסה נערות מתנדבות לעזרתה, הן טפלו בספרים וסייעו לה להעבירם לבתים ולמשפחות. מספרים אלו נהנו אלפי ילדים.

הצעירים המתנדבים אספו ספרים, ניקו אותם, סייעו לכרוך אותם, להכין קטלוגים וכו'. עם זאת בתיה באה תכופות מהעבודה עייפה מאד וסחוטה כליל, אך בדרך כלל מרוצה. פעילות הספריה התפתחה משבוע לשבוע... דומה היה לכאורה, כי בתנאי הגטו האימים, בשנות הרעב והמגפות, לא יאה ליבם של הילדים ובני הנוער נתון לקריאת ספרים. אך לא כן היו פני הדברים. מרבית הילדים והנערים בגטו נפשם יצאה ממש אל ספר טוב. כן צריך להביא בחשבון כי על הגטו חלה חובה של שעת עוצר מוקדמת, הערבים היו עצובים מאד. ובכן, קראו ספרים.

רבים מהקוראים היו רעבים, ערומים ויחפים. אך הם בלעו ממש ספרים! היו בהם ילדים גדולים יותר שהודו כי הם מרבים בקריאה, כדי להסיח דעתם מהרעב המציק להם. למזון רוחני, הבינו את חשיבות הספר ככלי זין במלחמה נגד היאוש.

(אדולף ברמן, במקום אשר יעד לי הגורל)

קופסאות וכדי חלב שבהם הוטמנו אוספים מארכיון רינגלבלום

בחפירת יסודות תחת גושי בתים חדשים נתקלו פועלי בנין פולניים בשני קנקני חלב סגורים באופן הרמטי. כאשר פתחו אותם ראו כי אלו הם ניירות... נתברר כי זהו חלק חדש מן הארכיון שלנו שנשמר באדמה במצב טוב ובלתי ניזוק לגמרי.

כשעמדתי בשנת 1946 ליד הניירות הטחובים, שאך זה הוצאו מהאדמה, ספגתי לתוכי את האווירה של הימים ההם. מהכתבים שנשארו, לאחר שבילו את יוצריהם, בוקע ועולה קול אדיר. הם מספרים את עינוי העם היהודי, אבל גם על היאבקות יהודית עזה עם הכליון; על חוויות אנושיות מזעזעות של יחידים ועל דרמה של הציבור; על שגעון הרצח של התלנינים ועל עינוי הקרבנות; על העלייה של האדם היהודי. גם על הירידה, על הכל.

(רחל אוירבך, בחוצות ורשה)

כתב היד של הרבי מפיאסצנה, קיץ תש"ב

אלבומי התצלומים מוורשה

שני אלבומים שצולמו בגטו בשנת תש"א נותרו לפליטה בדרכם ליהודי ארצות הברית.

האלבום האחד, אלבום הסעד, נועד לג'וינט, שמרכזו בניו יורק, במטרה להאיץ את העזרה לארגון הסעד בגטו, במימון ובחבילות בגדים. באלבום מצויים תצלומיהם של הפליטים, שבהיעדר דירות שוכנו בבתי כנסת ובמוסדות ציבור, וכן תמונות של מטבחים ציבוריים, של חלוקת מזון לנוזקים ושל מוסדות לילדים. כל אלו הבליטו את השימוש הנכון שנעשה בכספי הג'וינט ואת הצורך הדחוף להרחיב את העזרה. באלבום השני נשמרו תצלומים של בתי מלאכה בגטו, שצולמו למטרה דומה. לצד פעילות הארגון שהתצלומים נועדו לתעד, בולטת מהם המצוקה הגוברת של חיי היהודים בוורשה. התצלומים נשלחו לארצות הברית כשהם מודבקים על דפי קרטון, ובעת המלחמה לא נודע גורלם. רק בתום המלחמה הגיעו עותקים מהם לארכיון 'יד ושם' ולז'י"ך (המכון להיסטוריה יהודית) בוורשה.

חשיבותם של אלבומים אלו רבה, מאחר שהנאצים הרבו לצלם בוורשה צילומי תעמולה אנטישמיים, כשהם כופים על היהודים לשתף פעולה, וכבד מענים אותם עינוי על עינוי. תצלומים נוספים נעשו בידי חיילים נאצים. האלבום הנאצי הידוע ביותר הוא האלבום של שטרופ, המתאר את המאבק במורדים ואת חורבן הגטו. התצלומים הנאציים מבטאים את הדרך שבה ראו השונאים את היהודים, ואילו האלבומים היהודיים משקפים יחס של חמלה ואמפתיה ליושבי הגטו.

הארכיון כלל יומנים ומאמרים, עיתונות חשאית, עדויות של פליטים מרחבי פולין, תיעוד של הגירושים מערי השדה, תעודות גרמניות ונתונים על ארגוני המחתרת בגטו.

לזכור ולקחת נקם - זו היתה משאלתם האחרונה של המובלים למות. ממכוניות הגאזים ומהקרונות החתומים היו היהודים משליכים פתקים, כדי להזהיר את האחרים, כדי להביע את מחאתם האחרונה. הם האמינו כי מה שקורה אותם יזעזע פעם את העולם... עוד על סף תאי הגאזים, עוד בעת שקפצו מהחלונות או מהגגות של בתים בוועים באש - היו היהודים משמיעים את קריאותיהם ומבקשים שקולם יישמע. רצונם היה, כי החלל אשר בלע את זעקתם האחרונה לא ישאר בחירושותו ובאימותו, שפעם ייעשה דין וצדק. שכל טיפה של דמם שנשפך על לא עוול בכפם תימנה ותיספד.

למטרה זו - קיום צוואתם של ההמונים היהודים המושמדים - שימש מפעל חיי האחרון והגדול ביותר של ההיסטוריון והעסקן ד"ר עמנואל רינגלבלום, הארכיון החשאי - בעצם, המכון ההיסטורי החשאי - של גטו ורשה.

(רחל אוירבך, מעובדות הארכיון, בחוצות ורשה)

חשיפה לאחר הפלחמה: גילוי הארכיון המוסתר

עברו למעלה משנה ומחצית השנה מאז תום המלחמה. כאשר אנחנו - הירש ואסר ואני - שני החברים האחרונים של חוג הארכיון שנשארו בחיים, התחלנו לכתוב תזכירים אל מוסדות יהודיים החדשים בענין סידור חפירות להוצאת הארכיון. ראו אותנו בזמן הראשון כבעלי הזיה שאין להם תקנה. מה שדרשנו היה כמעט משלחת ארכיאולוגית במדבר ממש. המרתפים עם האוצרות היו מכוסים מאות טונים של עיים. אף מציאת הבתים היתה דבר קשה ודרשה מומן רב ועבודת מומחים.

סוף סוף התגבר הוועד המרכזי של היהודים בפולין על כל הקשיים... ביום השלישי לעבודה, הגיעו למרתף של הבית לשעבר ברחוב נובוליפסקי 68. היה זה המרתף המבוקש! בדיוק! התחילו לדקור בחנית, נתקלו במכסאות של ברזל ובמשך יומיים נחפרו מהאדמה עשר תיבות עם חומר היסטורי. הרושם היה כביר.

לאחר שנודע לנו מה מכילות התיבות, התחלנו שנינו, אני והירש ואסר לטעון כי אין זה הכל, חפרו ולא נמצא דבר. דומה היה כי שארית הארכיון אבודה לעולמים.

היינו כבר בישראל - הגיעה פתאום מפולין בשורה כמעט בלתי צפויה לגמרי.

פה למנצחים ומתעדים

"שידע העולם, יזכור ויחרות אותו בזכרונו"

מחזור לסוכות מגטו לודז'. בשולי הדף מתועדים אירועים מחיי הגטו

כל רצוני הוא למסור דברים כהווייתם. לכן יראה אולי "יומני" בעיני רבים "יבש" ו"חיזור" בהשוואה לכמה "תיאורים" מהתוצרת האחרונה. אולם הענין קרוב לי מדי קרבת דם, כי כל היקרים לי הם "בתוכו של דבר", ולכן אינני יכל להתיר לעצמי לעשות מזה "ספרות".

אולם לעומת זה דברי היומן הם אמת. ורק אמת. וזהו, מקוה אני, מספיק בהחלט. רצתה ההשגחה שפרקים מזעזעים אלה על אבדן הקהילה היהודית הגדולה ביותר באירופה לא ירדו לטמיון.

(הלל זיידמן, גלגוליו של 'יומן גטו ורשה')

יומן כצוואה: יומנו של ראובן פלדשווה

איני יודע אם יגיע הפנקס הזה עם רשימותי לעין קורא בעולם, אף שהייתי מאד מאד רוצה בזה. קשה לנבא, אם אזכה להוציאו לאור או ירצו להוציאו אחרים, כשימצאוהו אחרי מותי. בכל אופן אני מכניס את התרשמותי וגם לאלה שנדמות לכאורה פחותות-ערך וזוטות הנני קובע מקום פה, ויסלח לי הקורא, אם יהיה פעם כזה, על שלא אחסוך אף צרה אחת, אף תיאור צער אחד, אותו עברנו. חשוב כל פרט, שידע העולם, יזכור ויחרות אותו בזכרונו ויוציא ממנו מסקנה נאותה...

הארכיונאים כשליחים: ארכיון רינגלבלום - 'עונג שבת'

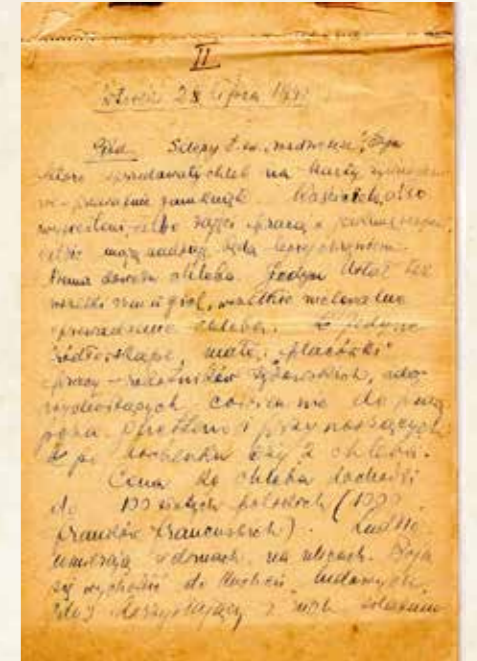
ארכיון 'עונג שבת' הינו הארכיון המחתרתי בוורשה, שנאגר מהכיבוש ועד סמוך למרד, בראשותו של ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום.

כדי לשלחני לטרבלינקה, היה כתב היד עמי, וכל אותה הדרך לא הרהרתי אלא הרהור אחד: מהיכן ימצא לי משהו שאוכל למסור את יומני לידו...

בבית הכלא ישב עמי ידידי הרב חיים לייבוש ברגלאז, תלמיד ישיבת לובלין, עילוי ובר דעת גדול. לו גיליתי מיד מה שיש בידי, והוא ששידלני לשמור על היומן ולהמשיך בכתיבתו.

כל יהודי - אמר לי - שאף מאז ומתמיד להשאיר זכר לעצמו, בן, "קדיש", שילמדו משניות לזכרו, יערכו לו יום זכרון. יש מי שמשאיר ספר ואחר משאיר קרן שתנוצל למטרה טובה. מכל אחד נותרת מצבה, נותר קבר; אולם כעת נכחדו משפחות שלמות, נמחו ללא זכר, ללא קדיש, ואפילו ללא קבר. ולכן יש להכין מעין "שם הגדולים"; אולם לא להזכיר אך ורק שמות גדולים בישראל, אלא אף יהודים פשוטים, הראויים ששמם יזכר; ישאר לפחות באיזה מקום רשום על גבי הניר - זכר להולכים...

מוכן שבתנאים בהם כתבתי את היומן לא חשבתי על צורתו הספרותית. אולם אף כעת, כאשר אני מוסרו לדפוס, אינני חושב על כך. אין ברצוני לעורר זוועה, ולהפכו ל"מענין" כי

דף מיומנו של ר' הלל זיידמן

יופני הגטו

לבטיו של כותב יומן: ר' הלל זיידמן

אנשים שונים ידעו שאיני מתעצל "למשוך בעט סופרים" ובשנים הטובות שלפני המלחמה כתבתי והוצאתי, מלבד מאמרים ל"טוגבלאט" ול"מומנט" ול"דרכנו", ולכן לא פסקו לעוררני, שיש לתאר "זאת", כדי שידע העולם כולו. ישאר הדבר לדורות. ישאר זכר הדברים שאירעו, בכתב.

באו פקפקנים ואמרו: לא כדאי, בשביל מי? אחרי כן לא ירצו אפילו לדעת - אנשים מן החוץ לא ירצו לקלקל את תאבונם, להטריד את שנתם משלוה... ובעיקר לא ירצו להאמין... והיות ובי, בתוכי, נחלקו שתי הדעות, מצאתי דרך פשרה: לא לתאר אלא "לרשום" ולתפוס "מומנטים" פה ושם, לצלמם "בעודם חיים", ולאסוף חומר.

כתבתי בתנאים קשים ביותר. הסכנה ריחפה עלינו על כל צעד ושעל... לא חלמתי כלל שעוד אזכה לראות כמו עיני את כתב ידי נדפס. בכל זאת המשכתי לכתוב ב"עקשנות". ולא הפסקתי אף ליום אחד. שמרתי על כתב היד מכל משמר. כאשר הובילו ל"אומשלאג"

פה למקדשי השם במותם כתר הקדושה

בגיהנום של טרבלינקה האמינו באלוקים. קריאות שמע נשמעו מתאי הגזים לאחר שהדלתות נסגרו. ברגעי חייהם האחרונים קראו האנשים לאלוקיהם שבשמים. היו אלה ביטויים של אמונה של רבים שהולכו מהמשלוחים הישר לתאי הגזים. (יצחק ארד, טרבלינקה)

מקדשי השם - בתואר זה הוכתרו הרוגי השואה בספרות המסורתית ובספרות ההנצחה. 'הקדושים' - כך כינו אותם בני המשפחות, שרידי העיירות. כך רשמו כותבי היומנים והזיכרונות, כך נחקקו בסידור התפילה והקניות - "במעלות קדושים וטהורים". במתן התואר 'מקדשי השם', מתוך תחושה ספונטנית, עוטרו הנספים בהילה הגבוהה מכול במסורת היהודית.

האופנים 'קידוש השם' על פי ההלכה?

כבר בתקופת הגטו שאלו יהודים: האם ההליכה אל המוות נכללת במצוות 'קידוש השם'? והרי לא מתוך בחירה עשו זאת, ושום אפשרות להציל את חייהם לא עמדה בפניהם!

גם הרב יהושע משה אהרונסון שאל:

"אף כי הנאצים לחמו בשנאה שטנית לא רק כנגד ה'יהודים', אלא גם כנגד כל דבר 'יהדות', אבל הם לא גזרו לעבור על הדת, הם לא נתנו ליהודים ברירה - לעבור על הדת ולהינצל, או להחזיק בדת ולהיג, הם בחרו בקו של חיסול שיטתי לכל אשר יהודי יכונה. השאלה היא, האם יהודי שהומת עבור היותו יהודי, הוא מקדש השם במיתתו? לכאורה, הגמרות כולן, וכן רבותינו הראשונים, אינם דנים אלא בגוי המכריח לעבור על הדת".

על שאלה זו ניתנו תשובות אחדות. היו שאמרו כי יהודי שנהרג רק על שום שיהודי הוא, ואף לא מפני שרצו להעבירו על דתו, נקרא 'קדוש'. "יכול אפוא אדם מישראל להשיג את כתר הקדושה בלי שיועמד לפני ניסיון" (לנסקי, חיי היהודים בוורשה, עמ' 209 בשם הלל ציטלין).

הרב אהרונסון הסביר את התפילה הזאת וכתב: "כל התנכלותם לעם זה ושנאתם אליו אינה אלא בעבור זה... לפיכך לי פשוט, כי היהודים שהומתו בכל מיני מיתות משונות, על עצם היותם יהודים, נקראת מיתתם קידוש השם, כיון שהומתו על עצם היותם בני העם הנבחר, המתחייבים אליו יתברך" (עלי מורות, עמ' 306).

מאוד ומבקש לשתות לפני שמוציאים אותו להורג. מה גדולה הייתה השתוממותו בראותו כי במים שהביא נוטל רבי מנדלה את ידיו, ואחר הוא מתחיל לומר וידוי, ואף קורא ליהודים אחרים שיצטרפו ויאמרו יחדיו וידוי לפני המוות. בעת תפילתם פרצו היהודים בללה. הגרמנים באו מכל עבר, התנפלו על טרפם בצרחות: "מה זה כאן? בית כנסת?" ואחד הקצינים פתח במטר ריות על המתפללים בלב טהור, בנפש טהורה, אל בורא העולם.

ביום זה, כ"ג באלול תש"ב, עלו על המוקד כל האדמו"רים והרבנים שהוצאו מה'שאפ' של שולץ בוורשה, והובאו למחנה ההשמדה טרבלינקה.

(על פי מרדכי אליאב, אני מאמין)

יצאה נשמתו באחד

בימיו האחרונים של הרבי מרדומסק החלו השילוחים ההמוניים מהגטו לעבר טרבלינקה, ורבים עלו אל הרבי לקבל עצה ותושייה, האם וכיצד להתחמק מהמשלוחים. הוא עצמו סירב ללכת וכך יעץ לשואליו, באומרו: "מוטב להישאר כאן ולבוא לקבר ישראל". באותם ימים גברה הסכנה, ולכן גם ר' דוד משה, חתן הרבי, הוכנס כפועל לשאפ' של שולץ. גם הוא סירב לגעת בזקנו, למרות הסיכון בבית המלאכה.

ביום המור והנמחר, יום שבת קודש פר' עקב, י"ח מנחם אב תש"ב, בשעה הרביעית אחר הצהריים, פרצה פלוגה גדולה של חיילים נאצים אל בית הדירות שברחוב נובוליקי 30, ואלו עברו מדירה לדירה ורצחו ביריות 150 איש. גם על בית הרבי לא פסחו. נכנסו ודרשו מהנמצאים לרדת לחצר לקראת מצעד הגירוש. אך הרבי, שידע את יעד השילוחים, סירב באומרו: "יודע אני כי להרגני באתם, מבכר אני למות כאן ולא במקום אחר". לסובביו אמר: "מוטב נמות כאן ונזכה לבוא לקבר ישראל, משנצא אל מקום ההריגה". בקשתו האחרונה

טרבלינקה

רבי מנחם מנדל אלטר, בן ה'שפת אמת', הרב מפביאניץ וקאליש

את האנשים האלה. ולית אתר פנוי מיניה. ואנחנו ניסתר מאלוקים? אותו אלוקים המצוי שם מצוי כאן". הדברים יצאו מפיו האדם הצעיר והשתקיה נמשכה. עתה היא נתחלפה בכי. אף מילה אחת יותר לא נאמרה. רק בכי התפרץ מתוך שלושת הלכבות. אותה שעה עזבו את חדרם ור' מנחם אמר "אין לנהל שום משא ומתן בעניין זה".

הסוף ידוע. הרב מנחם זמבה נהרג בימי חול המועד פסח, בעיצומו של המרד. הרב שמשון שטוקהאמר ניספה בטרבלינקה, ורק הרב דוד שפירא ניצל בדרך פלאים, מכונה בכינוי הטרנאגי האיום: הרב האחרון של ורשה.

(איתמר לוין, אותיות של אש)

"היו בשמחה"

הרשעים הובילו את הרבי [מגראדיסק], עם כאלף יהודים שלדי אדם, אל עבר חצר ההשמדה שלפני תאי הגז. יהודי אחד פנה אז אל הרבי ושאלו: "רבנו, מה הוא אומר עכשיו?" ביקש הרבי דקה של שקט, ואז פתח ואמר בנחת: "טייערע ברודער און שוועסטער, שמעו אחיי ואחיותי עם השם, לא עלינו להרהר אחר מעשיו של קודשא בריך הוא, ואם נגזר שבזמן הזה נהיה אנחנו הקרבנות של חבלי משיח, בדרגה זאת של הגאולה, ונעלה על המוקד, אשרינו שזכינו לכך. ומה שביקשו האמוראים הקדושים ואמרו 'ייתי ולא אחמיניה' - שלא יאלצו הם לסבול את הרגעים הקשים הללו - היינו טרם שמגיעים לכך, אבל אנחנו שהגענו לדרגה זו, צריכים לשמוח כי זכינו שהאפר שלנו יטהר את עם ישראל כולו.

"אני מצווה עליכם", סיים הרבי את דבריו, "שלא תהססו ולא תבכו בלכתכם לכבשן. אדרבה, היו בשמחה, וכרבי עקיבא בשעתו נוציא את נשמתו מתוך קבלת עול מלכות שמיים". הרבי סיים את דבריו, ואלף השלדים פצחו בניגון 'אני מאמין' ובקריאת 'שמע ישראל' לטהטת, וכך קידשו שם שמיים, ביציאת נשמתם בייחוד ובאמונה.

(מתוך מאמר על הרבי מגראדיסק המופיע בחוברת זו)

של הרבי התמלאה: הוא החל קורא בקול "שמע ישראל", כשהרשעים מכוונים אליו את רוביהם, ויצאה נשמתו ב"אחד". גם הרבנית הצדקנית אסתר, בתו הרבנית רייזל וחתנה הג"ר דוד משה, הומתו על קידוש השם, ועימם בעל הבית ר' נתן ארליך ומשפחתו, כשלושים נפש מישראל.

(יא מרקסון, הרבי מרדומסק)

אשר יצא לפניו

היכל ההגמונים, הרשות העליונה של הכנסיה הקתולית מבקשת להוציא מן הגטו שלושה רבנים, אותם ואת משפחותיהם, ולהסתירם במקום נאמן ובטוח - עד יעבור זעם. ובגטו נשארו שלושה רבנים בלבד. כל יתר רבניה וגדולי

הרוח של ורשה היהודית כבר הלכו עם עדתם לטרבלינקה, וגם לשלושת הנותרים כבר אורב הקץ. ובוקר אחד הובהלו שלושת הרבנים. הודיעו להם: הם דחוף אליהם. הם התכנסו. הרב מנחם זמבה, הארי שבחבורה, הגאון והחכם; ר' שמשון שטוקהאמר, הסופר והנואם; והצעיר שבחבורה, ר' דוד שפירא, נצר גאוני וצדיקים וחתנו של זקן רבני ורשה, רבי חיים יהושע גוטשכטר, זכרוננו לברכה. הלכבות נתפעמו בחזקה. מי יודע מה בפני האיש? הוא אומר: "יכנסו השלושה לחדר מיוחד, יתייעצו ויתנו את תשובתם. נכנסו, התיישבו ולשונם נאלמה, ישבו ולא הביטו איש בפני אחיו ושתקו, ושתקו.

אין ידוע כמה זמן ארכה השתיקה. "יתכן שרגע וייתכן ששעות" - אומר ר' דוד. והוא, הצעיר, הפסיק את השתיקה ואמר: "אני הצעיר שבכולכם. אין דברי מחייבים אתכם. גלוי וידוע לפני כולנו שאין בידינו לעזור לאנשים האלה במאום, אולם בעצם הדבר שהגנו עמהם, שלא עזבו אותם, יש משום עידוד בשבילם. העידוד היחידי. לי אין כח לעזור

הרב דוד כהנא שפירא

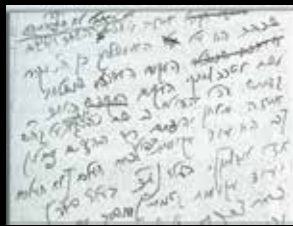
שמונים לגבורה

גבורה יהודית בנוו ורשה

פיתת נשיקה באהבה

היו בתוך כלואי הגטו הרבה "צדיקים נסתרים" אשר בבוא המלחמה והגטו נהפך לבית מקולין, הסתגרו בלוליהם-חדריהם ושפכו נחלי דמעות ותפילות בלתי פוסקות להשיב חמת ה' שניתכה על עמו. את אחד מהם זכיתי לראות את הרבי הקדוש מאופולין, שפירש את עצמו מהעולם, ועמד בתפילה לחש יומם ולילה, ולא טעם טעם אכילה ושתייה אלא כדי שיעור החזקת הנשמה בגוף. הצדיקים הללו הי"ד נשרפו בבתי משרפות עטופים בטלית ותפילין מתוך קריאת "שמע ישראל ד' אלוקינו ד' אחד". לא מתו מוות שריפה הרג וחקק אלא - מיתת נשיקה באהבה לד'. פשטו את צווארם, כר' עקיבא בשעתו, לשחיטה בשמחה רבה בבחינת "כל ימי הייתי מצטער... מתי יבוא לידי ואקיימו ועכשיו שבא לידי לא אקיימו". נשמתם של קדושים אלו יצאה "באחד". הם נעלמו מתחת השמים אבל זכר קדושתם קיים ועומד וזכותם תעמוד לנו לנצח.

(הרב יהואל יעקב וינברג, די שאול)

דף מיומנו של הרב דוד שפירא בוורשה, על אודות טרבלינקה "המקום היותר קדוש בכל העולם, כי שם נהרגו ונשרפו על קידוש השם איזה מליון יהודים"

כיתוב על גבי המגילה

מר אלברט סטנקובסקי (אהרן שטרנבך)
מנהל מוזיאון גטו ורשה,
עם המגילה ב- ULICA NOWO

פה לחפצים

הגטו
Warsaw Ghetto
Museum

בבית המלאכה, עבדו כל הרבנים והאדמו"רים החשובים. איזו מלאכה הם עשו? באופן רשמי הם היו רשומים כסנדלרים מומחים, אבל מה היה עיסוקם באמת? הם למדו תורה, התפללו, נתנו צדקה וקיימו את המצוות... במיוחד את מצוות קידוש השם."

כדי לשרוד בתקופת הגטו, יהודים רבים עבדו במפעלים שהחרימו הגרמנים. עם תחילת הגירוש לטרבלינקה בתשעה באב תש"ב (1942), יהודים אלו, שהיו להם אישורי עבודה, היו פטורים לכאורה מגירוש.

בשנת 1963 נתן אברהם הנדל עדות נדירה מכלי ראשון על אירועים שלא היו ידועים קודם לכן. עדותו התפרסמה כריאיון בכתב העת 'בית יעקב' בכותרת 'הנתיב האחרון של ענקי התורה בגטו ורשה':

באפריל 2022, אחרי 80 שנה, שב אלברט סטנקובסקי (אהרן שטרנבך), מנהל מוזיאון גטו ורשה, בן לשורדי שואה, לאותו מקום שבו ניתנה המגילה. סיפורה של המגילה הזאת הוא סיפור המלחמה על הישרדותם הרוחנית והפיזית של יהודי פולין. על נרתיק המגילה חרוטות המילים: "ודבר שלום לעובדיו / מר אברהם הנדל / מתנה מאת עובדי בית החרושת א. הנדל / ורשה, שבט התש"ב."

בשנת 1963 נתן אברהם הנדל עדות נדירה מכלי ראשון על אירועים שלא היו ידועים קודם לכן. עדותו התפרסמה כריאיון בכתב העת 'בית יעקב' בכותרת 'הנתיב האחרון של ענקי התורה בגטו ורשה':

"בחנות עבד יהודי בשם ליאון כהן שברח מקטוביץ. הוא נתפס ונלקח למפקדת הגסטפו בוורשה, שם נשאל שאלה אחת בלבד: 'איפה הרבנים שבגטו גרים?' הם עדיין רצו לרדוף את הרבנים למרות שהם כבר הכינו את קרונות הבקר לכל הגטו.

"ומה עשו הרבנים? אני לא מתבייש לומר שאני העד המהימן ביותר לענות על נושא זה. אצלי,

מגילת אסתר שהעניקו עובדי מפעל הנעליים של שולץ לאברהם הנדל

ירושלים עיר הקודש, שנחרשה בידי הרומיים, כן נחרבה ורשה עד היסוד. "כל הקדוש מחברו, חרב מחברו" (כדברי הרמב"ן באיגרתו מארץ ישראל).

למרות זאת, בתוך החורבות, עדיין נמצאים עדים לקיום היהודי ולגבורה היהודית בוורשה. שניים מיהודי פולין העוסקים בשימור הזיכרון ניאותרו לבקשת 'גנוז קידוש השם' לשמש פה לחפצים הדוממים הצופנים סיפורי גבורה יהודית בשרידי הגטו.

שרידי התנגדות בוורשה כיום

דוד ברמן, מוזיאון גטו ורשה, פולין ביום ו' באדר תשפ"ב (7 בפברואר 2022) רכש מוזיאון גטו ורשה פריט ייחודי ששרד מגטו ורשה - מגילת אסתר בנרתיק כסף שניתנה כמתנה לפני פורים בחורף 1942. באופן מדהים, אפילו בשלב ההוא של היסטוריית הגטו, לאחר שעשרות אלפים כבר מתו מרעב, והשורדים סבלו את העינויים היומיים של הכיבוש הגרמני, ציפו יהודי הגטו לחג המתקרב ושמרו את מסורת אבותיהם. הם לא יכלו לדעת שבתוך חודשים מספר יירצחו רובם בטרבלינקה.

שבאותם ימים נשארו בגטו 40,000-50,000 יהודים. קבוצות אחדות התכוננו לקרב מזוין עם הגרמנים, בעוד שאר התושבים הכינו בונקרים ומקומות מחבוא. כמעט חודש התנגדו היהודים לתוכניתם של הגרמנים לחסל את הגטו, אך בסופו של דבר הם נהרגו או גורשו, והגטו נהרס כליל.

האזור שבו שכן אחד הבונקרים המפורסמים, זה שבו פעלה הקבוצה שהנהיג מרדכי אנילביץ, כוסה בפארק ציבורי בסיום המלחמה. כמה אנדרטות לזכרם של הלוחמים מציינות את אתר הבונקר, ומוזיאון גטו ורשה קיבל רשות לבצע חפירות בסביבה. הבניינים של ורשה שלפני המלחמה התאפיינו במבנה של בתי דירות גדולים הבנויים סביב חצר. לבניינים אלו היו מרתפים תת-קרקעיים שהכילו חדרים קטנים רבים המקושרים באמצעות פרוזדורים. במרתפים אלו מוקם הבונקר. בשיאו של הקרב, לפני שהגרמנים גילו את הבונקר, היו כמה מאות אנשים שהסתתרו בו, בהם כמה לוחמים חמושים.

הפרויקט עורר עניין רב ברמה בין-לאומית, ואחת התגליות המעניינות שם הייתה הימצאות תפילין, ספרי קודש ותשמישי קדושה נוספים. כידוע, הלוחמים עצמם לא היו דתיים. המחקר

Stiefelreparatur

Pelzshop - Abteilung

Stiefelschleifer

Marschstiefel Lager

עובדי מפעל הנעליים בהנהלת הנדל (מפעל 'שולץ') בגטו ורשה

ההיסטורי התמקד בסיפור שלהם, ולכן מציאת תשמישי קדושה אלו הייתה מפתיעה. שני ממצאים אלו הקשורים לאירועים הגורליים ביותר בהיסטוריה של גטו ורשה - הגירוש של כ-270,000 יהודי ורשה לטרבלינקה בשנת 1942, ומרד גטו ורשה בשנת 1943 - הם הוכחה פיזית למסירות נפשם של היהודים לשמור תורה ומצוות בתקופת השואה.

תפילין שנמצאו בחפירות במילא 18

"אין לכלוא את הרוח של עם שלם" (א"ח קפלן)

גטו ורשה עולה בלהבות בעת דיכוי המורד

מעולם לא חדל בגטו שיח על אמונה ומחשבה. רק חלק קטן ממנו שרד, וממנו עולים כמה נושאים מעולם המחשבה, שנותר חיוני גם בגטו ורשה, וכזה הוא עד ימינו.

חסידות בעת הסתר

'אש קודש' בגטו ורשה: כתב חסידות אחרון על אדמת פולין

משימה קשה קיבל עליו הרבי בוורשה, אולי אחת המשימות הקשות ביותר של מנהיג חסידי: לטוות הגות חסידית בין חומות הגטו המיוסר, למסור דרשות מדי שבת בשבתו כמעט, בתנאים הולכים ומחמירים, בשעה שאין איש יודע מה ילד יום ובגטו מהלכים הרעב והמוות.

הדרשות מובאות על פי פרשות השבוע, יש בהן נדבך נוסף בתורת החסידות, הדים אחרונים למאות שנות הגות חסידית בפולין. הנושא המרכזי בדרשות הוא התמודדות עם האתגר הגדול - גילוי המציאות האלוקית בכל פינה בהווה הארצית, שכן "לית אתר פנוי מיניה". האתגר בכל מצב הוא לגלות את הנקודה האלוקית המוצפנת בכל בריאה ובכל תופעה, כולל בעולם הגשמי ובמציאות של סבל, ולהתחבר אליה, לדבקה בו.

בתנאי הגטו הלכו והצטמצמו האפשרויות להתקרב לבורא בדרכים המקובלות - תורה, תפילה, שמחה, שבת רעים, ובתוך הסבל המשפיל את הגוף והנפש בוורשה המיוסרת, ביקש הרבי לעורר ניצוצות של קדושה ולהדריך היאך לבקשם. כדי להגיע ליעד זה הנחה הרבי את שומעיו בשלושה כיוונים עיקריים: גילוי האלוקות בתוך הייסורים, גילוי האלוקות בכלל ישראל וגילוי האלוקות בתוך הנפש פנימה, ב'אני'.

א. גילוי האלוקות בתוך הייסורים

שעת הייסורים מסוגלת להיות שעת הגילוי

"בלתי אפשרי עבורי להעריך את מחשבותיו של הרב אורליאן, אבל דבר אחד אני יודעת: במרחב של הכישלון האנושי הכי עמוק, הוא ניסה לשמר בתוכנו את הניצוץ, האמונה במין האנושי ובה" (גוטה שטרנבוך)

והקרבה. תנאי מוקדם לכך נקבע בחסידות מראשיתה, והוא מחייב יחס מסוים של האדם לעצמו ולסביבתו, יחס של ענווה וצמצום ה'אני', הקרוי בקבלה ובחסידות: 'מידת ההשתוות'. 'ביטול האני' בגטו, ראשיתו בצמצום כוחו של ה'אני' המתיימר להבין הכול, ומהותו - לגלות את השם יתברך בתוך הסבל, ובכך להחיש את הגאולה: "הייסורים הם הסתרת פנים, לכן כשרואים בהם יד ה', אז מעביר בזה את ההסתרה, ומגלה אותו יתברך גם מתוך ההסתרה וגם מתוך הדינים, וממילא כשההסתרה עובר, אז נעשה חסד והתגלות פניו יתברך" (אש קודש, ראה תש"א).

ובפעילותו המעשית בגטו. לאורך התקופה שימש דוגמה חיה לכוחות המוענקים לאדם מכוח היותו יונק מ'כלל ישראל' ומשפיע עליו.

ג. גילוי האלוקות ב'אני'

הגטו יצר מצב של אובדן זהות ושל חוסר אונים, מצבים הקרובים לייאוש. "יאוש ורפיון ידיים הינם אבי אבות הנפילה, שכן כוחו של עמלק להפיל את כל הנחשלים אחריו" (די וואס פאללען אונטער זיך), היינו, שרוחם נופל בקרבם" (אש קודש, זכור תש"ב).

בדרשותיו הדגיש הרבי כי לאדם יש השפעה סמויה אך עוצמתית על העולמות העליונים, ועובדה זו מטילה עליו אחריות ומחויבות בכל מצב שהוא, אך בד בבד מעניקה לו כוח ואמון בעצמו. כאשר ההתעוררות משמיים ('אתערותא דלעילא') נראית כבוששת לבוא, מסוגלת התעוררות רוחנית מלמטה ('אתערותא דלתתא') להניע את ההתעוררות העליונה. תפיסה זו מעוררת את האדם לגלות את הכוחות הגנוזים בו, לצאת מגלותו הפנימית, גלות הנשמה, ויציאה זו מקדמת את התהליך ההיסטורי של גאולת עם ישראל.

אמונה, תפילה, השתוקקות לעולם רוחני, קורטוב של שמחת מצווה, רחמים על הזולת - כל אלה יוצרים תגובת שרשרת, מחזקים את האדם ומושכים שמחה ורחמי שמיים על עם ישראל.

ניתוב הדרכים לגילוי האלוקות בשלושת הכיוונים - מתוך ייסורי השכינה, מתוך קשר לכלל ישראל ומתוך ה'אני' - הוא חוט השדרה של הדרשות.

רבי קלונימוס היה אחד היהודים המעונים בגטו, אך כמנהיג הוא נשא בו-בזמן גם את סבל הרבים. לא זו בלבד, אלא שהוטלה עליו משימה נוראה: לעודד את שומעיו יום-יום ושנה-שנה, למצוא את הגישה ההולמת, את המילים הנכונות, ולהשיב על המצוקות. זה היה משא קשה, אך הרבי המשיך לשאתו עד הסוף. בין השורות פורצת אגדתו של מנהיג היושב בתוך עמו בשעותיו הקשות ביותר, וחייב להיות לו לעיניים.

וכאשר כלו המילים, נותרה רק האמונה. ייתכן שזו משמעותו של המושג שחידש הרבי: "אמונה מתוך מסירות נפש", ולא רק "מסירות נפש למען האמונה" (אש קודש, חנוכה תש"ב).

ישראל ועמלק - יהדות ונאציזם

עיתון המחותרת 'קול במדבר' עיתונות המחותרת היהודית בוורשה הייתה ניסיון מרשים לשמור קשר עם יושבי הגטו חרף הגזרה המאיימת שלא להדפיס עיתונים שאינם נתונים לצנזורה הנאצית. כל אחד מהזרמים בגטו הוציא עיתון משלו והעביר את מסריו.

מטבע הדברים, פשר השנאה הטוטלית לעם ישראל ותוצאותיה הנוראות בשואה העסיק את עיני העדה ואת פשוטי העם כאחד.

קשת התשובות שניתנו בסוגיה זו רחבה, אולם נראה כי התפישה המשמעותית ביותר הייתה ההבנה כי שורש השנאה נעוץ בניגוד הקיצוני ביותר בין האידיאולוגיה הנאצית למוסר היהודי. כביכול אין שתי שיטות אלו יכולות לדור בכפיפה אחת, ועל כן ראו הנאצים בכל אחד מישראל, מתניוק ועד זקן, סיכון לקיומה ולשליטתה המוחלטת של האידיאולוגיה הנאצית. עם ישראל הוריד לעולם את ערכי המוסר הבסיסיים: הכבוד לצלם האדם, הזהירות מפגיעה פיזית או נפשית בזולת, הדאגה לחלש, העצמת העולם הרוחני - וכל אלו היו הניגוד שבניגודים למי שנבנה על כוח פיזי, שראה בחולשה פגם בעולם, שדגל ברצח החלשים, כולל חולים ונכים, שהשפיל ודרס ורצח בני אנוש ובכך איבד בעצמו את צלם האנוש.

מתוך כך התפתחה גם התפישה שיש לחזק את אותם הכוחות שבהם לוחם הנאצי, את המוסר וכל השלכותיו. מפליא לראות כמה מודעים לכך היו יהודי ורשה, שכן זהו הנושא המרכזי באחד מעיתוני המחותרת של אגודת ישראל בגטו ורשה, 'קול במדבר'.

'קול במדבר' הודפס במכונת כתיבה וחולק בגטו ורשה בערב פרשת זכור. שם הכותב אנונימי, כמקובל ברוב עיתוני המחותרת, אולם ניתן לזהות בו את קולו וסגנונו של הרב אלכסנדר זושא פרידמן, איש רוח, מחנך, סופר ועיתונאי נודע בתקופה שבין שתי המלחמות, שפעל בגטו במגוון תחומים, בעיקר בעזרה סוציאלית ובדאגה לחינוך הילדים בכיתות ובקבוצות של אגודת ישראל.

המחבר מפרש כביכול את מגילת אסתר, בהעניקו לה תוכן אקטואלי ורלבנטי. הוא משתמש במונחים מהמגילה כשפת צופן להבנת המציאות ולקריאה ליהודים להתחזק בערכי המוסר דווקא.

"עמים רבים ניהלו מלחמה נגד היהודים, הרעו להם. אבל עמלק, זה משהו לגמרי אחר. עמלק שם לו את השמדת היהודים למטרה, לפרוגרמה, לשיטה, במחשבה תחילה, בחשבון קר, בסדיום, לפי תוכנית, על פי סדר וקו, על ידי חוקים וסעיפים - 'זהדה ניתנה בשוש'".

"עמלק, וכן גם נכדו המן, אינם מסתפקים ברצח יהודים יחידים, בהמתת נפשות אחדות. לא, זה מעט מדי, מעשה פעוט. ממש ביזיון. חפצים להשמיד בבת אחת את האומה כולה, לגדוע את השורש, להכחיד את היהדות - 'להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים עם מרדכי'".

"עמלק, דעתו אינה כל כך ליהודים כמו ליהדות: להשקפה היהודית, לתפיסת העולם היהודית,

שמונים לגבורה

גבורה יהודית בגטו ורשה

'אש קודש', דרשות שנאמרו מפני הרבי מפאסצנה בגטו

כשיעזור ד' ותיצל ממנו והוא יימחה, על כל פנים כבר תדע שכל חכמת העולם אין בהם אף קורטוב טוב. יכולים הם לדרוש יפה, אבל בתוכיותם מלאים רפש... וכשצריכים או רק רוצים, או כל אותן החכמות והשכליות שבדו מקודם מליבם לדרוש על יופי המידות, עתה ממציאים חכמות ושכליות לדרוש על גנבה, גזלה, רציחה, ושאר הזוהמות שהם טובות. לא כן היא תורתנו הקדושה; לא מעשה אדם היא שתתעקם כפי רצון האדם ושכלו. (אש קודש, פרשת זכור ת"ש)

"בקיץ שעבר נעשו חפירות ארכיאולוגיות בשטח הנמצא צפונה ממילא 18. מצאו שם זוג תפילין, מצאו כמה פעמוני שבת, מצאו גמרא, חומש ועוד. ואני חשבתי לעצמי: הממצאים היו במרתף, שהרי כל הבניין נהרס. במרתף היו הבונקרים. מה אנשים לקחו לתוך הבונקר? לקחו מה שהיה חשוב להם מכול"

"זה פשוט פאוד, זו האמת! זה לא "סיפורי סבתא". זו האמת לאפיתה, וזה פסייע להבין יותר את מה שקרה בשואה. זה גם תורם לתחושת קרבה לקדושי השואה - אלו שלחמו פיזית ואלו שלחמו רוחנית, וזה חשוב"

דתי: "האם אתם לחמתם כי רציתם לבחור איך תמותו?" והוא ענה: "לא לחמנו כדי לבחור את אופן המוות, בחרנו איך אנחנו חיים עד שאנחנו מתים".

בתשובה זו טמון מסר חשוב מאוד: לאדם יש בחירה תמיד. לפעמים זה לבחור בין הטוב ובין הטוב ביותר, ולפעמים זה לבחור בין הרע לרע ביותר. חובת האדם היא לבחור בטוב ביותר בהתאם לנסיבות, ולעולם לא לומר 'אני לא יכול לעשות דבר'. בעיניי אמירת הייאוש הזאת היא אמירה אנטי יהודית לחלוטין.

אגב, אותו מרק אידלמן, שכאמור היה אנטי דתי ואנטי ציוני, אמר פעם באחד הראיונות: "כולם היו גיבורים. גם האנשים שלא השתתפו במרד היו גיבורים".

ש': לקראת סיום, הרב אפר שהוא מדבר הרבה על הגבורה היהודית הרוחנית. האם אפשר לשפוע סיפור פיוחד שאיתו אתם מובילים את השיחה הזאת?

הרב שודריץ: בקיץ שעבר נעשו חפירות ארכיאולוגיות בשטח הנמצא צפונה ממילא 18. מצאו שם זוג תפילין, מצאו כמה פעמוני שבת, מצאו גמרא, חומש ועוד. ואני חשבתי לעצמי: הממצאים היו במרתף, שהרי כל הבניין נהרס. במרתף היו הבונקרים. מה אנשים לקחו לתוך הבונקר? לקחו מה שהיה חשוב להם מכול. לפעמים שואלים צעירים שאלה למחשבה: אילו היית צריך לברוח והיית יכול לקחת רק חמישה דברים, מה היית לוקח? פה זה לא כאילו, פה זה קרה, וזה מה שהם לקחו: זוג תפילין, גמרא, פעמוני שבת, נטלה ותשמישי קדושה נוספים. זה מלמד מה היה חשוב להם ביותר: היהדות.

ש': כמה פילים לסיום בעניין החשיבות של הנחלת זיכרון השואה - פעילות 'גנוך קידוש השם' בארץ ובעולם.

הרב שודריץ: מה שאתם עושים זה חשוב ביותר, חשוב משני היבטים: ראשית, העולם היהודי והעולם הלא יהודי חייבים לדעת מה עשו שומרי התורה והמצוות בשנות השואה. בעבר היה קשה לשמוע את הקולות הללו, ואתם מביאים אמת שאנשים לא ידעו, וזה חשוב עד מאוד.

שנית, גם בעולם החרדי יש מקום להחדיר ולהביא לידיעה עוד ועוד מקורותיהם של היהודים בשואה, הבנה מהי מסירות נפש. לצעירים של היום יש ברוך השם חיים טובים בארץ ישראל, בארצות הברית, ואפילו בפולין. חשוב שהם יבינו את הרקע שבו פעמו חיים עצומים של גבורה יהודית ומסירות נפש.

מראיינים: הרב יעקב פרידלנד, גב' ר' יוד

קבוצת פרטיזנים ולחם עימה בנשק, או בחור בן שש-עשרה שנשאר בגטו לעזור להורים, לסבא וסבתא, לאחים ולאחיות הקטנים? מהי גבורה? האם תמיד גבורה היא לקחת נשק, או שמא גבורה היא גם תמיכה במשפחה, עזרה לזולת, וכן ההבנה שאפשר לקחת את החיים שלך, אבל לא תיתן לאיש לקחת את האנושיות שלך? אינני נותן תשובה על השאלה הזאת. אני באמת לא יודע מה התשובה. זה גיבור וזה גיבור.

התהליך הזה אינו מתרחש ביום אחד וגם לא בשיחה אחת. צריכים לתת לצעירים את הזמן לעכל את הדברים, שכן הם כביכול סותרים את ההבנה הטבעית. מה שמסייע לי בשליחות זו הוא התהליך האישי שעברתי בזמנו, לפני חמישים שנה. אני עדיין זוכר שחיפשתי כל ספר שדיבר על מרד פיזי. בהמשך, לאט לאט, הגעתי בכוחות עצמי להבנה הזאת. לבני הדור הצעיר של ימינו יש אנשים שיכולים לעזור להם להבין שלא כל אדם היה יכול להתנגד באמצעות נשק. היו שהתנגדו בלימוד גמרא, היו שביטאו את גבורתם בעזרה לסבא וסבתא, והיו שעזו רוחם פרץ בעזרה לאח הקטן.

ש': נשאל שאלה הנראית מקנטרת: מדוע חשוב להצהיר שיש גבורה נוספת ולהגדיר פעשים אלו בשם 'גבורה'?

הרב שודריץ: זה פשוט מאוד, זו האמת! זה לא "סיפורי סבתא". זו האמת לאמיתה, וזה מסייע להבין יותר את מה שקרה בשואה. זה גם תורם לתחושת קרבה לקדושי השואה - אלו שלחמו פיזית ואלו שלחמו רוחנית, וזה חשוב.

אין מקום לחלק בין הגיבורים האלה לגיבורים האחרים. אנשים רבים מתקשים לראות את הקשר בין המורדים בגטו ורשה ובין המורדים בגבורה האחרת, אבל צריך להבין: מתי היה המרד? ביום הראשון של חג הפסח. בערב אכלו מצה לזכר יציאת מצרים, לזכר החירות של העם היהודי, ולמחרת הלכו להילחם באויב, העמלק של אותו הזמן, מצרים של אותו הזמן. זה באמת צריך להיות משהו עמוק מאוד. אין חילוק אם הבחור הצעיר היה שומר תורה ומצוות או לא. הטעם של המצה, של החירות מהסדר, עדיין היה בפיו כשיצא להילחם.

ש': האם פלבד הלימוד ההיסטורי יש פשהו שאפשר לקחת פעולות הגבורה ההם לחיים שלנו היום?

הרב שודריץ: יש דברים רבים שאפשר ללמוד. נקודה אחת שאני חושב עליה קשורה לבחירה שיש לאדם. חבר שלי, ד"ר מייקל בירנבאום, שאל את מרק אידלמן, איש הבונד שהיה אחד מחמשת המנהיגים של המרד ועד סוף חייו היה אנטי

הגבורה הרוחנית: כאן ועכשיו בוורשה

ריאיון עם הרב מיכאל שודריץ, רב הקהילה היהודית בוורשה ורבה של פולין, ידיד 'גנוך קידוש השם'

ואחד הדברים הקשים ביותר, שקרע את ליבי, הוא מציאת ספר תורה שחלק ממנו שרוף. המראה הזה חידד בי הבנה עמוקה: לגרמנים לא היה די ברצח הגופות שלנו. הם רצו להרוג גם את הנשמות. באופן פרדוכסלי אפשר לומר שהגרמנים הבינו מה ה"בטרייה", ה"מנוע" של העם היהודי, וכשרואים את ספר התורה שהגרמנים שרפו, אפשר להבין שהם רצו להרוג את כולנו ובד בבד לעקור את היהדות, לכלות את עם הספר ואת התורה הקדושה כאחד.

ש': בשנה זו פתעורר שיח רחב סביב 80 שנה לפרד גטו ורשה. הגבורה שפצינים בשיח זה היא הגבורה הפיזית. כיצד הרב פתמודד עם האתגר שבהסברת הפרד הרוחני לצעירים? כיצד אפשר להעביר ערכים אלו לצעירים שהמושג 'גבורה' פתקשר אצלם מייד עם נשק ואלים?

הרב שודריץ: ראשית, כשאדם מתחיל לדבר על העניין עליו להיות בטוח שהוא יצר קשר עם הצעירים, שהוא מכיר אותם והם מכירים אותו. אינני אוהב לקפוץ מייד לתוך המציאות שבגטו, כי היא קשה וקורעת לב. בשלב המתאים אני שואל שאלה: מי גיבור יותר, אדם בן שש-עשרה שברח מהגטו ליער ומצא

עם בעיה זו בגילי העשרה והעשרים שלי. ארץ לי זמן לדעת שמלבד היהודים שלחמו בגטו ורשה, בביאליסטוק ובמקומות אחרים, יהודים רבים מרדו באופן אחר:

להישאר א-מענטש, להישאר בן אדם! הייתה לי הזכות להכיר את פרופסור שמעון דטמן, יהודי פולני שהיה בביאליסטוק, לחם שם, ואחרי המלחמה נשאר בפולין והיה להיסטוריון מפורסם וחשוב. כששוחחנו על המרד בביאליסטוק הוא סיפר שבזמן המרד כבר לא היה בגטו, אך שמע ממישהו שהיה שם, שבערב שלפני המרד מצא אחד הלוחמים אבא ובן יושבים בחדר ולומדים גמרא. המורד הצעיר שאל: "מה אתם עושים? מחר יש מרד. מדוע אינכם מתכוננים?" השיב לו האב: "אנחנו מתכוננים באופן שאנחנו יודעים!" להישאר בן אדם, להישאר נאמן למסורת היהודית, ללמוד דף גמרא - גם זה מרד! ואני חייב לציין שפרופסור דטמן היה גאה ביהודי לומד התורה הזה. הוא ראה בו אדם שמתכונן למרד. הוא כיבד אותו.

צריך להבין ששמירה על צלם האנוש, וביותר על דמות היהודי דווקא, גם היא מרד כנגד מה שהגרמנים רצו לעשות לנו. הרבה דברים ראיתי במשך השנים שאני גר ועובד בפולין,

ש': איך הרב רואה את זיכרון השואה בדורנו?

הרב שודריץ: זו שאלה חשובה מאוד, ואני רואה בה שני צדדים של המטבע בקרב הדור הצעיר שלנו: מצד אחד, יש היום צעירים שיודעים על השואה הרבה יותר ממה שאני ידעתי בצעירותי. יש הרבה יותר אינפורמציה וקל להגיע אליה. מן הצד השני, ניכר חוסר עניין מוחלט אצל חלק מהדור הצעיר וגם אצל הדור המבוגר יותר. חלפו כבר שמונים שנה, זה דבר רחוק ואין להם עניין להכיר ולדעת.

האתגר שלנו הוא להגיע לחלק השני ולהביאו להכרת החשיבות של הלמידה, הידיעה והזיכרון. לשם כך רצוי ואפשר להיעזר בתבונה בצעירים שכן מתעניינים ויודעים. אלו יכולים להביא את המידע לחבריהם ולעורר בהם את הרצון לזכור וללמוד.

ש': האם ייתכן שהקושי של הדור הצעיר בעניין זיכרון השואה הוא העובדה שאין בה היבטים רבים של גבורה? הרי נוח לדבר על יהודים הנמצאים בעפדה של חוזה, ואילו על יהודים בעפדה של חולשה ואין אונים - קשה לדבר.

הרב שודריץ: אני בן 67, ואף אני התמודדתי

ורשה של מעלה

תרע"ח-תרצ"ט (1918-1939)

בית כנסת בפראגה, פרבר ורשה

ורשה - עיר ואם בישראל

שמונים שנה חלפו מחורבנה של ורשה, שנחשבה לבעלת האוכלוסייה היהודית הגדולה בעולם אחרי ניו יורק רבתי. שמונים שנה חלפו, והעיר הזאת, בעצם ה'עולם' הזה, הוא סיפור היסטורי שרוב בני האדם אינם מוצאים בו עניין. ורשה היהודית מתה מוות איטי במשך למעלה משלוש שנים, ולבסוף, בחול המועד פסח של שנת תש"ג, הכחידו אותה הנאצים מהעולם.

במלאות שמונים שנה לשקיעת שמושה של ורשה, העיר הגדולה לאלוקים, עיר מלאה חכמים וסופרים, עיר מלאה תינוקות של בית רבן, עיר האדמו"רים, חצרות הקודש, הישיבות, ראשיה ותלמידיה; עיר החסד, הנתינה והעסקנות היהודית החיה והתוססת, נעורר "אהבת קדומים"; נעייץ קמעה באוצרות המדהימים שאיבדנו ונהרהר בשרפה אשר שרף השם.

עם דמדומי חמה - ורשה שבין הפלחפות

ורשה היהודית שבין שתי מלחמות התאפיינה במגמה מעורבת. היא המשיכה להיות המרכז היהודי השני בגודלו, אולם הגידול המספרי של הקהילה היהודית הענקית נעצר ביחס לגודל האוכלוסייה הכללית. עם הסיבות להתמעטות הדמוגרפית נמנית ההגירה היהודית לארצות הברית ולארץ ישראל, הקמת המנגנון הממשלתי הפולני החדש, שלשורתיו התקבלו רק נוצרים, והפיתוח המזורז של הכלכלה בענפי התעשייה והחרושת, שהיהודים היו מודרים

מהם. למרות זאת עדיין כללה קהילת ורשה את מיטב הכוחות היהודיים - הן הכוחות התורניים והחסידיים, הן הכוחות הכלכליים-גשמיים.

רחובות ששמו אינו ידוע היום לדור החדש, היו אז מרכז העצבים של העם היהודי. רחוב נאבלקי, לדוגמה, היה רחוב יהודי עצום, שבו שכנו אין-ספור בתי כנסת ושטיבלאך ופעלו בו 329 (!) סניפים של תעשייה ומסחר.

רחוב סמוצ'ה, שאידיש מתגלגלת רעמה בו, רחובות נובוליפקי, קרמליצקה, גנשה... היו רחובות הומי אדם שרוב דייריהם התגוררו בבתים צפופים הבנויים סביב חצר גדולה. כמעט שלוש מאות אלף איש מנתה הקהילה היהודית בוורשה בערב פרוץ המלחמה. על אלו נוספו יהודי פראגה, הפרבר הגדול, כעשרים ושניים אלף איש במספר, ויהודי שאר הפרברים שגבלו בוורשה ומספרם היה קרוב לשבעה-עשר אלף.

בית הכנסת בפראגה

קהילת ורשה הייתה מלאה רוח חיים של קהילתיות ופעלתנות. מוסדות תורה וחסד פרחו בה בימים שהמצב הכלכלי הידרדר בה, ורבים מהיהודים שעד אז נמנו עם השכבה הבינונית ומטה מבחינה כלכלית, הגיעו עד פת לחם. מצב זה הורע אף יותר משנת תרצ"ה, שבה הכריז ראש הממשלה האנטישמי פילסודסקי על חקיקה כלכלית שנועדה לפגוע אנושות בפרנסת היהודים. בד בבד החלו תנועות חרם על בתי העסק היהודיים, וכן נוספה מצוקת האשראי, שכן הממשל מנע את פעילותם של רוב הבנקים הפרטיים. ליהודים לא הייתה דריסת רגל כמעט במפעלי התעשייה שבחסות הממשלה ובתעשייה שעליה היה לממשלה מונופול, כמו מלח, טבק, ספירט וגפרורים.

ורשה - עיר של חסד

מוסדות סעד וסיוע שבאותו פרק זמן החלו לפעול רשמית, הצילו רבבות מחרפת רעב.

ארגון הג'וינט, שהוקם בארצות הברית במטרה לסייע ליהודים שמחוץ לארה"ב, עמד לימין אגודות העזרה והחסד שפעלו בפולין, וכן לימין בנקים פרטיים יהודיים שהעניקו הלוואות בלי ריבית לארגונים וליחידים.

שבעה מוסדות ששמו 'לינת צדק' פעלו בוורשה בין שתי מלחמות העולם והעניקו ליהודים טיפול רפואי מוזל או חינם. הם כללו שירותי אמבולנס, מכוני רנטגן, שירותי מעבדה, חדרי ניתוח, בתי מרקחת ועוד. לצד 'לינת צדק' פעלו מוסדות 'עזרת חולים', 'ביקור חולים', 'חברת רחמנים', 'מחזיקי חולים', 'משמרת חולים בליילה', 'חברת מבקרים' ועוד.

על 'חברת מבקרים' כתבו רושמי העיתים: "ערב ערב היו הולכים לבתיהם של החולים היהודיים, נכנסים על בהונות רגליהם לחדרים, מחזיקים בידיים זהירות את יצועי החולים ומשאירים על שולחנם מיני מתיקה, פירות... רופאי ווארשה אמרו שהמבקרים הנסתרים האלה עזרו לחולים במעשי עידודם יותר מן הרפואות" (ערים ואמהות בישראל, ווארשה).

שש מאות בתי כנסת ושטיבלאך היו בוורשה לפני השואה, ובכל אחד מהם פעלו קופת צדקה או גמ"ח.

חברות החסד והצדקה המרכזיות היו 'בית לחם' ו'ועד ההצלה'. 'בית לחם' לא חילק כסף אלא מצרכים. מדי ערב שבת וחג עמדו אין-ספור אנשים בתור ארוך לפני מחסני 'בית לחם', ושם הוענקה לכל אחד מהם חבילה שבה בשר, דגים, חלות, ביצים ועוד. אלפים מיהודי ורשה ביכרו לרעוב ולא לפשוט יד, ולכן הפעיל 'בית לחם' "בלשים" שתפקידם לכוון את פעילי הארגון לשלוח משלוחי מזון גם ליהודים אלו. 'ועד ההצלה' פעל למען יהודים שירדו מנכסיהם, באמצעות הלוואות גדולות בלי ריבית שהעניק להם.

בוורשה פעלה אגודה ושמה 'גוט שבת אידעלעך'. מתנדביה, שהתגוררו בעיקר ברחובות ניוקה וקרוכמלנה, היו עמלי כפיים

שבמשך כל ימות השבוע עבדו קשה לפרנסת ביתם, ועם התקרב השבת טרחו למען אחיהם האומללים: עניים, זקנים, חולים ואסירים. קבוצות של שלושה אנשים היו מתהלכות מרחוב לרחוב ומבית לבית ומכריזות: "גוט שבת אידעלעך, גוט שבת אידעלעך..." הם לא הסבירו למי הם אוספים ולא שידלו בדברי שכנוע, אך משרק נשמעה הקריאה 'גוט שבת אידעלעך' היו הדלתות נפתחות ועקרות הבית היו מוציאות חלות, ביצים, דגים ובשר ומניחות בתוך הסלים. לא היה חלון בחצר שלא נפתח לקריאה זו, 'ובשעה שהיו החלונות נסגרים, ידעו ה'גוט שבת אידעלעך' שמלאכתם בחצר נעשתה, לקחו את הסלים בידיהם והלכו לחצר אחרת, וכך מחצר לחצר..." (פנקס הקהילות). לבד מארגוני החסד שפעלו גדולות ונצורות בוורשה, שררה בעיר אווירה כללית של 'גמילות חסדים פשוטה' שבה היו שותפים כולם בלי יוצא מהכלל. "הרגישו שעסקיו של אדם אינם בסדר, מיד היו מתאספים, נותנים יד ועוזרים. הללו היו מתפללי שטיבל אחד, שכנים, אנשי מקצוע אחד..." (ערים ואמהות בישראל).

שבת קודש בוורשה

את נוכחות המשמעותית של היהודים בוורשה היה אפשר לחוש בשבתות ובחגים, שבהם שלוהו הייתה נסוכה על מאות רחובות בוורשה. רבעים שלמים שהיו הומים יומם ולילה מעבודה ועמל, שקטו ונחו ביום השבת. "הכל היה סגור ודומם ונרות השבת היו מאירים מהחלונות ומשרים אור של שבת על כל הסביבה. פתאום נעלמו היהודים הפזיזים העמלים בויעת אפם, פתאום נהיו הם אנשים אחרים. פניהם שקטות, עיניהם מחייכות במנוחה, אינם ממהרים... עקב לצד גודל הם צועדים על מדרכות טווארדה ונאבלקי, לבושי קפוטות משי מבריקות, סר מעליהם צל דאגות היומיום וקדושת השבת כבשה את מראיהם.

"מכל חצר נשמע קול תפילה וזמירות, והקרן, שעובר מידי פעם כמו תמיד, חולף במרוצה, כמו בוש מריקנותו..." (שם) אומנם בשנים האחרונות שלפני המלחמה החלו לצוץ פרצות בחומות קדושת השבת והיו שהתיר לעצמם כל מיני דברים, אך החסידים לא עמדו מנגד אלא החזירו מלחמה שערה והצלחותיהם לא היו מבוטלות.

הקהילה היהודית

הקהילה היהודית בוורשה הייתה דומיננטית ופעילה. משרדה, ששכן ב'גזיבובסקה', הרחוב הצר המחבר את שני מרכזי החיים היהודיים נאבלקי וטווארדה, היה תמיד שוקק חיים. גז'בובסקה 26 היה בית לבנים אדומות מרובה אנפים. רבים מנציגי הקהילה לא היו שומרי תורה ומצוות. הם השתייכו למגוון זרמים שפעלו בקרב

היהודים ומשכו רבים מבני הנוער, בעיקר ל'ציונים' ול'בונד' (תנועת פועלים יהודית). חיכוכים רבים דברי ריבות התגלעו לא אחת בין הצדדים, אולם לרוב ידעו הנציגים לפעול בכוחות משותפים למען הכלל והפרט.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היו מצויות בוורשה כמה רשתות של בתי ספר יהודיים: א. בתי ספר חרדיים: 'חורב' לבנים ו'בית יעקב' לבנות, שבהם למדו רוב התלמידים היהודים. ב. בתי ספר של תרבות (לימודים בעברית ואוריינטציה ציונית). ג. בתי ספר של ה'בונד' (בעלי אוריינטציה של שפת האידיש ואידיאולוגיה סוציאליסטית). ד. בתי ספר של ה'מזרח' (אוריינטציה דתית-ציונית). ה. בתי ספר תיכוניים פרטיים.

בחדרים ובבתי יעקב, שהיו שייכים לאגודת ישראל, התחנכו קרוב למאתיים אלף ילדים, והשטיבלאך החסידיים היו הומים בבחורי חמד שלמדו בהם יומם ולילה. בוורשה היה הסמינר למורות השני בגודלו אחרי קראקא (שבה הקימה הגב' שרה שניר את המוסד הראשון ואליה נהרו תלמידות מכל רחבי אירופה) (על פי גליקסברג, החינוך היהודי בוורשה).

נשיאיה האחרונים של קהילת ורשה היו ר' השיל פרבשטיין (המזרחי) ור' אליהו מאזור (אגודת ישראל). אחריהם מונה מר מאוריצי מיזל לראש הקהילה מטעם השלטונות, אך מינויו היה שנוי במחלוקת.

דפוסי ורשה

במאה ה-19 פעלו בוורשה 33 בתי דפוס בבעלות יהודית, והם שהפיקו את מיטב הספרות התורנית-הלכתית-חסידיית. 'הוצאת לוין אפשטיין' הידועה, אף היא נוסדה בוורשה. בראשית ימיה, בשנת תר"מ, היא הייתה בית דפוס לספרי קודש בלבד, ובהמשך עברה עם צאצאי מייסדיה לארץ ישראל. למעלה מאלף יהודים בוורשה מצאו פרנסתם בעסקי הדפוס העברי בערב המלחמה העולמית השנייה. מהדפוסים הנודעים היה 'דפוס אלטער' ששכן ברחוב נאבלקי 7. קברו של מייסדו, הרה"ח ר' מאיר יחיאל, קיים עד היום בבית החיים בוורשה, ועל מצבתו חרות כי "שקד על התורה איש תרומות ומעשים טובים".

השטיבלאך

בין מלחמות העולם כבר השתרשו ישיבות גדולות ברחבי ורשה, ומיטב הבחורים נהרו אליהן, אך חלק הארי של צעירי חסידי פולין, מכל החצרות והחוגים, למדו ב'שטיבלאך', שהיו בתי יוצר לגאונות מדהימה מהזן הפולני והגליצאי, גאונות חריפה מהולה בעבודת השם חסידיית יוקדת.

שמונים לגבורה

גבורה יהודית בגטו ורשה

חסידים ברחוב נאבלקי

ילדי ורשה

רחוב שוקק חיים בוורשה

רשימת א'

הרב מנחם מענדיל אלפר	—	פאנווא, 4/11 ורשה
הרב טשא בציאל אלפר	—	סאריאנסקא 24/2
הרב א ש אלפר	—	"
הרב א ש אלפר	—	פאנסקא, 33/64
הרב יצחק ח' אדלבערג	—	גענזשא, 15/15
הרב דוד בארינשטיין	—	"
הרב דוד סאכטשוב	—	סוראנאווסקי 24/3
הרב דוד בער	—	אגראזשוו 18/18
הרב ישראל שפירא	—	"
הרב מנחם טויבסקי	—	סוראנאווסקי 9/26
הרב קלמן שפירא	—	דויענא 11/6
הרב צביא מורי אויגטר	—	זאמקנשא 17
הרב יעקב הירש פרוסקא	—	דויענא 16/31

כתובת ועד הקמת התורה
Der Juedischen Hilfs Komitee Verein
WARISCHAU Ul Tomackie, 5
G. G. Germany

שמו של הרבי מגראדזיסק בין כתובות בגטו לקבלת חבילות

ורבניהם היו בשטחי המלחמה, שיתאחדו ויקבלו עליהם למנהיג את בנו הגדול ר' אברהם אלימלך, שהתגורר בירושלים. החסידים נשמעו לו וכן עשו. מדי שבת בשבתו היו עולים למעונו לסעודה שלישית, לשמוע תורה ולהתחמם מאורו.

והיה היום, ואף הרבי מגראדזיסק נתפס והועלה אל הקרון המוביל אל טרבלניקה. באמצעות סכומי עתק ששולמו כשוחד לגרמנים הצליחו בעלי השפעה מחסידיו להשיג בעבורו אשרת מעבר ל'מחנה הטוב', גם הוא בטרבלניקה, שאותו הקימו הגרמנים לצורכי חוץ, להוכיח לפקחים בין-לאומיים שהמזכב במחנה אינו נורא כל כך, ושהיהודים בסך הכול עובדים ומקבלים שכר. מהרגע שדרכו רגליו של הרבי במחנה, הוא היה זרקור האור שהפיץ תקווה לכל היהודים בסביבתו. פיו לא חדל לחזק, וליבו הגדול הוסיף להפיץ אהבת ישראל עד הרגע האחרון ועד בכלל. אחרי חמישה חודשים הגיע גם תורם של השוהים במחנה ההוא. הרשעים הובילו את הרבי עם כאלף יהודים שלדי אדם, אל עבר חצר ההשמדה שלפני תאי הגז. יהודי אחד פנה אז אל הרבי ושאלו: "רבנו, מה הוא אומר עכשיו?" ביקש הרבי דקה של שקט, ואז פתח ואמר בנחת: "טייערע ברודער און שוועסטער, שמעו אחי ואחיותי עם השם, לא עלינו להרהר אחר מעשיו של קודשא בריך הוא, ואם נגזר שבזמן הזה נהיה אנחנו הקרבנות של חבלי משיח, בדרגה זאת של הגאולה, ונעלה על המוקד, אשרינו שזכינו לכך. ומה שביקשו האמוראים הקדושים ואמרו 'ייתי ולא אחמיניה' - שלא יאלצו הם לסבול את הרגעיים הקשים הללו - היינו טרם שמגיעים לכך, אבל אנחנו שהגענו לדרגה זו, צריכים לשמוח כי זכינו שהאפר שלנו יטהר את עם ישראל כולו.

"אני מצוה עליכם", סיים הרבי את דבריו, "שלא תהססו ולא תבכו בלכתכם לכבשן. אדרבה, היו בשמחה, וקראו עקבא בשעתו נוציא את נשמתו מתוך קבלת עול מלכות שמיים". הרבי סיים את דבריו, ואלף השלדים פצחו בניגון 'אני מאמין' ובקריאת 'שמע ישראל' לווהטת, וכך קידשו שם שמיים, ביציאת נשמתם ביחוד ובאמונה.

הברית עם כתובתו לשליחת חבילות. מר רוברט קליימן ממנהטן העיד כי אחרי שהצליחה משפחתו להימלט ולמצוא מושב ארעי בפורטוגל, הוא ואחותו היו הולכים פעמיים בשבוע אל בית הדואר, לשלוח חבילות מזון מצומקות שאלהן צורפו סיגרים, לשחד בהם את הגויים ולהחליפים תמורת מוצרים חיוניים. הסיבה לשליחת התדירה כל כך, שחבילות גדולות לא היו מגיעות ליעדן מפני שהגרמנים היו חומסים את רוב תכולתן. לכן בחרו לשגר חבילות מצומקות אך בתדירות גבוהה. על המשלוחים נרשם בעיקר שמה של הרבנית, כי חששו לרשום שמו של הרבי עם התואר 'רבינו', כדי שלא לעורר את תשומת לב הגרמנים למעמדו הרם של הנמען. הוא אף סיפר שהשתמרו בידו שתי גליות ששלחה הרבנית מבין חומת הגטו, להודות על המשלוחים.

יצוין כי רבים מרחבי העולם היהודי התעניינו בשלומם של הרבי מגראדזיסק. במכתב ששיגר האדמו"ר ממוז'ץ בעל 'אמרי שאול' אחרי בריחתו מאוטווצק לוולינא, הוא מספר לגיסו על תלאותיו בדרך ועל האבדות מהפצצת ורשה. בין השאר הוא כתב שאף שרבים נפלו חלל ויש מן הרבנים שגזזו להם את זקנם, נודע לו מפי הבורחים מוורשה כי "הרה"צ שליט"א מגראדזיסק לא סבל מאומה".

לא רק לברוח לא הסכים הרבי. גם להיכנס למבני המחסה שניתנו לאזרחים זרים לא הסכים, באומרו כי אין לו ספק שלבסוף יהרגו הרשעים גם את אלה, ואין הם חפצים להשאיר שום יהודי בין החיים רח"ל. אף להצעות עבודה לא הסכים, ולא האזין לדברי הממונים, שבעלי אומנות שיוכחו חיוניותם לגרמנים, יגדלו סיכויי הצלתם. הוא אמר שגם לזה אין להאמין להם, אלא יש למצוא מקום מסתור בשביל להאריך את החיים ככל האפשר (לפי הלל זיידמן, הרבי כן התקבל לעבודה ב'שאפ' של אברהם הגדל).

באידיאל זה נהג גם כלפי אחרים. אחד משרידי הגטו, מחסידי הרבי מסטולין הנזכר, העיד שלאחר אחת האקציות, שבה נשלחו למחנות רוב ילדי הגטו, נכנס לדירת הרבי מגראדזיסק, שבה ישב גם רבו, והבחין כי באחת הפינות שוכב ילד קטן קודח מחום, והרבי בכבודו ובעצמו מטפל בו ומנסה להביא לו מרגוע ולחזק את גופו הצנום. האיש סיפר שפנה אל רבו ותמה: מה קורה פה? הלוא אין כמעט ילדים בגטו, ומה יועילו מעשיו בעבור ילד קטן זה?! ואולם שיטתו של הרבי הייתה, שחובה לעשות הכול כדי להאריך את תוחלת החיים של כל פרט ופרט.

אחד הדברים שהספיק הרבי לעשות לפני הובלתו מהגטו, הוא לדאוג את דאגת החסידים אשר מחוץ לגבולות האויב. הוא שיגר איגרת לארץ ישראל ובה הורה לחסידיו וכן לחסידי אדמו"רים אחרים שהיו קרובים לשושלת גראדזיסק

הרבי מגראדזיסק באספה עם הרבי מפאביניץ, הרב פיין אבד סלונים, הרב מאיר שפירא מלובלין והרב מבנדין

האדמו"ר הרה"ק ר' ישראל שפירא מגראדזיסק זצ"ל הי"ד

(אביו של האדמו"ר הנוכחי) הרה"צ ר' מרדכי מבילגורייא, אחרי ביקורו בוורשה בערב פרוץ המלחמה. הוא מספר על המבוכה בקרב העם הפולני ועל שאלתם של רבים אם לרכוש סחורה או להשאיר את הכסף במזומנים. הוא מציין את התכונה לקראת פרוץ המלחמה ואת הגיוס הכללי שהוכרז, ועם זאת כתב: "שמעתי שהגראדזיסקער סובר שלא יחזיק מלחמה וכן הרבי מגור".

ואולם שמועות אלו היו רחוקות מן האמת (על האדמו"ר מגור יש עדויות רבות ואכ"מ). סימני דאגה לא סרו מעל פניו של הרבי מגראדזיסק במשך כל התקופה. הוא שיגר את אחד ממקורביו להשיג בעבורו את ספרו של הצורר ימ"ש, 'מייך קאמפף', וראהו מעלעל בדפי הספר. באוזני כל מי שהיה מוכן לקבל, השמיע כי לדאבונו הוא מאמין באיזמיו של הרשע המטורף, וכן השמיע משפטים נוספים כגון דא.

היו ששדלו אותו לחדול מדיבוריו הפסימיים. אחד מהם, ד"ר יצחק שיפר, ביקר בביתו ואמר לו: "הריני היסטוריון ויש לי חוש לקורות ישראל, ואני חש שהיטלר אינו אלא אפיזודה חולפת, כמו המן ושאר צוררי היהודים לדורותיהם". הוא טען כי רבי חייב לשאת דברי נוחם וביטחון ליהודים. במקום להתוכח עימו, הביט בו הרבי בעיניים זולגות דמעות ואמר, שאין כאן מקום לאופטימיזם ולפסימיזם. תיאורים מעין אלה טובים לאנשים מדושנים המשתעממים בעשירותם, אבל אנחנו, אין לנו אלא להביט במציאות המרה. הרשע הוא אינו אפיזודה חולפת אלא סמל לגרוע ביותר, והלוואי שאתבדה... עוד הוסיף, כי התולים תקוותם באומות העולם משלים את עצמם ואינם יודעים מהי שנאת ישראל, ולא זו בלבד שלא יעמדו לימין ישראל אלא יהיו אסירי תודה לאותו רשע רח"ל.

מרגע פרוץ המלחמה פתח הרבי את שערי ביתו לקורביו ומקורביו. בנו ר' אהרן יצחק, ששימש ברבנות בעיר גראדזיסק, העתיק דירתו לוורשה וקבע משכנו בבית אביו הרבי. בן גיסו הרה"צ ר' אהרן פרלוב, האדמו"ר

אדמו"ר הרה"ק ר' ישראל שפירא מגראדזיסק זצ"ל הי"ד, היה ממנהיגי היהדות בפולין משנת תרנ"ב, שנת שבתו על כיסא האדמו"רות בהסתלקות סבו הרבי הזקן ר' אלימלך מגראדזיסק, ועד עלותו על המוקד ביום אסרו חג סוכות [משוער] תש"ג. נולד בתרל"ב, ובהגיעו לפרקו נשא את בת דודו הרה"ק ר' אשר מסטאלין, בנו של ה'בית אהרן' מקרלין. היה מפורסם כמנהיג בעל שיעור קומה ועסק רבות בענייני הציבור. חסידי נאמדו באלפים, וכחמישים שטיבלך של גראדזיסק היו מפורזים ברחבי המדינה. מלבד גדולתו בתורה ובצדקות היה ידוע כבעל מזג רך ועדין, התנהג בעממיות וקיבל כל אדם בסבלנות רבה ובסבר פנים יפות. רבים נהנו ממנו עצה ותושייה עקב פיקחותו העצומה, ששילבה ראייה רחוקה ומציאותיות, בקיאות בהוויות העולם עם השקפה זכה ובהירה.

במלחמת העולם הראשונה, כאשר חיילים אוקראינים השתוללו בערי השדה בסביבות ורשה וזרעו הרס וחורבן, העתיק את משכנו לוורשה. בתום המלחמה החליט להישאר בבירה, ואף כאשר הציע לו חסיד עשיר סכום גדול לשיקום בית מדרשו שנהרס בעירו, אמר שאינו רואה עתיד לעם ישראל על אדמת נכר, ולכן אינו רואה תועלת בהקמת בניינים בגולה. את משכנו קבע ברחוב מורנבסקה 26. בימי הקיץ שקדמו לפרוץ מלחמת העולם השנייה, כאשר נשמע מגרמניה קול צחצוח חרבות המלחמה, ניסה העם בפולין להכניס בלב אופטימיות ותקווה ששוחרי השלום יצליחו בתוחלתם. לתוספת הרגעה הפיצו אנשים בלתי אחרים שמועות בדויות בשם של גדולי האדמו"רים שדבריהם נשמעים להמונים, כאילו הבטיחו שלא תהיה מלחמה. נראה כי מפיצי שמועות אלו היו בעלי עסקים שנוכחו לראות כי עקב קולות המלחמה וחוסר היציבות חדלו אנשים להשקיע ממונם בהשקעות ארוכות טווח.

עדות לשמועות לא מבוססות אלו יש במכתב שכתב אחיו של האדמו"ר מבעלזא זצ"ל

הרבי מגראדזיסק בצעירותו

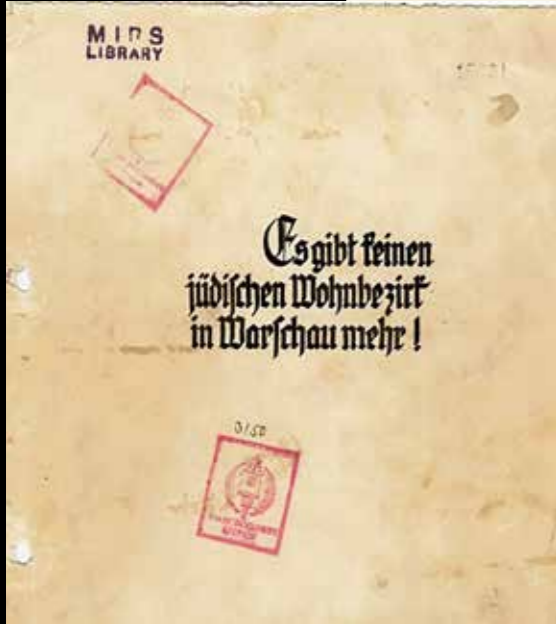

שמו של הרבי מגראדזיסק במקבלי אזרחות פרגוואי

רשימת רבנים בגטו, ארכיון רינגלבלום

"ורשה היהודית אינה קיימת עוד"
(ד"ח שטרופ)

היחידה ששרדה מהקבוצה הזאת, של עשרות חסידי גור ובני משפחותיהם. לגברים אנשי 'מחתרת הלומדים', שישבו ולמדו גמרא בעליית גג מוסתרת בארון, בבית משפחת בעלה הי"ד בנובולפייה 39, עד הרגע האחרון תוך סכנת חיים, קראו 'הפראים' וגם 'מתיסובצים'.

'הפראים' - כי הפרו תוך סיכון חייהם את חוקי הגסטפו - עבודה חובה. הם למדו, ואילו הנשים (גם אמא) יצאו לעבוד כדי להביא מעט מזון למשפחות. "אשת אברך בגטו" הייתה מגדירה את עצמה.

'מתיסובצים' - על שם מתניהו גלמן הי"ד, מנהיג העל של עשרות קבוצות חסידים דומות בגטאות פולין, שלמדו תורה במחתרת תוך סיכון חייהם ושמרו על לבוש יהודי חסידי מקורי. אנשי הקבוצה הזאת יצאו החוצה והפסיקו ללמוד רק אחרי שכל הבתים מסביב בערו באש. "הבונקר שלנו החזיק מעמד עד השעה האחרונה. הגרמנים לא היו מסוגלים לגלות אותו אפילו היו הופכים את כל הגטו. רק השרפה הגדולה אילצה אותנו לעזוב את המחבוא", העידה אמא.

מתחת למילים הסתתרה גם הביקורת, שלא חתה להעביר גם בתקופות שהביקורת הזאת הייתה בלתי פופולרית: המרד תרם לחיסול הגטו ולמיעוט הניצולים מ-50,000 תושבי האחרונים, ברמה מוחלטת כמעט, ששום גטו בפולין לא חווה, טענה אמא.

"קצין גרמני גבוה הופיע ברחוב וקרא לעבר ר' השל: 'דו ביסט א ראבינער? - אתה רב?' אחר כך ניגשו עוד קצינים וחייילים וצעקו: 'כל בעלי הזקן שיתייצבו בשורה הראשונה'. הקצין הגבוה [אמא] לא ידעה שזהו יורגן שטרופ] צווח וזעם: 'בגללכם לא יכולתי לחסל את הגטו. יש לי תפקידים דחופים יותר'. באותו רגע ניגש קצין אל בעלי ופקד: 'קום יודה, בוא יהודי'. רציתי ללכת אחריו אבל בעלי לא הניח לי. 'אני מאמין בהשגחה פרטית', הוא אמר, 'ואת בוודאי תישארי בחיים. לכי מכאן, חבל על כל רגע, ואם אשאר בחיים תהיה ידיעה בגור בירושלים. חייל אחר הנחית עלי מהלומה בקת הרובה שלו ומייד נלקחתי לעבר האחר של הרחוב. משם הובלנו כולנו לאומשלאגפלאץ", העידה אמא.

"זהו מסמך שמאז משפטי נירנברג לא נגעה בו יד אדם מלבד עובדי הארכיון הלאומי או אנשים בעלי סיווג ביטחוני גבוה מהמערכת האמריקאית, ואת הצלחת", אמרה לי אונאונה גואיי, עובדת ארכיון בכירה שהגיעה לצפות במפגש עם ארבע עובדות בכירות נוספות. הן ניצבו סביב שולחנות

ששרד מתהפוכות הזמן ומול אסופת הצילומים המקוריים, שאף חוקרים מנועים מלעיין בהם. בשניים מהצילומים, שהשפיעו עמוקות על רבים ועל חיי, נתקלתי מייד עם כניסתי לחדר המאובטח, בבניין הארכיון הגדול בעולם, בעיר אוניברסיטאית מנומנת הסמוכה לווינגטון. כל התמונות היו מונחות על גיליונות קרטון לבן גדולים. את היהודים המזוקנים המוכרים זיהיתי מייד. נשימתי נעתקה. לא הצלחתי לעצור את דמעותיי.

"רבנים יהודים" - יודישע רבינר, כתוב מתחת לכל אחת מהן בגרמנית, בכתב קליגרפי עדין, מוקפד. במציאות, להפתעתי, הם נראו קטנים מכפי שחשבתי. בעיניי הם תמיד היו גדולים מהחיים. על שולחנות סמוכים בערמה היו חמישים ואחת התמונות הנוספות המצורפות לדוח. אגיע אליהן מאוחר יותר. ברגעים הראשונים של המפגש התמקד מבטי בקבוצת חסידים מגודלי פאות וזקנים ברגעים האחרונים לחייהם, עם חיסול הגטו. גיבורי כוח ששמרו על מראם היהודי עד לרגעיהם האחרונים, תוך סיכון חייהם. אמא שלי זיהתה את שמותיהם וסיפוריהם. הרב השל רפופורט - ראש ה'חדרים' של גור בוורשה, מנהיג הקבוצה, גיסה שאול טייטלבוים, דוד שימן בעלה הקומנדנט בקבוצת 'מחתרת הלומדים'. כולם הי"ד נרצחו דקות ספורות אחרי שצולמו.

בתמונות הם עומדים זקופים, מישרים מבט. מאין האומץ? מולם יורגן שטרופ, הגנרל שהגיע לוורשה ב-17 באפריל, ואחרי קצת יותר מחודש, ב-24 במאי, סיכם בסוף הדוח הזה את "יבולו" בדיוקנות מקפידת דם: 50,065 יהודים שנרצחו או נשלחו למיידנק ולטרבלינקה, ועוד 5,000-6,000 שנשרפו ומתו בהפצצות. "אי אפשר לספק מספר מדויק", הוא רשם, מתנצל.

בצילום "שלי" שטרופ מביט בזעם ובתדהמה בקבוצת החסידים, ולצידו יוזף בלושה, רוצח נתעב. האם הרובה שלו הנראה בצילום הוא הרובה שבו נורו המצולמים? ועוד רוצח אחד. היינריך קלאוסטרמאיר. שתי התמונות הידועות כל כך הן חלק מלקט מצמרר של צילומי גטו ורשה בתהליך חורבנו. הבתים הבורעים, היהודים ה"נשלפים" מהבונקרים. 220 תמונות צילם פרנק קונרד, הצלם הצמוד, בקור רוח מפחיד, אם נזכור את תנאי הצילום של הימים ההם, שדרשו ריכוז ופרק זמן לכל צילום, שלא כמו בימינו.

"לדוח הסופי נבחרו 53 הצילומים שנתפסו בעיניו כמשפילים ביותר", הסביר לי פרופסור דן פורת, מבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית, שחקר את הצילום המפורסם ביותר באסופה: הילד המובל מהגטו כשפניו מפותחות וידי מונפות אל על בכניעה.

רצו להשפיל, הנציחו ונמצאו מחזקים. אמא שלי, בלה בר לבית שרפהרץ ז"ל, היא

מדכא המרד הגנרל שטרופ ומרעיו מול חברי המחתרת החסידיית שיצאו מהבונקר

מאחורי התמונה ההיסטורית

ש' שנקר, בת הדור השני, מחברת הספר 'את נשארתי שם' - מכתבים לאחות שלא הכרתי, הוצאת 'גנזך קידוש השם'

התנסות הייתה מצמררת. לעמוד קרוב לאסופת דפים מצהיבים - העותק המקורי של 'דוח שטרופ' - סיכום מסע הצייד של חיסול גטו ורשה.

התנסות הייתה מצמררת. לעמוד קרוב לאסופת דפים מצהיבים - העותק המקורי של 'דוח שטרופ' - סיכום מסע הצייד של חיסול גטו ורשה.

התנסות הייתה מצמררת. לעמוד קרוב לאסופת דפים מצהיבים - העותק המקורי של 'דוח שטרופ' - סיכום מסע הצייד של חיסול גטו ורשה.

התנסות הייתה מצמררת. לעמוד קרוב לאסופת דפים מצהיבים - העותק המקורי של 'דוח שטרופ' - סיכום מסע הצייד של חיסול גטו ורשה.

התנסות הייתה מצמררת. לעמוד קרוב לאסופת דפים מצהיבים - העותק המקורי של 'דוח שטרופ' - סיכום מסע הצייד של חיסול גטו ורשה.

התנסות הייתה מצמררת. לעמוד קרוב לאסופת דפים מצהיבים - העותק המקורי של 'דוח שטרופ' - סיכום מסע הצייד של חיסול גטו ורשה.

התנסות הייתה מצמררת. לעמוד קרוב לאסופת דפים מצהיבים - העותק המקורי של 'דוח שטרופ' - סיכום מסע הצייד של חיסול גטו ורשה.

סוד בלב ורשה

גבי מ' קרביץ, חברת הקהילה היהודית בוורשה, מרכז חב"ד, מנהלת המכון ההיסטורי היהודי

ש

ני בניינים ראויים לציון עומדים במרכז ורשה ומעידים על ההיסטוריה היהודית העשירה של העיר. הראשון הוא בניין בית הכנסת הידוע נוז'יק, שברחוב טוורדה. השני הוא המכון ההיסטורי היהודי, שברחוב טלומצקה, הנושא עליו בגאון את תיאור ייעודו בפולנית ובעברית, כבר משנת 1934: 'הספרייה הראשית למדעי היהדות'. לפני המלחמה הוא היה מקום מושבם של הספרייה והמרכז ללימודי היהדות של בית הכנסת טלומצקה. בין שאר המורים והמנהיגים שנפגשו שם היו פרופסור משה שור, שהיה גם נציג בסנאט - הבית העליון של הפרלמנט הפולני, ופרופסור מאיר בלבן - מורה להיסטוריה באוניברסיטת ורשה וחלוץ ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית. האחרון אסף וחקר את הארכיונים העצומים של הקהילות היהודיות בוורשה, בקראקא, בלבוב ובולובלין, וכן חקר את הארכיונים ההיסטוריים הפולניים וקבע את תולדות יהדות פולין מהמאה ה-17 עד המאה ה-19. רוב המסמכים הושמדו בידי הגרמנים במלחמת העולם השנייה, ורק הודות לעבודה שעשו פרופסור בלבן ותלמידיו ידועים לנו פרטים על ועד ארבע ארצות (גוף מנהלתי יהודי שייצג יהודים בפולין ובליטא מול המלך הפולני, משנת 1580 ועד התפרקותו בשנת 1764), על מאבקי חסידיים ומתנגדים, על ההיסטוריה העתיקה של קהילות יהודיות בקראקא, על הדפוס הראשון בולובלין ועל השיבות של ר' שלום שכנא, הט"ז והרמ"א. הספרייה הייתה צמודה לבית הכנסת טלומצקה, ובתמונות מספר נראה כי ישנו מעבר המחבר ביניהם. דבר זה מגדיל את ערכו של הבניין בטלומצקה 3/5 - כשריד של בית הכנסת הגדול. זה היה הבניין המפואר ביותר מבתי הכנסת היהודיים, ובתי כנסת אירופיים אחרים עוצבו בהשראתו.

ב-1939 היה הבניין לאחד ממרכזי החיים החברתיים היהודיים בגטו ורשה. מספר האוספים בספרייה בתקופה זו הגיע ל-30,000 כרכים. בדצמבר 1939 שדדו הגרמנים את האוספים. רוב הספרים אבדו לעד. עם הקמתו של גטו ורשה נכלל הבניין בגבולות הגטו והחל לשמש מוסד חשוב המוקדש לפליטים

בניין המכון ההיסטורי היהודי שבו שוכן הז'יך

ולעקורים יהודים שאולצו להתיישב ברובע היהודי הסגור. המועצה היהודית שבשליטה גרמנית (היודנט) ייעדה בניין זה למטה המרכז של ארגון הסעד 'העזרה היהודית העצמית' - שנתמך בידי הג'וינט עד סוף 1941. הייתה שם גם נקודת רישום ומחסה ליהודים שגורשו לוורשה מגרמניה.

גבולות הגטו הצטמקו במרץ 1942, ועד מועד זה שימש הבניין לאדמיניסטרציה ולאירועי צדקה ותרבות. אחד העובדים של ארגון העזרה היהודית העצמית היה היסטוריון, מורה ופעיל חברתי, וכפי שהתברר מאוחר יותר, גם בעל חזון. שמו היה עמנואל רינגלבלום. הוא היה אז בן שלוששים והיו לו אישה ובן. הודות לרעיון שלו נוסד ארכיון גטו ורשה הסודי. הוא גייס תחילה כמה חברים למשימה זו, ולאחר מכן גדלה הקבוצה לכשבעים איש. מחתרת זו כונתה בשם 'עונג שבת', ובאותם ימים תכננו חברי הקבוצה כיצד לאסוף את המידע וכיצד לארגן את המסמכים.

בתוך זמן קצר התברר שהם אוספים תיעוד מקיף של החיים בגטו ורשה ושל זוויות הגרמנים כלפי היהודים בפולין בזמן מלחמת העולם השנייה. הארכיון הוחבא במרתף של בניין בית ספר, ולאחר המלחמה התגלה בנס בהריסות גטו ורשה, סמוך לרחוב נובוליפקי. ארכיון זה נודע בשם 'הארכיון המחתרתי של גטו ורשה'

או 'ארכיון רינגלבלום', והוא משמש מקור עיקרי לחקר השואה. העבודה שהושגה הייתה עצומה. היא כללה 60,000 דפים של מסמכים, דוחות, דברי דפוס מחתרתיים, שו"תים ותיעוד משגרת היום-יום, כמו עטיפות ממתקים, הזמנות לאירועים, מסמכים אישיים, היתרי מעבר, יומנים אישיים, העתקים של מסמכים רשמיים, כרזות קיר, תצלומים, ראינות, תמלולים של תשדורות רדיו של כוחות בעלות הברית, סטטיסטיקות ועוד הרבה. אוצר יקר שנתגלה במסמכים אלו הוא כתבים ודרשות מאת הרבי מפיאסצנה, האש קודש'. את אלו ומסמכים מקוריים רבים נוספים אפשר לראות היום בתצוגה הקבועה במכון ההיסטורי היהודי. רוב התיעוד נכתב בפולנית. שפות נוספות שתיעדו באמצעותן הן אידיש, עברית, גרמנית וצרפתית. כל המסמכים יצאו לאור בפולנית, מאוגדים בארבעים כרכים.

נשוב להיסטוריה של האתר: בשישה-עשר במאי 1943, כאות על דיכוי כל התנגדות בגטו ורשה, פוצצו הגרמנים את בית הכנסת הגדול (טלומצקה) והפיצוץ הצית את בניין הספרייה. עד היום אפשר לראות עקבות של השרפה על רצפת האולם המרכזי של המכון, והן תזכורת למות הקדושים של היהודים ולמורשתם בפולין. פיצוץ זה היה סמל לפתרון הסופי לשאלת היהודים בוורשה. דוח

שכלל את הכיתוב הנ"ל ותמונות, נשלח ישירות להיטלר ימ"ש.

אחרי המלחמה, בשנת 1946, הקצתה הממשלה החדשה של ורשה את הבניין השרוף לוועד המרכזי של יהודי פולין (נוסד בשנת 1944 ושימש ייצוג פוליטי רשמי אחרי המלחמה). בתום שיפוץ נרחב הוא היה למקום מושבה של הוועדה היהודית ההיסטורית. המשימה של ועדה זו הייתה אדירה: לתעד את זוויות הגרמנים ואת פשעי המלחמה שלהם. בלא יודעין המשיכה הוועדה את העבודה של רינגלבלום. בתחילה הם אספו מהניצולים עדויות מכלי ראשון. אוסף עצום זה היה התיעוד הראשון של גורל היהודים במלחמה. העדויות הראשונות תועדו מייד אחרי המלחמה בידי השורדים ובידי עדים. הן תועדו בלא פילטרים ובלא רגשות. אוסף זה הפך לאוסף השני ברמה עולמית (אחרי ארכיון רינגלבלום) של תיעוד השואה, ולפני שהגיע לידיהם של חוקרים הוא הגיע אל שולחן התובעים, כבסיס לתביעת פושעי מלחמה גרמנים. עד שנת 1946 אספה הוועדה למעלה מ-8,000 תיקים של ארכיונים, עשרות יומנים אישיים, ספרי זיכרונות ועבודות ספרות, כ-2,000 דיווחים אישיים, כמה אלפי ספרים שנמצאו בחורבות הגטו, למעלה מ-3,000 תמונות ו-250 עבודות אומנות ויודאיקה. ספרים יהודיים וחפצים היסטוריים נשלחו למכון הוועדה מכל רחבי פולין. החלק המשמעותי ביותר מכל המקורות הללו היה ארכיון המחתרת של גטו ורשה או בשמו השני, ארכיון רינגלבלום.

באחד באוקטובר 1947, עקב החומר הרב שנאסף והצורך במחקרי המשך, החליטה הוועדה של יהודי פולין להמיר את הוועדה ההיסטורית במכון ההיסטורי היהודי, והוא המשיך את עבודת הוועדה.

כיום המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום הוא המכון האקדמי היהודי הוותיק ביותר בפולין, ומכון מחקר השואה המאורגן הראשון בעולם. ראוי לציין שרחל אוירבך, אחת משלושת הניצולים של מחתרת 'עונג שבת', הייתה הקול הראשון והחזק ביותר שתמך במציאת ארכיון רינגלבלום ובמחקרו. כאשר הוקמה מדינת ישראל היגרו אליה רבים מהניצולים ועובדי המכון, בהם רחל אוירבך, שהמשיכה את המשימה והייתה שותפה בייסוד 'ד ושם'. עדויות רינגלבלום שימשו גם במשפט אייכמן.

בתור מכון ממשלתי של תרבות, המכון ההיסטורי היהודי בוורשה בונה בסיס מדעי ואקדמי לפיתוח הידע על ההיסטוריה והתרבות של היהודים, ובמיוחד על ההיסטוריה והתרבות של יהודי פולין. המכון מנגיש לקהל הרחב תוצאות מחקר ומספק גישה דיגיטלית לחומרים. במשך קלחת

ההיסטוריה הלא פשוטה של פולין הקומוניסטית (עד שנת 1989), שימש המכון מרכז לחיי הרוח ומשך אל פעילויותיו את שארית יהודי פולין. המכון ארגן קורסים של עברית ואידיש וסיפק גישה לספרות יהודית. בזכות מורשתו, המכון ההיסטורי היהודי מקיים קשרים עם קבוצות יהודיות רבות מפולין ומארצות אחרות. תצוגה קבועה נוספת במכון היא 'בית הכנסת הקטן

שמונים לגבורה

גבורה יהודית בגטו ורשה

חדר בית הכנסת בבניין המכון ההיסטורי היהודי

טלומצקה. בעבר היא שימשה רקע לתצוגת יודאיקה, אך למעשה זהו בית כנסת מאובזר המשמש לעיתים מקום תפילה למבקרים. לאחרונה יזם המכון בשיתוף מרכז חב"ד בפולין, פרסום קיצור שולחן ערוך עם תרגום לפולנית. פרסום זה יישמש כלי לחיזוק הקהילה היהודית המקומית הזעירה, בפרט לציבור שומרי המצוות. בשנתיים האחרונות, בתמיכה נדיבה של משרד התרבות, המכון מארגן קונצרט חנוכה שנתי בפילהרמונית ורשה. אירוע זה מראה את הקשר של היהודים למסר של חנוכה ולמוזיקה, שאף היא הייתה נושא במחקרי המכון. ככלות הכול, בבית כנסת טלומצקה שלפני המלחמה עברו לפני התיבה חזנים ידועי שם, כגון גרשון סירוטה ומשה קוסוביצקי.

בניין הספרייה לשעבר הוא עדות לחיים הרוחניים והאינטלקטואליים הרב-ממדיים של היהודים לפני המלחמה, ולעמידות רוחם בזמן המלחמה. הוא עד למותה של הקהילה, ולניסיונות להחיותה מאז 1945. היום הוא משמש לשימור, להקמה מחדש ולקידום המורשת של יהודי פולין. אנהנו מזמינים את הציבור הרחב לבקר אותנו כאן, בוורשה.

הוצאה באנגלית של הספר הראשון של ארכיון רינגלבלום פורסם ע"י המכון ההיסטורי היהודי בוורשה (ז'יך)

ליל סדר בבית מחסה לפליטים

הזמנה לחוגג את חג הפסח בבית היתומים של קורצ'אק בגטו ורשה

הכנות לפסח ב'שופ' של הנדל'

אני הגבר ראיתי בשבר בת עמי, כשזה החל וכאשר זה כלה. אני הגבר חזיתי כמו עיני באובדן פארה והדרה של יהדות פולין המעטירה. והרי ב"שופים" שלי הצלחתי לאסוף את כל גדולי האדמו"רים והרבנים שנצטופפו בשנות האימים בוורשה.

בפסח האחרון, בעצם המתיחות של ערב המרד, נכנס ובא אלי למשרדי ה"שופ" האדמו"ר מסוקולוב רבי בנימין מורגנשטרן, שירש בגיטו את מקומו של אביו, והוא טוען אלי: "אברהם הצילני נא! כי אמש עשיתי הרבה שטרות מכירה בגיטו וכעת אין למי למכור את החמץ, כי הגויים הפולנים לא הופיעו היום כלל בגיטו!" ואכן מה עשיתי? שיחדתי את אחד הנהגים של ה"שופ", פולני בשם סטאנסקי, שהיה כשלעצמו שונא ישראל מובהק, והוא שהסכים לרכוש את כל ה"חמץ" של הגיטו בעד תגמול הגון...

ואולי אספר על התהלכה הלילית החשאית בסכנת הנפשות, כדי לשאוב "מים שלנו" בגיטו? בעל ה"שופים" שלי, פריץ שולץ, שהיו לו מהלכים בין השליטים הנאציים הגבוהים, לחש לי סוד נורא עוד מספר ימים לפני חג הפסח לאמור: "די יוד'ן וועלן עטוואס ערלעבין און די פייערטרגע!" (יתרחש משהו נורא עם היהודים בימי החג) ואני חשבתי לי כחובה למסור בגיטו את האזהרה הזאת למי שצריך לדעת ממנה... אבל כל זה לא השפיע במאומה על ההכנות לאפיית מצות שמורה כדת וכדין, כמאז ומקודם בשנים כתיקונן...

תנור האפייה הוכשר כדת וכדין, כן נתגלה באר עמוקה מאוד, ונדרש היה לרדת אליה במדרגות ללא ספור. הכל מהרו לקיים את המצווה, ביניהם האדמו"רים מקרימילוב, מפיאסצ'נה ומסוקולוב. וכן היו שם האדמו"ר מסטריקוב הרב הישיש מסוסנוביץ, שני אחיו של הרבי מאלכסנדר, אחיו של הרבי מרדומסק ועוד ועוד. כולם באו לשאוב "מים שלנו" ואף השמיעו פרקי "הלל" בנשימה עצורה. (ר' אברהם הנדל, בית יעקב, ניסן תשכ"ג)

סדר בלב הפערכה על הגטו

בשבוע שלפני פסח הלך בעלי אל המרתף החסידי שברחוב נאלבקי. אני התעסקתי בינתיים באפיית מצות בחצר של השכנים שלנו, ברחוב נובוליפיה 41. השגנו שק קמח בקושי רב ובמחיר גדול. סידרנו תנור אפיה בחשאי. בעבודה זו עסקנו רק בלילה. גם רבים מדיירי החצר שלנו באו כדי לקחת חבל במצווה.

ולפתע פתאום בערב חג הפסח פרץ המרד. רעש התותחים והפצצות וטרטור היריות לא נפסק לרגע. המלחמה הייתה בעיצומה. ואז בדיוק נשמעה קריאתו של ר' השיל רפפורט, כי יש להכין ולערוך את שולחן הסדר כדת וכדין. תחילתו של הסדר בדירתנו, שגבלה עם דירת משפחתו של ר' מוטל מלודז'. מסביב לשולחנות שקושטו לכבוד החג הסבו כ-70 איש. רובם היו מחסידי גור, אברכים ובני תשחורת, אבל גם כ-20 איש מבין דיירי החצר הצטרפו אלינו. ביניהם היה רופא מפורסם שהגיע לגטו וורשה, ממקום אחר.

הוא היה חופשי, אולם בתנאי המצור הצטרף אלינו ואמר כי שאיפתו עזה "שנשמתו תצא ביחד עם יהודים כשרים". הוא הוזמן להשתתף בסדר ולאשרו לא היה גבול.

את הסדר ניהל ר' השיל, שהשפיע על כל הנאספים בנועם אמרותיו. בינתיים גברו ההפצצות. הגיטו הורעש מן האויר על ידי מטוסים גרמנים, התותחים הכבדים הפגזו מסביב לחומות, כך שנאלצנו להפסיק את הסדר ולהיחפז אל "המחבוא" שבעלית הגג. ר' השיל אף זכר לקחת אתו אל המחבוא את ספר התורה, שהיה עמנו במקום סתר מיוחד. דרך האשנב ראינו את המערכת הכבדה הנטושה בפנים הגיטו. בחוץ בערה המלחמה ואילו בתוך המחבוא הוחג חג הפסח במידת האפשר: התפללו בצייבור ושוחחו בדברי תורה, אפילו שרו ניגונים חסידיים. אכלנו רק "כזית" מצה וקורטוב של ירקות, ובכל זאת הורגשה שמחת החג על אף הכל.

והמצב החריף מורגע לרגע. הגרמנים לא הסתפקו בהפצצות הגיטו, הם החלו להצית את כל הרחובות והבתים באורח שיטתי, בית אחר בית. דרך האשנב ראינו איך להבות אש עוטפים את הגיטו. בגלל השריפות נפסקה כליל הברחת המזון מן החוץ, התחלנו להרגיש מחסור חמור במזון, רעבנו ממש, ועיקר הקושי שאנו בעיצומו של פסח ואי אפשר לקחת מכל הבא לפה.

במחבוא שלנו נתעורר ויכוח חזק. היו כאלה שהחליטו לצאת ולהתייצב בפני הגרמנים, אבל החסידיים האמיצים אמרו: לא! גם הרופא החופשי אמר שהוא לא יזוז מן המקום וישאר עם החסידיים.

כך נשארנו כ-40 נפשות עד אשר להבות התבערה הגדולות חדרו ממש לתוך הבית. (עדות גב' בלה שרפהרץ-בר, בתוך: ר' משה פראגר, אלה שלא נכנעו)

**פה סח על חג הפסח האחרון בגטו ורשה
בניסן נגאלו**

הכנת מצות בגטו לודז'

חג הפסח תשי"ג

היה זה בגיטו וורשה, ערב פסח 1943. אפינו מצות תוך סכנת נפשות. והנה בא אלינו, קבוצת מחנכות מ"בית יעקב" [שגרו ביחד בגטו], ר' אליעזר גרשון פרידנזון [המחנך ועורך "בית יעקב"], פניו היו קודרים, הוא אמר: "אומרים שהגרמנים מכינים את חיסול וורשה... נכנסתי לתוך דבריו ותיקנתי ואמרתי: "חיסול היהודים". בן רגע נשתנו פניו. הוא יישר את גבו הכפוף... הפנה את מבטו אלי

פסח ת"ש: חלוקת מצות בגטו ורשה על ידי ארגוני הסעד

ואמר בנחישות: "כיצד אמרת דברים כאלו? המושג 'חיסול היהודים' אינו קיים כלל. תמיד ישארו יהודים, תמיד!"

התביישתי. אמרתי את הדברים מתוך קטנות מוחין. הכרתי את גדולתו של פרידנזון. כדי להסתיר את מבוכתי בחר לשנות את הנושא. בדברו על חג הפסח הממשמש ובא. הוא התלהב ואמר: "ברצוני לחוג אתכן את חג החירות שלנו". כמובן שהסכמנו. הראיתי לו את הכניסה למקלט שלנו. כי לפי מצב העניינים היינו צריכים לחוג את ה"סדר" במקלט. פרידנזון הציץ בכל פינה. "אנוסים", דובבו שפתיו, "אנוס על פי הדיבור", לחשו התחיל לבכות. התפלאתי, אם גם נפשו כבר רצוצה מר לנו. אם גם הארז הזה כבר נשבר.

לא זכיתי שר' אליעזר גרשון פרידנזון יתארח אצלנו. בחג הפסח של שנת תשי"ג הציתו הגרמנים הטמאים את כל הגיטו. ביום הראשון של חול המועד של פסח ראיתי את ביתו, שנהפך לעיי מפולת. את גופתו וגופת אשתו לא מצאנו. לא יכולתי לזוז מן החלון. למרות הסכנה הצפויה לי הצמדתי את מבטי לאותו בית שנחרב והטמין בתוכו את היקר והחביב שלנו, ר' אליעזר גרשון הי"ד.

(פסיה שרשבסקי, בתוך: מקדשי השם: אנציקלופדיה)

הסדר האחרון של רבי מנחם זמבה

באור לארבעה עשר בניסן תש"ג, בליל בדיקת חמץ פשטו שמועות בגיטו ורשה שמנה אז רק כמה עשרות אלפי יהודים, שהגרמנים עומדים לחדור לגיטו.

ברחוב קופייצקה 7, בקומה רביעית הוכן חודשים קודם לכן מחבוא מוסווה עם אפשרות לבחון דרכו את הנעשה בחוץ, בסביבה. היה זה מחבואו של רבי מנחם. באותו יום, היינו בערב פסח, ניסו הגרמנים פעמים אחדות לחדור לגיטו פנימה ונסוגו. תוך כך נטה כבר היום לשעת הערביים. כניסת החג קרבה. באותו זמן היה רבי מנחם שרוי בדביקות עילאית. במחבוא נמצאו עת כמאה נפש מכל החוגים. זה לא הפריע לו כלל. הוא היה עם עצמו ואולי גם לא עם עצמו, אלא למעלה מזה. והגיע הלילה. שעה רדפה שעה. רבי מנחם שאל את בני ביתו אם לכל אחד כזית מצה. שבועות אחדים לפני החג הכין הרב מציות קטנות למען יוכלו להחזיקן בכיס, והורה שכל אחד יחזיק עמו כזית מצה משום שאין יודעים היכן ימצאו בליל החג, או שלפחות יקימו אכילת מצת מצווה. היריות שקטו במקצת, הרב עם בני ביתו ירדו מן המחבוא לדירתו, הסבו לפני השולחן וערכו את הסדר כהלכתו. בדקות גדולה אמר את ההגדה ובהתלהבות בלתי רגילה, כאילו שום דבר לא קורה בחוץ... מדי פעם היה עוצר באמירה, ומפרש ומשמיע רעיונות עמוקי תוכן.

בשעות הראשונות של יום שלישי, א' דפסח, חדרו כוחות צבא גרמניים עצומים אל תוככי הגיטו, והתחילו להעלות באש בית אחר בית.

והנה כבר שבת, יום ג' של חול המועד פסח. כל הבתים מסביב עולים באש. בצהרי יום עמד כבר כל הבית בקופייצקה 7 מקום מגוריו של רבי מנחם בלהבות. ברגע האחרון הצליחו הרב ובני ביתו והאנשים שהיו במחבוא, לרדת במדרגות ולהגיע למרתף הבית אך גם שם נבצר מהם להישאר. באין דרך מילוט אחרת החליטה משפחת הרב לצאת את הבית שלהם ולהימלט... עם רדת הלילה, בצל החשכה, יצאו לברר את הדבר, ואז הבחינו, עדיין בתוך שער הבית, בגופתו של הגאון ללא רוח חיים. אור התורה נכבה... למרות הסכנה הגדולה התכנסו כמה מניינים של ידידי הרב ומעריציו... באישון לילה נערכה קבורתו של אחד מגדולי הגאונים בדור ההוא.

(זיכרונות אחיינו ר' אברהם זמבה, אנציקלופדיה מקדשי השם)

תמונות ומסמכים:

ארכיון 'גנוך קידוש השם'

ארכיון 'יד ושם'

ארכיון 'בית לחמי הגטאות'

ארכיון 'עמוד האש'

ארכיון 'עונג שבת'

על שם עמנואל רינגלבלום

מוזיאון גטו ורשה

רשימת מקורות

אביגדור הרב יעקב, חלק יעקב, ניו יורק תשי"א
 אברוצקי חנה, כוכב בין צלבים, כנרת 1995
 אוריך מיכאל, חצי הכוס המלאה, רעננה תשס"ח
 אורבך רחל, בחוצות ורשה, תל אביב תשי"ד
 אונגר אליעזר, זכור, תל אביב תש"ה
 אוצר הרפואה והבריאות, בעריכת גולדשטיין-שכטר, דביר תשכ"ג
 אליאב מרדכי, אני מאמין, ירושלים תש"ן
 אפרתי הרב שמעון, מעמק הבכא, ירושלים תש"ח
 ארד יצחק, טרבלינקה - אובדן ומרד, עם עובד 1983
 אשכנזי-אנגלרד הלנה, רציית לחיות, תל אביב תשל"ו
 גליקסברג משה, "החינוך התורני בוורשה בתקופת השואה", ניב המדרשה י"ב (תשל"ו-ז), עמ' 192-203
 גרנטשטיין יחיאל, מקדשי השם: אנציקלופדיה, בני ברק תשס"ו
 ברג מרי, יומנה של מרי ברג, תל אביב תש"ו
 ברמן אדולף, במקום אשר יעד לי הגורל, תל אביב תשל"ח
 הוברבנד שמעון, קידוש השם,
 הנדל אברהם, "הנתיב האחרון של גדולי התורה בגטו ורשה", בית יעקב 47, ניסן תשכ"ג, עמ' 6-9
 וויס פנינה, זכרונות, ירושלים תשע"ב
 וינברג הרב יחיאל יעקב, יד שאול, תל אביב תשי"ג
 זיידמן הלל, יומן גטו ורשה, ניו יורק תשי"ז
 זילברברג מיכאל, יומן וארשה 1939-1945, תל אביב 1978
 זכור: קובץ תיעודי, ט, "בפתח הקובץ התשיעי", תשמ"ח, עמ' 5-6
 לוי אברהם, מפנקסו של המורה מיהודיה, הקיבוץ המאוחד 1969
 לוי איתמר, אותיות של אש, ירושלים 2002
 לוי איתמר, רוחב סערה, גבעת חביבה 2019
 לונדנר אפרים, גשר לעולם מופלא, אשדוד תשע"ג
 ליברמן רבי שמחה בונים, בשבילי העבודה, צפת תשנ"ח
 עק נתן, התועים בדרכי המוות, ירושלים 1960
 פראגר משה, אלה שלא נכנעו, בני ברק תשנ"ז
 פראגר משה, "לא אשכחך ורשה", בית יעקב, גיליון 47, ניסן תשכ"ג, עמ' 13-15
 פרבשטיין אסתר, בסתר רעם, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ח
 פרבשטיין אסתר, טל של תחיה, ירושלים תשפ"א
 קרנצלר דוד ושטרנבוך גוטה, גוטה: זכרונות מעולם שחרב, ירושלים תשע"ז
 קפלן חיים אהרן, מגילת יסורין - יומן גטו ורשה ספטמבר 1939-אוגוסט 1942, תל אביב תשכ"ו
 קרווסר ברכה, לחיות על קו הקץ, לוחמי הגטאות 1995
 רוטשילד-סוקל פוריה, כתמים כהים בשלג, ירושלים תשנ"ה
 רינגלבלום עמנואל, (עורכים: ישראל גוטמן, יוסף קרמיש, ישראל שחם), יומן ורשימות מתקופת
 השואה, ירושלים 1992
 שלם חיים, "קריאות הצלה מגטו ורשה", ילקוט מורשת 92-93 תשע"ג, עמ' 133-142
 ש' שנקר, את נשאת שם: מכתבים לאחות שלא הכרתי, בני ברק תשע"ד
 שפירא רבי קלונימוס קלמיש מפיאסצנה, אש קודש, ירושלים תש"ך
 ארכיון רינגלבלום, יד ושם

Dr. M.N. Rosenfeld, The Legacy of Rav David Kahana Spiro, The Rav of Furth, Israel 2021

השחרור

ארבעת שלבי הגאולה

הנפש שבויה במאסרה. מחזות האימים, חוויות הזועה שבות ועולות, כימים ובלילות. הרשעות התהומית והאכזריות שאין לה אח וריע מותירות צלקות בנפש... כנגד זה נאמר: "וגאלתי אתכם".
ד. האדם נותר בגפו, בודד וריקן. משפחתו הקטנה והרחבה אבדה, ביתו ורכושו אבדו. ערירי ותלוש מסתובב הוא בעולמו של הקב"ה...
 באין פרנסה ובאין מגורים, בעירום ובחוסר כל... כנגד זה נאמר: "ולקחתי אתכם לי לעם".
ה. לבסוף הוא זוכה להגיע אל המנוחה והנחלה, לעלות לארץ חמדת הלכות... להקים משפחה... ולעסוק בתורה ובמצוות התלויות בארץ, הן בבירור ההלכות והן בקיומם בפועל. החיים מסתדרים, האדם חוזר אל עצמו, הוא משפיע בסביבתו, ללמוד וללמד תורה בארץ ישראל - אזי מתקיים היעוד החמישי, שהוא התכלית שלמענו קדם הכל: "והבאתי אתכם אל הארץ"... ידענו כולנו, יושבי חושך וצלמוות, במדור התחתון של הגהנום עלי אדמות, באם נזכה להנצל, באם תבוא גאולתנו ופדות נפשנו - נעלה ברננה לארץ הקודש. עייפנו מחוצות ניכר. אין ליהודי מקום אלא בארץ מכורתו, ארץ חמדה.

(הרב יהושע משה אהרונסון, עלי מורורת)

ביציאת מצרים מצינו ארבע לשונות של גאולה: א. והוצאתי. ב. והצלתי. ג. וגאלתי. ד. ולקחתי. החמישית היא כנקודת המרכז ותכלית הגאולה: והבאתי.

לשונות הגאולה אינם שמות נרדפים, כי אם שמות המגדירים שלבים בגאולה... כפי מאמר חכמינו "גלות מצרים שורש היא לכל הגלויות וגאולת מצרים שורש היא לכל הגאולות".

כאשר זכינו לצאת מהמוות לחיים ומאפילה לאור גדול עם תום המלחמה והשחרור ממחנות המוות, חשתי והבנתי את משמעות ארבעת השלבים בגאולה.

ברצוני לפרש את ארבע הלשונות, כפי המשמעות הפשוטה אותם הרגישו כל הניצולים:

א. בעת השחרור האדם שבור בגופו ובנפשו, שבר כלי שאינו מסוגל לעשות דבר... כנגד זה נאמר: "והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים".

ב. כעבור תקופה מהשחרור מתחיל הגוף להרגיש ולהבין את מכאוביו, יסוריו, חולשתו... כנגד זה נאמר: "והצלתי אתכם מעבודתם".

ג. אף כששב הגוף אט אט לאיתנו, נשאת

4

לשונות זכירה

שפות רבות לזיכרון היהודי, ואנו, ב'גזוז קידוש השם',
מקשיבים, פטמיעים ומנגישים אותו לדורות הבאים.

שורדי שואה יקרים, ילדיהם, נכדיהם וניניהם - 'גזוז קידוש
השם' קורא לכם, להיות שותפים באתגר הגדול ולהביא את
אוצרות הזיכרון - מן המגירה הפרטית אל ההיסטוריה היהודית-
חינוכית, למען חינוך צאצאיכם, למען הנחלת זיכרון גבורת הרוח
היהודית כפי שבאה לידי ביטוי לפני השואה ובמהלכה.

4

גנזכפון - מגוון עדויות
מונגשות לקהל
בטלפון: 073-2490490

3

הפקת מיזמים
חינוכים, ימי עיון
למערכת החינוך

2

מיזם גביית
עדויות משורדי
השואה

1

פרויקט
איסוף חפצים
ומסמכים